

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
USUTEADUSKOND

Anneli Olep

KATOLIKU KIRIK EESTIS AASTATEL 1918–1939

Magistritöö

Juhendaja dr. Priit Rohtmets

Tartu 2021

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Katoliku kirik 1918–1924	10
1.1. Katoliku kirik 1918–1920	10
1.1.1. EV diplomaatilise tegevuse algus Püha Tooli juures	10
1.1.2. Püha Tooli suur visitatsioon ja selle tulemus	12
1.1.3. Esimesed ametlikult määratud katoliku vaimulikud Eestis	16
2. Katoliku kirik 1924–1930	19
2.1. Eesti Apostliku Administratsiooni loomine 01. 11. 1924	19
2.2. Pontificia Commissione pro Russia. Ootused sellele liikumisele Eestis	20
2.3. Vatikani otsus eesti keele ametlikuks kasutamiseks liturgilise keelena	21
2.4. Kolme koguduse (Tartu, Tallinn ja Narva) piirkondade määramine ja põhimääruse kinnitamine 24.01.1927	23
2.5. Isa Kartte vallandamine Zecchini poolt	25
2.6. Eesti kirikute olukord aastaks 1930	26
2.7. Katoliku kirik Eestis aastaks 1930	32
3. Katoliku kirik 1931–1939	35
3.1. Kaputsiinlaste saabumine	35
3.2. Eduard Profittlichi tegevuse algus	38
3.3. Soome katoliku kiriku olukord kolmekümnendatel aastatel	40
3.4. Uniaadiliikumise konkreetsete sammud	43
3.5. Misjonitöö teisest usust inimestega	45
3.6. Usuihenduste liit Katoliku Kirik Eestis ja kirikuelu aastatel 1932–1934	48
3.7. Diplomaatiliste suhete areng 1933. aastal	51
3.8. 1934. aasta – töö kogudustes	52

3.9.	1935. aasta – uue seadusega kohanemine	55
3.9.1.	Oma trükikoda Tartus	56
3.10.	1936. aasta kui piiskopiaasta	58
3.10.1.	Esna	60
3.10.2.	Eesti oma piiskop	62
3.11.	1937. aasta – kriis	63
3.11.1	Kirikusisene kriis	65
3.12.	1938. a. – süvenev kriis	66
3.13.	1939. aasta – uus paavst ja baaside aeg	68
	Kokkuvõte	71
	Allikad ja kirjandus	74
	Summary	83
	Lisad	87
	Lihtlitsents	89

SISSEJUHATUS

Eesti Vabariigi algusaastatel ei olnud katoliku kirik üldsusele tuntud, vaid eksisteeris suuresti tänu Eestisse jäänud teisest rahvusest liikmetele, katoliiklasest eestlasi oli üksikuid. Pastoraaltöö oli suhteliselt regulaarne ainult Tallinna koguduses¹, preestrite nappus jättis missast ilma mujal elavad katoliiklased, kes ilmselt käisid teistes kirikutes või siis olid üldse ilma hingehoiuta, sest rändavad preestrid ei jõudnud igale poole. Püha Tool ei tundnud Eesti vastu suuremat huvi enne, kui seati sisse diplomaatilised suhted ja katoliku vaimulikud alustasid siinsete katoliiklaste hulgas oma tööd.

Teema valiku põhjendus ja eesmärk

Käesolev uurimus sisaldab vaadet Rooma-katoliku kirikule kui Eestis tegutsevale vähemuskirikule ja käsitleb tema kasvu kahe suurema kiriku kõrval, kiriku juhtkonna tegevust ja Eesti riigi religioonipoliitika mõju katoliku kirikule. Teema valik on seotud käesoleva töö autori kui Rooma-katoliku kiriku liikme isikliku huviga oma kiriku ajaloo vastu.

Töö eesmärk on laiendada ja täpsustada seni ilmunud kiriku ajalugu puudutavaid ajalookäsitlusi ja anda võimalikult terviklik ülevaade katoliku kirikus toimunu kohta vaadeldaval perioodil ning hinnata nende protsesside mõju kiriku käekäigule.

Kesksemad küsimused on:

- Kuidas kujunes katoliku kiriku struktuur ja mis mõjutas katoliku kirikut Eesti Vabariigi algaastatel?
- Milline on katoliku kiriku areng kahe suurema kiriku – luteri ja õigeusu kiriku – taustal?

---

¹ Saard, Riho. 2018. *Ristitud Eestlane. Kristluse ajalugu Eestis keskajast tänapäevani*. Tallinn: Argo, 323.

Teema senine uuritus

Viimastel aastatel on ilmunud mitmeid Eesti kirikulugu puudutavaid käsitlusi, kus teiste teemade seas on ka omaette peatükk katoliku kirikust. Peamiselt on tuginetud Eesti Riigiarhiivis olevatele allikatele. Katoliku kiriku positsiooni käsitlevad näiteks Priit Rohtmetsa 2018. aastal ilmunud „Riik ja usulised ühendused“² ja samal aastal ilmunud Riho Saardi „Ristitud eestlane. Kristluse ajalugu Eestis keskajast tänapäevani.“³ Uuritavat perioodi on lühidalt kirjeldanud Priit Rohtmets raamatus „Eesti usuelu 100 aastat. Rahvakirikust uue vaimsuseni.“⁴ Toomas Abiline on kirjutanud peatüki „Rooma-katoliiklus“ kogumikku „Eesti kiriku- ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele“⁵.

Käesolevas töös käsitletaval perioodil Eestis teeninud kaputsiinlasest preestri Tadeusz Krausi OFMCap „Misjonäri mälestused Eestist“ on poola keelest tõlkinud Maarja Kaplinski.⁶ Hiljuti ajakirjas „Tuna“ ilmunud Piret Lotmani artikkel „Jesuiidipreester ida ja lääne vahel. 130 aastat Eduard Profittliche sünnist“ kirjeldab Eesti omariikluse aegse esimese katoliku piiskopi tegevust. Lambert Klinke on käsitletava ajajärgu kohta kirjutanud kaks artiklit: 2000. aastal ilmunud „Katoliku kirik Eestis 1918–1998.“⁷ ja „Eduard Profittlich. Elu ja saatus.“⁸, ilmunud 2002. aastal. Märkusi uuritava perioodi kohta võib leida veel Riho Altnurme artiklist „Kirikuelu Eestis esimesel iseseisvusajal“⁹ ja Andrei Sõtšovi artiklist „Õigeusu kiriku oikumeenilised suhted“¹⁰. Oma mälestustest sellel perioodil kirjutab Karl (Kaarel) Robert Pusta raamatus „Saadiku päevik.“¹¹ Ajaloolase Eero Medijaineni raamat „Saadiku saatus. Välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940“¹² sisaldab Eesti riigi diplomaatiliste suhete analüüsi uuritaval

---

² Rohtmets, Priit. 2018. *Riik ja usulised ühendused*. Tallinn: Printon.

³ Saard, Riho. 2018. *Ristitud eestlane. Kristluse ajalugu Eestis keskajast tänapäevani*. Tallinn: Argo.

⁴ Rohtmets, Priit. 2019. *Eesti usuelu 100 aastat. Rahvakirikust uue vaimsuseni*. Tallinn: Printon.

⁵ Abiline, Toomas. 2018. Rooma-katoliiklus. *Eesti kiriku- ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele*. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

⁶ Kraus, Thadeusz. 2019. *Misjonäri mälestusi Eestist*. Tõlkija Maarja Kaplinski. Koostaja Toivo Reitalu. Tartu.

⁷ Klinke, Lambert. 2000. Katoliku kirik Eestis 1918–1998. – *Akadeemia*, nr 4.

⁸ Klinke, Lambert. 2002. Eduard Profittlich. Elu ja saatus. – *Akadeemia*, nr 2.

⁹ Altnurme, Riho. 2009. Kirikuelu Eestis esimesel iseseisvusajal. – *Eesti oikumeenia lugu*. Peatoimetaja Riho Altnurme. Tartu/Tallinn: Tartu Ülikool/Eesti Kirikute Nõukogu.

¹⁰ Sõtšov, Andrei. 2009. Õigeusu kiriku oikumeenilised suhted. – *Eesti oikumeenia lugu*. Peatoimetaja Riho Altnurme. Tartu/Tallinn: Tartu Ülikool/Eesti Kirikute Nõukogu.

¹¹ Pusta, Kaarel R. 1992. *Saadiku päevik*. Tallinn: Olion.

¹² Medijainen, Eero. 1997. *Saadiku saatus. Välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

ajal, samuti tema artikkel „Eesti Vabariigi tunnustamine välisriikide poolt 1920ndatel.“¹³ Vello Salolt ilmus 2002. aastal artikkel „The Catholic Church in Estonia, 1918–2001.“¹⁴

Väljaspool Eestit on sama perioodi käsitletud Lambert Klinke MA oma teadustööst valminud raamatus „Erzbischof Eduard Profittlich und die katholische Kirche in Estland 1930–1942“¹⁵ ja preester Henry Werlingi elu uurinud Philippe Henri Blasen Ph.D. ja Antoinette Reuter raamatus „...a most singular life, filled with many good thoughts. Henry Werling SJ and the Catholic Mission To Estonia.“¹⁶ Alexey Komarovilt ja Evgenia Tokarevalt on kaks artiklit: „Orthodoxy and Catholicism in correspondence of Vatican envoys to Estonia (1928–1940)“¹⁷ ja „I problemi dell’unione tra leChiese cattolica e ortodossa nell’Estonia indipendente (1918–1940).“¹⁸

Metoodika

Töö on koostatud ajaloolisel meetodil, allikaid kriitiliselt analüüsid ja toimunud sündmusi nende põhjal rekonstrueerides ja analüüsid. Palju on kasutatud erinevate arhiivide ametlikke dokumente, aruandeid, erakirju ja erinevate isikute poolt kirjutatud mälestusi. Viimaseid on võimaluse korral kõrvutatud arhiiviallikatega, et veenduda nende paikapidavuses. Suur osa infost pärineb jesuiitide iga-aastasest ülevaatest, kus suhteliselt lakoonilises vormis on edasi antud peamised sündmused, mida võimaluse korral on täpsustatud teistest allikatest leitud faktidega, et luua tervikpilti.

Töö on üles ehitatud kronoloogilist printsiipi järgides.

---

¹³ **Medijainen**, Eero. 2009. *Eesti Vabariigi tunnustamine välisriikide poolt 1920ndatel*. Estonica.org. http://www.estonica.org/et/Eesti_Vabariigi_tunnustamine_v%C3%A4lisriikide_poolt_1920ndatel/.

¹⁴ **Salo**, Vello. 2002. The Catholic Church in Estonia, 1918–2001. – *The Catholic Historical Review*, Vol 88, nr 2, Catholic University of America Press, 281–292.

¹⁵ **Klinke**, Lambert. 2000. *Erzbischof Eduard Profittlich und die katholische Kirche in Estland 1930–1942*. Ulm: Gerhard Hess Verlag.

¹⁶ **Blasen**, Philippe Henry; **Reuter**, Antoinette. 2017. ... a most singular life, filled with many good thoughts. *Henry Werling Sj and the catholic mission to Estonia*. Translated from French by Monica Morosanu. Cluj-Napoca: Casa Cartii de Stiinta.

¹⁷ **Komarov**, Alexey A.; **Tokareva** Eugenia S. 2016. Orthodoxy and Catholicism in correspondence of Vatican envoys to Estonia (1928—1940). *Istoriya*. V. 7. Issue 9, 30.

¹⁸ **Komarov**, Alexey A.; **Tokareva**, Eugenia S. 2018. I problemi dell’unione tra leChiese cattolica e ortodossa nell’Estonia indipendente (1918–1940). – *Incorrupta monumenta ecclesiam defendant*. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell’Archivio segreto Vaticano. I. La Chiesa nella storia. Religione, cultura, costume. Tomo 2 a cura di Gottsmann, Andreas, Piatti, Pierantonio, Rehberg, Andreas E. Citta del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano, 868.

Allikad ja kirjandus

Uurimus põhineb peamiselt Riigiarhiivis (RA) ja Jesuiitide Rooma arhiivis (ARSI) fondides leitud allikatel. *Archivum Romanum Societatis Iesu* arhiivis Vatikanis viibis uurija kaks korda: aprillis 2019 ja septembris 2019. ARSIs oli võimalik tutvuda vaadeldava perioodi ulatuses katoliku kiriku käekäigus ja arengus olulist tähtsust omanud tegelaste ametliku kirjavahetuse ja erakirjadega, vaimulike Eestist saadetud aastaaruannetega ning Vatikanist saadetud diplomaatiliste ülevaadetega, mille detaile on muuhulgas leida preestrite ja nunnade esitatud mälestusraamatutes. Eesti Riigiarhiivis on põhiliselt uuritud riigi ja katoliku kiriku suhete reguleerimist puudutavaid dokumente.

Töö struktuur ja ettetulnud raskused

Töö koosneb sissejuhatusest ja kolmest peatükist, mis jagunevad eri aastaid ja valdkondi käsitlevateks alapeatükkideks.

Raskusi valmistas see, et sageli oli mõne uuritud aasta kohta ainult üks arhiividokument või mälestuskild, mistõttu ei olnud võimalik leida kattuvaid dokumente ja seetõttu ei saanud esitada kõiki sündmusi kindlate faktidena ja teha lõplikke järeldusi. ARSIs leidsid dokumente viies keeles: ladina, itaalia, prantsuse, saksa, poola ja inglise keeles, mistõttu oli vahel vaja kasutada tõlgi abi. Keeruline oli käsitleda 1939ndat aastat, sest Vatikanis on tavaks avada paavsti arhiiv 70 aastat peale tema surma. Pius XII arhiiv otsustati avada 2020.¹⁹ Käesoleva töö autori Vatikanis viibimise ajal ei olnud 1939. aasta veel uurijatele avatud²⁰, mistõttu oli pea võimatu leida materjali selle aasta kohta, et rekonstrueerida sündmusi. Lisaks tuli töö selguse huvides puudutada ka 1940ndat aastat. Ka Eesti arhiivid ei toonud okupatsioonile eelnenud aasta-paari osas olulist selgust.

---

¹⁹ Address of His Holiness Pope Francis to officials of the Vatican Secret Archive. 04.03.2019 – http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2019/march/documents/papa-francesco_20190304-archivio-segretovaticano.html).

²⁰ Mayaki, Benedict. Vatican opens archives on pope Pius XII. – *Vatican News*, 02.03.2020 <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2020-03/holy-see-archives-pope-pius-xii-world-war-ii.html> .

Tagasivaade katoliku kirikule enne 1918. aastat

Aastatel 1914–1922 oli katoliku kiriku juhiks paavst Benedictus XV (21.11.1854–22.01.1922). Tema ametiaeg (1914–1922) hõlmas I maailmasõda ja sõjakoledused jätsid tuntava jälje kogu tema valitsemisajale. Benedictus XV tegevusel oli kaks põhisuunda: üheks peamiseks prioriteediks oli püüe vaenulikke riike omavahel lepitada ja teiseks pidas ta oluliseks luua üle maailma katoliiklikke misjoneid.²¹ Misjoneerivatel vaimulikel oli ülesanne hoolitseda selle eest, et uute diötseside katoliiklik vaimulikkond koosneks üha enam kohalikest inimestest, kes tunnevad otseselt oma rahvuse eripära ja vajadusi ning kelle töö inimeste elu kristlikul suunamisel oleks tänu sellele palju kiirem ja tõhusam. Välispoliitiliselt aktiivsena oli Püha Tool huvitatud diplomaatiliste suhete arendamisest teiste riikidega ja saatis nendesse riikidesse oma nuntsiusi ning sõlmis konkordaate. Nii näiteks saatis paavst 1919. aastal Poolasse nuntsiuseks Achille Ratti (31.05.1857–10.02.1939), kellest sai hiljem paavst Pius XI (pontifikaat 1922–1939). Saksamaale aga saadeti nuntsiuseks Eugenio Pacelli, kes oli Pius XI ajal Püha Tooli riigisekretär ja hilisem paavst Pius XII (pontifikaat 1939–1958). Vatikani riigisekretärina töötades puutus Pacelli kokku Eesti katoliku kirikut puudutavate küsimustega ja tegeles diplomaatiliste ülesannetega, mis puudutasid noore Eesti Vabariigi tunnustamise eeltööd ja konkordaadi sõlmimise katset.

Benedictus XV algatas ida- ja läänekiriku taasühinemise liikumise (millele pööras erilist tähelepanu järgmine paavst Pius XI), asutas Idakiriku kongregatsiooni (*Orientalium Ecclesiarum*) ning Paavstliku Idainstituudi Roomas (*Pontificio Istituto Orientale*). Instituut oli mõeldud õigeusu kiriku aladele saadetava vaimulikkonna väljakoolitamiseks.²² Tema valitsemise ajal moodustati Euroopas kaksteist uut piiskopkonda, sealhulgas ehitati uuesti üles Riia katoliku diötses, mis taasavati 22.09.1918 ja kuhu algselt hakkasid kuuluma ka Eesti kogudused.²³

Siiani Mogiljovi piiskopkonda kuulunud ja peamiselt vööramaalastest liikmetega Eesti kogudused paiknesid Tallinnas, Narvas, Tartus ja Valgas. Juba enne Riia iseseisva piiskopkonna loomist olid nendes linnades ametisse seatud Mogiljovi peapiiskopkonna

---

²¹ **Maxwell-Stuart**, P. G. 2008. *Paavstide kroonika. Paavstid Peetrusest tänapäevani*. Tallinn: Sinisukk, 224.

²² **Maxwell-Stuart** 2008: 224.

²³ **Abiline**, Toomas. 2018. Rooma-katoliiklus. – *Eesti kiriku ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele*. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 272.

preestrid,²⁴ kes teenisid tüüpilist diasporaa või sisserändajate kirikut. Peale Eesti iseseisvuse väljakuulutamist, kui kadusid Vene keisririigi ametikohad, mida katoliiklased olid täitnud, läksid ka vaimulikud lahkuvate katoliiklastest võõramaalaste kannul ära.²⁵ Kuna katoliiklaste arv pidevalt vähenes ja kogudustes eestlasi peaaegu ei olnud, jäi kirik kohalikule rahvale peaaegu tundmatuks, sest puudus usuleviku kolm alustala: kirjasõna, kuulutus ja õpetamine. Isegi haritlaste, luteri pastorite ja õigeusu preestrite hulgas võis kohata üllatavat teadmatust katoliikluse suhtes. Tartus teeninud katoliku preester, lätlane Mikelis Dukalskis, toimetas küll eestikeelse, tähtsamaid katoliku palveid ja missakorda sisaldava raamatukese „Waimulik leib“,²⁶ mis ilmus 1921. aastal, kuid see oli piisk meres – raamatukogudes ei leidunud katoliiklikke raamatuid. Vaimulikke, kes elaksid ja töötaksid tulemuslikult ja paikselt, ei olnud samuti.²⁷ Rändavad muukeelsed abipreestrid tegid küll ära oma töö, kuid nad ei hoolinud koguduse liikmetest ega koguduse varast: ajalugu tunneb vähemalt ühte kohtuasja, kus kogudus oli sunnitud kaitsma kiriku vara preestri eest.²⁸ Küll aga olid Eesti riigis olemas korralikud katoliku kirikuhooned, millest rõhuv osa oli ehitatud sajandivahetuse paiku: Tallinna Peeter-Pauli katedraal pühitseti sisse küll juba 1845, kuid Tartus õnnistati kirikuhoone 1899, Narvas 1907, Valgas 1908.²⁹ Enam-vähem kesklinnadesse ehitatud uhked hooned olid ehitatud kindlas usus, et missal käijaid võiks kokku lugeda sadades ja preestritel on koht, kus nad saaksid missat traditsioonikohaselt pühitseda. Kuid 1918. aastaks oli olukord teine: katoliku kirik oli küll olemas, kuid tegutses loiult ja reserveeritult. Allesjäänud katoliiklased püüdsid siiski oma usku ja kirikut hoida ning kaitsta, tegutsedes vaikselt omaette, ilma konkreetse juhi ja ambitsioonideta.

²⁴ Wrembek, Christoph (a). 2003. *Jesuiidid Eestis 192–1961*. Tartu: Johannes Esto Ühing, 10.

²⁵ Wrembek (a) 2003:11.

²⁶ Waimulik leib. <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/preester-mikelis-dukalskis-vaimulik-leib-tartu-1921/>.

²⁷ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia. 1001/1 (1921–1922) de Missionibus in provinciis Balticus. La Situation Religieuse en Estonie. Utilite d'une visite apostolique – usulisest olukorrast Eestis, tundmatu autor.

²⁸ RA, ERA (Eesti Riigiarhiiv), f 70, n 2, s 972. Tallinna Apostli Katoliku Kiriku liikumata varanduste ebaseaduslik müük.

²⁹ Abiline, Toomas. 2018. Rooma-katoliiklus. – *Eesti kiriku ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele*. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 271–272.

1. KATOLIKU KIRIK 1918–1924

1.1. Katoliku kirik 1918–1920

1920. aastaks oli Eestist saanud parlamentaarse riigikorraldusega demokraatlik väikeriik.¹ Vastsele vabariigile oli hädavajalik igasugune rahvusvaheline toetus. Diplomaadid tegid tööd mitmel pool Euroopas ja paljud välisriigid tunnustasid noort Eesti Vabariiki küll *de facto*, aga mitte *de jure*.²

1.1.1. EV diplomaatilise tegevuse algus Püha Tooli juures

Eesti omariiklus tõi kaasa muudatused ka kirikuelus. Kahe suure konfessiooni, Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku ja Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku kõrval jäi sinne väikesearvuline katoliiklaste usuühing esialgu märkamatuks, kuid välispoliitiliselt oli Eesti valitsus väga huvitatud diplomaatiliste suhete sõlmimisest Püha Tooliga, sest maailma võimsaima usuorganisatsiooni ja selle riikliku kehandi ükskõik milline toetus oleks noorele alustavale vabariigile igati kasuks tulnud. 21. märtsil 1919³ toimunud poolametlik kohtumine Eduard Virgo, kes oli välisdelegatsiooni liikmena Eesti esindaja Itaalias ja Vatikani riigi alamsekretär kardinal Federico Tedeschini vahel oli esimene mõlema riigi koostööd väljendavate seisukohtade tutvustus. Virgo teatas Eesti valitsuse nimel, et kuna usk on südametunnistuse asi, siis Eesti riik ei eelista ühte konfessiooni teisele ja kinnitas, et katoliku kirik võib Eestis vabalt tegutseda. Tedeschini omakorda lubas, et selles olukorras võib Vatikan olla valmis tunnustama Eesti Vabariigi iseseisvust ja astuma valitsusega “vormilisse läbikäimisse”.⁴ Selle eduka kohtumise järel sai Virgo

¹ Zetterberg, Seppo. 2009. *Eesti ajalugu*. Tartu: Tänapäev, 405.

² Medijainen, Eero. 2009. *Eesti Vabariigi tunnustamine välisriikide poolt 1920ndatel*. Estonica.org. http://www.estonica.org/et/Eesti_Vabariigi_tunnustamine_v%C3%A4lisriikide_poolt_1920ndatel/.

³ RA, ERA, f 1622, n 1, s 459, 1 ja Medijainen, Eero. 1997. *Saadiku saatus. Välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 143–144.

⁴ Medijainen 1997: 143–144.

välisminister Jaan Poskalt volitusi tegutsemiseks juurde ja esines nüüd juba täievolilise diplomaadina. Peale visiiti riigisekretär Pietro Gasparri juurde, kus Virgo kui Eesti asjur Püha Tooli juures⁵ andis üle oma volitused ja memorandumid, toimus 8. aprillil 1919. aastal viieteistminutilise audients paavst Benedictus XV juures. Kõnelused toimusid meeldivas õhkkonnas, kuid Püha Tool tunnustas Eestit ainult *de facto*. Siiski lubas Vatikan saata Eestisse oma esindaja. Selle küsimusega seoses mainiti Ambrogio Damiano Achille Ratti, järgmise paavsti Pius XI, nime.⁶

Järgmine ametlik diplomaatiline kohtumine toimus 4. jaanuaril 1920, kus Eesti diplomaat Karl Robert Pusta kohtus Vatikani riigisekretäri Pietro Gasparriga.⁷ Vatikani huvi usuvabaduse teema vastu ei olnud kadunud, sest plaanis oli varsti lähetada Baltikumi katoliku kiriku erimissioon.⁸ Olles päevapoliitiliste teemadega üllatavalt hästi kursis, küsis Gasparri kavandatava Eesti põhiseaduse, täpsemalt seal sisalduvate riigi ja kiriku suhete kohta.⁹ Kuulnud, et Eesti rahvuslikud kirikud on juba saanud endale autonoomselt valitud piiskopid, uuris Gasparri, kas oleks keegi Eestis teenivatest preestritest sobilik katoliku kiriku ülempreestri kohtale. Pustal ei olnud kedagi välja pakkuda...¹⁰ Gasparri tundis huvi ka üldpoliitiliste küsimuste vastu, mainides kolme Balti riigi omavahelise liidu vajalikkust, et kaitsta end nn “vene ohu” eest¹¹ ja küsis, kuidas saaks katoliku kirik kaasa aidata Eesti riigi ja rahvusliku elu kindlustamisel.¹² Pusta vastus oli diplomaatiline: Eesti Vabariigi valitsus on huvitatud Eesti “taaslülitamisest lääne vaimsesse ja kultuurilisse ühiskonda. Ja ehkki Eestimaa on protestantlik, ollakse huvitatud ka katoliku kiriku tegevuse ametlikust jätkamisest.”¹³

1920. aasta põhiseadusega kehtestati usuvabadus, millega toimus kiriku ja riigi lahutamine.¹⁴

10. oktoobril 1921. aastal tunnustas Vatikan Eesti Vabariiki *de jure*. Siiski ei saatnud Eesti oma saadikut eraldi ei Itaaliasse ega ka Vatikani, vaid nende maade

---

⁵ Medijainen 1997: 143.

⁶ Isiklik audients paavstiga. 1919. – *Vaba Maa*, nr. 115, 5. juuni, 3.

⁷ Medijainen 1997: 143.

⁸ Medijainen 1997: 144.

⁹ Pusta, Kaarel Robert. 1992. *Saadiku päevik*. Tallinn: Olion, 32.

¹⁰ Pusta 1992: 33.

¹¹ Medijainen 1997: 144.

¹² Pusta 1992: 33.

¹³ Pusta 1992: 32–33.

¹⁴ Altnurme, Riho. 2009. Kirikuelu Eestis esimesel iseseisvusajal. – *Eesti oikumeenia ajalugu*. Peatoimetaja Riho Altnurme. Tartu/Tallinn, Tartu Ülikool/Eesti Kirikute Nõukogu, 20.

küsimustega tegeles edasi Eesti saadik Pariisis Karl Robert Pusta. Jahe vahetõttu Itaalia ja Püha Tooli vahel ei aidanud kuidagi kaasa diplomaatiliste suhete arengule. See olukord püsis muutumatuna kuni 11. veebruarini 1929, mil Vatikani riigisekretär Pietro Gasparri ja Itaalia kuningriigi peaminister Benito Mussolini kirjutasid alla Lateraani lepingutele, mille tagajärjel sündis suveräänne linnriik Vatikan.

1.1.2. Püha Tooli suur visitatsioon ja selle tulemus

Püha Tooli kardinalid pidasid poliitilisi sündmusi teraselt silmas. Riia piiskop Edward Aleksander Wladyslaw O'Rourke ja kardinal Achille Ratti hoolitsesid selle eest, et katoliku vaimulike nii ametlikud kui ka mitteametlikud visiidid, mis täitsid paavsti tahet misjoni osas, ulatuksid Eestisse. Nende külaskäikude aruanded¹⁵ kirjeldasid Eestit kui maad, kus suur osa rahvast oli jäänud nn ametliku kiriku suhtes ükskõikseks ja käis teenistustel ainult rutiini tõttu. Aruannetes anti otseselt mõista, et protestantlus oli ebapopulaarne, selle liturgia liiga külm ja võimetu pakkuma hingedele tõhusat vaimulikku abi. Samas need, kes soovisid intensiivsemat usuelu, liikusid luteri kirikust lahkumata vennastekogudusse ja tihtipeale oli see hajali asuva rahva jaoks ainuke usuelu allikas. Valitsus oli kiriku suhtes üldiselt vaenulikult meelestatud ja tahtis üldse kirikust distantseeruda. Usuõpetus oli riikliku kontrolli all ja enamiku koolide õppekavadest täielikult kadumas. Kirikute varaline seis oli katastroofiline: seadustega oli kaotatud ära kõik kirikumaksud ja ära võetud suurem osa maavaldustest, mille tagajärjel olid kirikud muutunud täiesti jõuetuks. See kõik lisas hoogu vabakoguduste võidukäigule, kuhu olid aruande järgi üle läinud mitmed andekad luteri vaimulikud. Õigeusu kirikus nähti eelkõige venestamise abinõu: seal oli kõik liiga toretsev ega pakkunud midagi rahva hingele, kes nii oma kultuurilt kui ka iseloomult oli puhtalt Läände kuuluv. Õigeusu kirik oli püüdnud küll kohaneda, võttes liturgias kasutusele eesti keele ja pidades sageli jutlusi, kuid ikkagi oli ta rahvale võõraks jäänud.

Aruannetes arvati, et seetõttu oleks olnud katoliiklikul misjonitegevusel Eestis eduvõimalused suured, sest oli võimalik ära kasutada valitsuse vaenulikkust hoiakut protestantliku kiriku ja sakslaste suhtes. Lisaks võinuks katoliiklus levida ka soomlaste seas, kes oma olemuselt ja kultuurilt olid eestlastele paljuski sarnased. Luteri kiriku

---

¹⁵ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus. LA Situation religieuse in Estonia. Utilite d'une visite apostolique. – ühe visitatsiooni aruanne.

süvenev jõuetus pakkuda inimestele õiget hingehoidu süvendas vajadust ja otsinguid oma kiriku järele ning tugev katoliku kirik võinuks olla vajalik rahvale, kes oma südames on religioosne.¹⁶

Visiitide ja nende aruannete tulemusena võetigi iseseisvate Balti riikide olukord Püha Tooli kuurias tõsise vaatluse alla. *Superior Generale* Wladimir Ledochowski SJ kirjutas paavsti ülesandel kardinalidele kirja, milles rõhutati, et oleks vaja saata endisele Vene impeeriumi alale Baltikumis apostellik visitaator, kes võiks olla prantslane või itaallane, kuid oskaks ka mingit slaavi keelt ja kindlasti saksa keelt. Kandidaat peaks tundma Baltikumi olusid ja olema Jumala ees laitmatu. Ledochowski isiklikult soovitas *pater Zecchinit* või *pater Boudou`d*,¹⁷ kirjeldas nende sobivust lähemalt.¹⁸ Lisaks tuli Ledochowskil paavsti ülesandel välja töötada täpsed instruksioonid ja ülesanded, mis visitaator pidi täitma.¹⁹ Riigisekretär Gasparri esitaski 14. novembril 1921 mitme-punktilise käitumiskodeksi, mis tegelikult otseselt viitas Zecchinile.²⁰ See oli dokument, mis määras väga täpselt ära selle kuuekuulise külaskäigu eesmärgid, visitaatori volitused ja külaskäigu peamise põhjuse: informeerida Püha Tooli tegelikust usulisest olukorrast Eestis, Lätis ja Leedus. Visitaatori töö sisuks ei olnud vaid tavapärane vaatlus ja korralduste jagamine. Oma külaskäikudel tuli jääda nii neutraalseks kui võimalik, et mitte ärritada kohalikke, sest noorte riikide valitsusstruktuur ja sisepoliitika oli niigi küllaltki keeruline. Siia lisandus veel üleüldine rahvusvaheline pinge, mida ei tohtinud mingil tingimusel ära unustada. Samuti tuli visitaatoril kasutada talle antud ulatuslikke volitusi kiireloomuliste olukordade lahendamiseks piiskopkondades – nõ siseriingis. Siseriingi küsimustest väljapoole jäävatesse probleemidesse tuli suhtuda vastavalt Rooma kuuria praktikale, mille järgi üldjuhul ei jagata dispensatsioone ega soovitusi ilma vastavate kõrgemate aukandjate arvamust küsimata ja neid langetatud otsustest informeerimata. Soovitati kohalikel piiskopkondade vaimulikel lasta tegutseda iseseisvalt ja jääda ise delikaatseks. Sidemete loomine teiste vaimulikega oli igati teretulnud, lisaks tohtis

---

¹⁶ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus. LA Situation religieuse in Estonia. Utilite d une visite apostolique. – visitatsiooni aruanne

¹⁷ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus/2 – Jesuiitide ülemkindral Ledochowski kiri kardinalidele 30.10.1921.

¹⁸ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus/2 – Jesuiitide ülemkindral Ledochowski kiri riigisekretärile 31.10.1921.

¹⁹ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus/5 – riigisekretäri kiri Ledochowskile 02.11.1921.

²⁰ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus/5 – riigisekretär Gasparri eeskirjad visitatsiooniks Baltimaades ja Leedus 14.11.1921.

visitaator kokkuleppel mõne piiskopiga pidada mõningaid loenguid, või kui oli sobiv, siis ka läbi viia vaimulikke harjutusi. Püha Isa loal võis jagada tuttavatelt inimestelt või heategijatelt saadud missaannetusi kõige vähem kindlustatutega. Visitaator pidi väga täpselt aru saama, et tema missioon ei ole poliitiline, vaid ainult usulist laadi ja seepärast hoiduma rangelt eemale igasugusest riigisestest võimuvõitlustest ja vältima hoolega neis küsimustes arvamuse avaldamisest, küll aga jagama oma arvamust ja muljeid Püha Tooliga. Ühesõnaga, ta pidi olema pigem misjonär kui diplomaat. Siiski võis läheneda sobival juhul mõnele valitsusliikmele, seda näitamaks, et Püha Tool on nende riigi suhtes sõbralikult meelestatud.²¹

15. novembril 1921 anti Püha Erakorraliste Asjade Kongregatsioonist (*Congregation Negotiis Ecclesiasticis Extraordinariis*) välja dekreet,²² kus isa Antonino Zecchini SJ määrati kuueks kuuks erakorraliste volitustega visitaatoriks Leetu, Lätti ja Eestisse. Selle visiidi algus viibis, üks põhjustest oli paavst Benedictus XV surm 22. jaanuaril 1922. aastal. Teiseks oli Riias, kuhu Zecchini pidi jääma pikemaks ajaks, pinev olukord (Jeesuse Selts oli seal mingi aeg keelatud). Keeruline aeg oli ka Leedus, kes oli tülis Poolaga. Zecchini oli saanud täpsed juhtnöörid, keda Leedus kõigepealt külastada, et mitte ärritada kohapealseid kõrgeid vaimulikke, kellel olid tihedad sidemed riigi parlamendiliikmetega või kuulusid ise valitsusse.

Rooma kuurias olid pooleli läbirääkimised Itaalia valitsusega Püha Toolile maa saamiseks Rooma linnas. Uue paavsti valimised olid 20. sajandi pikimad ja pärast 14ndat valimisvooru võitis just hiljuti Benedictus XV armust kardinaliks saanud Ambrogio Damiano Achille Ratti, diplomaatiliselt võimekas peapiiskop Poolas ja Milanos. Ta oli ühtlasi olnud visitaatoriks Baltimaades, sh 1920. aastal külastanud ka Eestit.²³ Ratti võttis omale paavstinimeks Pius XI.

Zecchini visitatsioon algas 18. märtsil 1922. Kahjuks ei ole käesoleva töö raames õnnestunud selle visitatsiooni tulemuse kohta leida rohkem allikaid peale ühe erakirja,²⁴ mille Zecchini kirjutas tõenäoliselt *Superior Generale* Wladimir Ledochowskile. Kirjas

---

²¹ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus/5 – riigisekretär Gasparri eeskirjad visitatsiooniks Baltimaades ja Leedus 14.11.1921.

²² ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus/ A2 – dekreet Zecchini kohta 15.11.1921

²³ Ratti kui visitaator käis Tallinnas. 1920. – *Tallinna Teataja*, nr.140, 25. juuni.

²⁴ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus. Zecchini kiri Ledochowskile 14.05.1922.

viidatakse eelnevatele mõttevahetustele ja ettepanekutele Eesti kohta. Zecchini oli suhelnud Prantsuse saadikuga Tallinnas, et leida Prantsusmaalt Eesti jaoks misjonäre. Saadiku väljapakutud dominiiklaste seisukoht misjoni asjus ei sobinud aga Riia piiskopile, kes palus Zecchini kaudu kaaluda varianti, et selle Jumala töö võtaksid enda kanda siiski jesuiidid.

Peale visitatsiooni andis Zecchini Püha Toolile koheselt teada, et Eestisse tuleks saata misjonäre ja sealjuures on eriti tähtis misjonäride rahvus, kuna Eesti valitsus ei soovi näha sakslastest ega poolakatest preestreid.²⁵ Tema arvamuse kohaselt oli Eesti valitsuse suhtumine katoliku kirikusse heatahtlik, ka venelaste seas oli palju katoliku kiriku toetajaid ja nad aktsepteeriksid koostööd Vatikaniga. Luterlaste puhul eeldas Püha Tool pöördumist katoliku usku, sest lisaks rahvuste vahelisele vastasseisule baltisakslaste ja eestlaste vahel toimus luteri kirikus väga elav teoloogiline diskussioon, mis põhjustas kirikus kokkupõrkeid ning mis mõjutas luteri kiriku tööd. Katoliiklased nägid, et luteri kiriku sisetüli ei tule luterlaste mainele eestlaste hulgas kuidagi kasuks.²⁶ Arvestades kõike eelnevat ja ka Eesti geopoliitilist olukorda, leiti kuurias, et Eesti on ideaalne platvorm, kus teha ettevalmistusi katoliku kiriku edasiliikumiseks Venemaale. Selleks oli vaja meeskonda, kes elaks ja töötaks kohapeal.

Tõuke mõttele saata Eestisse vaimulikkond andis Riia piiskop Antonijs Springovics, kes teatas juba visitatsiooni ajal, et ta tahaks, et nii Läti kui ka Eesti oleks jesuiitide otsejuhtimise all.²⁷ Peale põhjalikku kaalumist Rooma kuurias nimetas Pius XI 25. oktoobril 1922 Antonino Zecchini apostellikuks delegaadiks kolme Balti riiki.²⁸ Esialgu resideerus Zecchini Kaunases, jätkates tihedat kirjavahetust Roomaga, kust ta palus tungivalt saata Eestisse sobivaid preestreid.

---

²⁵ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus – kardinal Gasparri kiri Eminentsile 01.05.1922.

²⁶ Rohtmets, Priit. 2012. *Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934*. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 26. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 397–416.

²⁷ Blasen, Philippe Henry, Reuter, Antoinette. 2017. *...a most singular life, filled with many good thoughts. Henry Werling Sj and the catholic mission to Estonia*. Translated from French by Monica Morosanu. Cluj-Napoca: Casa Cartii de Stiinta, 37.

²⁸ Blasen, Reuter 2017: 38.

1.1.3. Esimesed ametlikult määratud katoliku vaimulikud Eestis

Jesuiidid määrasid oma misjoni alguspunktiks Tartu, kus loodeti alustuseks just ülikoolirahva hulgast rohkelt katoliku kiriku liikmeid juurde saada,²⁹ kuid see mõte eeldas loenguid ja tihedamat suhtlust nii üliõpilaste kui ka linnarahvaga. Mõte jäi teostamata peamiselt vaimulike puudumise tõttu. Zecchini nõutud nelja preestri asemel jõudis Eestisse ainult kaks.³⁰

1923. aasta sügisel saabus neist esimesena Henry Werling SJ. Ta vastas täpselt Eesti valitsuse nõudmistele: ta ei olnud sakslane ega poolakas, vaid Luxembourgigi kodanik ja oskas lisaks saksa keelele ka natuke vene ja poola keelt. Riia ülemvikaar määras Werlingi Tartu koguduse administraatoriks.³¹ Sisseelamisel aitas teda Narva pastor Kaczynski.³² Werling sai kiiresti aru, et tema tööpõld on lai ja teenimine saab olema raske. Kuigi Tartu koguduse nimekirjas oli umbes 200 inimest, ei käinud enamus neist missal, armulaua ega katehheesis. Kohalikes koolides katoliku katehheesi ei toimunud, luteri usku õpetati lastele alates 12ndast eluaastast vaid kord nädalas. Palju oli segaabelusid. Jõuludeks kogunes kokku mitte rohkem kui 60 kirikulist, kellest vaid 12–15 inimest käis armulaua.³³ Werling hakkas kirikus korraldama katehheesi tunde, kuid need ei olnud inimeste seas just ülearu populaarsed. Põhjus oli proosaline: ei mõistetud, millest preester räägib. Vanemad ei saanud enam aru oma laste katehheesi tähtsusest, sest eri usutunnistuste korral perekonnas ei pruukinud katoliku usk enam uuele põlvkonnale üle kanduda. Rahaliste vahendite nappus sundis kogudust oma eluhoonet välja rentima ja Werling ise pidi elama kitsalt kahes toas kahe vanadaamiga, kes aitasid teda majapidamises, orelimängus ja kirikuasjades.³⁴ Kuigi olukord oli trööstitu ja rahvast vähe, tegi Werling nii jõulupühadel kui ka teistel pühadel pidulikud teenistused, pidades silmas katoliku traditsiooni ja teenis nii rahva tähelepanu ja heakskiidu. Werling mõistis, et suuremal osal inimestest on ainult udune ettekujutus kristlikest usutõdedest ja kirikukäskudest; katehheesi korraldamine oli seetõttu hädavajalik. Teravalt tuli esile

---

²⁹ **Blasen, Reuter** 2017: 41.

³⁰ **Blasen, Reuter** 2017: 41.

³¹ **Blasen, Reuter** 2017: 40.

³² ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus – H. Werlingi kiri 22.10.1923.

³³ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus – H. Werlingi kiri 22.10.1923.

³⁴ ARSI. Nuova Compagna Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus – H. Werlingi kiri 22.10.1923.

keeleküsimus, sest poola keelest said isegi poolakate lapsed halvasti aru, saksa keelt oskasid ainult haritud inimesed ja eesti keel ei olnud Werlingil veel selge.³⁵ Oma esimese eestikeelse jutluse pidas Henry Werling 1927. aastal.

Werlingi teenistuspiirkond hõlmas alguses terve Lõuna-Eesti, k.a. Petseri, mistõttu pidi ta palju reisima. Jumalasõnata ei tohtinud ükski katoliiklane jääda: preester otsis üles ja pühitses missat ka ainult ühele perekonnale, kui vaja. Inimesed, kes vahel aastas ainult paar korda pühast missast osa olid saanud, võtsid preestri hingehoiutöö suure tänuga vastu.³⁶ Ajutised altarid olid üles seatud jumalateenistuseks antud hoone suurimasse ruumi, sest missale tulid tihtipeale ka ümbruskaudsed teiseusulised. On teada juhtum, kus luteri kiriku õpetaja lubas oma ametivenna oma kiriku sakristiasse, et missa saaks väärikalt peetud. Missad olid kohalikke olusid arvestades väga pidulikud ja mõjusad; inimeste tänu näitas, et regulaarsest jumalateenistusest ja hingehoiust tuntakse suurt puudust.³⁷ Kaugeimaks punktiks Lõuna-Eestis oli Petseri. Isa Henry külastas Petseri kloostrit ja lõi sõbralikud suhted sealsete munkadega.³⁸

Eesti katoliiklaste elukohtade vahelised vahemaad aga olid väga suured, reisimine oli aeganõudev – oli selge, et ühele inimesele käib see töö üle jõu. Lisaks määras Riia peapiiskop isa Henry tööpiirkonnaks Tallinna.³⁹ Werling küll allus sellele korraldusele, kuid andis oma olukorrast teada otse *Super Generale* Ledochowskile.⁴⁰ Werling sai rahalisi vahendeid, et palgata endale ilmalik abiline ja julgustust paluda oma piirkonda rohkem vaimulikke.⁴¹

Isa Joseph Kartte tuli Eestisse 1924. aasta juulis,⁴² tema esmaseks ülesandeks sai isa Henry abistamine hingehoiutöös, kuid ta liikus veel samal aastal edasi Tallinna kogudust juhtima.⁴³

Aprillis 1924. aastal tuli Eestisse isa Felix Wiercinski, kes tegeles puhtalt misjonitööga ja paikselt Eestisse ei jäänud,⁴⁴ vaid rändas vastavalt oma ordu käsule riigist

---

³⁵ Wrembek (a) 2003: 26.

³⁶ Wrembek (a) 2003: 27–28.

³⁷ Wrembek (a) 2003: 33, 37.

³⁸ Wrembek (a) 2003:27.

³⁹ Wrembek (a) 2003:25.

⁴⁰ Blasen, Reuter 2017: 45.

⁴¹ Blasen, Reuter 2017: 45.

⁴² Blasen, Reuter 2017: 44.

⁴³ Wrembek (a) 2003: 29.

⁴⁴ Wrembek (a) 2003: 29.

riiki.⁴⁵ Ka tema alustas kõigepealt katoliiklaste ülesotsimisega, et siis rakendada oma oskusi rahvamisjoni läbiviimisel: „Rahvamisjoni vahetu eesmärk ei olnud ristimine ja uute koguduste rajamine, vaid kirikusisene tegevus: juba seniste koguduseliikmete usuelu intensiivistamine. See tähendas otseses mõttes usklike tagasitoomist kiriku armulaua osadusse ning takistuste kõrvaldamist sakramentide vastuvõtmisel. Peamiseks meetodiks olid kodukülastused, pihisakramendi võimaldamine, katoliiklaste lastele usuõpetuse andmine.“⁴⁶ Poola ja vene keele oskajana tegi ta tänuväärset tööd Valgas, Petseris ning nende ümbruskonna kihelkondades. Pärnusse jõudes avastas ta ainult 21 katoliiklast, kuigi enne sõda oli neid olnud 300–400.⁴⁷ Neile jutlustas ta saksa ja poola keeles. Ta pühitset Narva koguduses missat ja õpetas lastele katekismust vene keeles. Ka tema märkis oma aruannetes, et missadel ja misjonijutlustel on palju teiseusulisi inimesi, kes tänulikult Jumalasõna kuulavad.⁴⁸ Wierczinski misjonitöö lõppes Tallinnas, kus koguduse liikmeid oli juba sadu ja kus vana preester Stephany töötas vikaarina. Augustis 1924 lahkus Wierczinski Rumeeniasse.⁴⁹

---

⁴⁵ **Wrembek** (a) 2003: 29.

⁴⁶ **Kurg**, Ingmar. 2018. Muljeid kaputsiinide misjonist 1930ndatel aastatel. Ettekanne konverentsil “Tartu katoliku kirik 120. aasta lävel”. Tartu: 10.11.2018.

⁴⁷ **Wrembek** (a) 2003: 31.

⁴⁸ **Wrembek** (a) 2003: 33.

⁴⁹ **Wrembek** (a) 2003: 37 .

2. KATOLIKU KIRIK 1924–1930

2.1. Eesti Apostliku Administratsiooni loomine 01. 11. 1924

Nii Werling kui ka Zecchini andsid juba varem oma kirjades mõista, et eestlastesse ei saa suhtuda nii nagu lätlastesse või leedulastesse, sest nad on täiesti erinevad kahest teisest Balti regiooni rahvast ja on oma olemuselt ja käitumiselt sarnased rohkem põhjamaalastele.¹ Apostliku delegaadina ja nuntsiusena Läti Vabariigis tuli Zecchinil tegemist teha kolme eri riigi katoliku kiriku probleemidega. Nende lahendamisel pidi lähtuma iga riigi omapärasest, sest ühest lahendusest, mis sobiks kõigile, enamasti ei olnud. Lisaks pidi ta suhtlema kolme erineva valitsusega ja lähtuma iga konkreetse riigi seadusandlusest.

Oma külaskäikudel Eestisse püüdis Riias resideeruv Zecchini teha igapäevast vaimuliku tööd nagu ristimine ja konfirmatsioon; lisaks pidi ta tegelema loa andmisega abiellujatele, kellest üks on katoliiklane ja teine mingist teisest konfessioonist. Seda tõendavad Tartu kirikust leitud dokumendid, millest enamus oligi abiellumiseks antud load.² Tal oli abiks ainult kaks vaimulikku, kes samuti ei osanud kohalikku keelt, seepärast kulges töö inimestega vaevaliselt ja ilma erilise eduta. Sellises olukorras oli kogudustel väga keeruline säilitada oma liikmeskonda, rääkimata liikmete arvu suurendamisest, sest tava kohaselt pidid missad toimuma igapäevaselt. Tegelikult aga otsiti Jumalasõna ja hingehoidu teistest konfessioonidest ning liikmete usulise elu järjepidevus oli saanud tugevalt kannatada. Zecchinil oli pidev aruandekohustus Püha

---

¹ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus – H. Werlingi kiri 22.10.1923; Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus. Zecchini kiri Ledochowskile 14.05.1922.

² Zecchini kirjad. <https://roomakiriku-kaustad.eu/wp-content/uploads/2018/08/kardinal-Antonio-Zehhini-kirjavahetus-1925-1931-leituna-Tartu-kirikust.pdf>.

Toolii ees ja tõenäoliselt andis ta mõista, et piiratud võimuga ei tule talle usaldatud rohkete ülesannetega nii suurel territooriumil toime.

Püha Tool otsustas asutada Eestisse apostliku administratuuri 1. novembril 1924. aastal ja peapiiskop Antonino Zecchinist sai Eesti esimene apostellik administraator. Selle sammuga viidi Eesti katoliku kiriku juhtimine otse Vatikani alluvusse ja Zecchini suhtles Eesti riigiga edaspidi kui otsene Vatikani riigi ja Püha Tooli esindaja. Administratuuri loomisega pidas Vatikan silmas loodavat *Pontificia Commissio pro Russia*³ ja selle ees olevaid ülesandeid: asus ju Eesti otse Venemaa kõrval.

2.2. Pontificia Commissione pro Russia. Ootused sellele liikumisele Eestis

Pius XI idasuunalise välispoliitika eesmärgiks oli haarata Nõukogude võimu poolt järjest rohkem allasurutud Venemaa Õigeusu kiriku koht katoliku kirikule.³ Paavsti idapoliitika eestvedajaks sai piiskop Michel-Joseph Bourguignon d'Herbigny SJ⁴, kes käis kolm korda diplomaatilise passiga Nõukogude Liidus ja kellel olid volitused pidada läbirääkimisi Kremliga.⁵ D'Herbigny juhtida oli aastatel 1926–1934 idakirikute kongregatsiooni allosakond *Commissio pro Russia*,⁶ ühtlasi oli ta aastatel 1922–1932 Pontifical Oriental Institute'i rektor.⁷ Eestisse kui piiririiki oli kavandatud ulatuslik misjonitöö, mille tulemusena taheti edasi liikuda nii Nõukogude Liitu kui ka Soome. Eesti jaoks võeti kuurias ette konkreetsete sammud, mis pidanuks aitama kaasa misjoni õnnestumisele ja muudaks katoliku kiriku tugevaks.

---

³ Ivanov- Treenadzaty, Herman. The "Eastern Rite" and the Bolshevik Revolution http://orthodoxinfo.com/ecumenism/vatican_russia.aspx.

⁴ Pontifical Commission for Russia. Past officials. <http://www.gcatholic.org/dioceses/romancuria/d77.htm>.

⁵ Ivanov- Treenadzaty, Herman. The "Eastern Rite" and the Bolshevik Revolution http://orthodoxinfo.com/ecumenism/vatican_russia.aspx.

⁶ Pontifical Commission for Russia. Past officials. <http://www.gcatholic.org/dioceses/romancuria/d77.htm>.

⁷ Bishops who are not ordinaries of Sees. <http://www.gcatholic.org/hierarchy/data/bishops-DET.htm#15576>.

2.3. Vatikani otsus eesti keele ametlikuks kasutamiseks liturgilise keelena

Eestisse saabunud preestritele sai väga ruttu selgeks, et nende töö ei pruugi vilja kanda, sest inimesed ei saanud neist lihtsalt aru. Sama küsimus oli vaevanud ka õigeusu preestreid ja õigeusu kirik oli seepärast lubanud oma liturgias kasutada nii eesti kui ka vene keelt. Zecchini viis selle probleemi otse Vatikani kardinalidele otsustamiseks, kust see jõudis Paavstliku Venemaa Asjade Komisjoni kaudu paavstini.⁸ Zecchini argumenteeris vajadust eestikeelse missa järele, viidates katoliku kirikusse püüdlevale õigeusu preestri Richard Valdaku veendumustele. Oma kirjas iseloomustas Zecchini Valdakut kui väga võimekat inimest, „kes on 34-aastane, kogu aja tsölibaadis elanud, külastab tihti katoliku kirikut ja soovib katoliiklaseks saades oma elu pühendada oma rahvuskaaslaste katoliku usku pöördumisele, kellest suur osa on langenud metodistide ja adventistide sektidesse, mis Eestis väsimatult tegutsevad.“⁹ Valdak oli kindel, et kui katoliku preestrid hakkaksid kasutama eesti keelt mitte ainult jutluste, vaid ka püha liturgia pühitsemise keelena, siis saaksid paljudest eestlastest katoliiklased. Zecchini andis mõista, et sarnasel seisukohal olid ka paljud mõjukad inimesed Eestis, sealhulgas valitsuseliikmed, kes soovisid, et katoliku kirik Eestimaal jätkuvalt laieneks. Kahjuks ei viita ta kellelegi nimepidi. Oma audientsil 26. juulil ja 14. augustil 1928 andis paavst teada, et tuleks kaaluda erandkorras eesti keele kasutamist „põhimõttelise küsimuse valguses“.¹⁰ Valdaku personaalküsimus jäägu Zecchini kanda, kuid kindlasti tuli teatada, kui Valdaku usupöördumine on lõpule viidud. Niikaua, kuni küsimus leidis lõpliku lahenduse, tohtis Valdak töötada kirikuslaavi keeles. Paavstliku Venemaa Asjade Komisjon küsis Msgr Cyrillus Korolewski kui konsultandi ja Msgr Michel d'Herbigny kui relaatori arvamust.

Isa Korolewski oli eesti keele kasutuselevõtu suhtes liturgias positiivsel arvamusel; ta kinnitas, et ei leidnud kiriku ajaloost sellele mingeid vastuargumente. Kristluse

---

⁸ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940). Gebrauch der estnischen Sprache in der hl. Liturgie. Prot. Nr. 713/28. Protokoll eesti keele lubamisest katoliku liturgias.

⁹ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940). Gebrauch der estnischen Sprache in der hl. Liturgie. Prot. Nr. 713/28. Protokoll eesti keele lubamisest katoliku liturgias.

¹⁰ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940). Gebrauch der estnischen Sprache in der hl. Liturgie. Prot. Nr. 713/28. Protokoll eesti keele lubamisest katoliku liturgias.

esimestel sajanditel ei olnud mingit kindlat põhimõtet avalike palvuste keele suhtes, samuti nagu ei olnud veel kindlaskujunenud vormeleid. Kuni keiser Constantinuse ajani kõneldi ja palvetati kreeka keeles, seda nii Idas kui Läänes. Sedamööda, kuidas kristlus laienes, muutus ka avalike palvuste keel. Idas tõlgiti liturgia ümber kreeka keelest ja seda hakati pidama mitmetes tänapäeval kasutatavates keeltes, kus olid olemas kiri ja kirjakeel, nagu nt süüria, kopti, armeenia keel ja *ge'ez* (etioopia keel); ka tänapäeval on Idas lubatud erinevate keelte kasutamine pühas liturgias. Läänes sai kreeka keele järel ainsaks palve- ja kultusekeeleks ladina keel; samas ei kehtestanud Püha Tool idakiriku jaoks mingit ühtset seadust, – vähemalt mitte Idas – mis oleks liturgiliste keelte arvu kuidagi piiranud. Paavstid Hadrianus II ja Johannes VIII andsid loa kirikuslaavi keele kasutamiseks liturgias slaavi rahvastele nii Idas kui Läänes nõnda, et püha Kyrillos sai pidada piduliku lauldava Missa Veneetsias ja Roomas rooma riituse järgi, kuid kirikuslaavi keeles. Lisaks tegi Korolewski kindlaks, et Rooma kirik lubas ka hilisematel sajanditel (kuigi kirik Läänes ikka jäi kindlaks ladina keele kui ainsa liturgilise keele põhimõttele) idapoolsetel rahvastel, kes pidasid Ida riitusi ja soovisid nüüd tagasi pöörduda katoliku kiriku rüppe (rumeenlased, grusiinid, jne) jääda selle liturgilise keele juurde, mis neile teiseusulistena oli tavapärane olnud, ning kõrvaldas ainult liturgilistest tekstidest mõningad eksimused. Üheainsal korral on Püha Tool keelanud kaasaegse keele kasutamise pühas liturgias, ja seda nimelt Ungaris, kus Pius X konstitutsioonis "*Christifideles graeci ritus*" sätestas kreeka keele kasutamise ungari keele asemel, kuna liturgilise keele muutmist sooviti puhtpoliitilistel eesmärkidel, pealegi rahva jaoks, kes oli juba üle kahe sajandi olnud katoliiklik. Veel ühe argumendina viitas Korolewski vajadusele elava ja mõistetava keele kasutamise järele liturgias: ka õigeusklikud olid sunnitud kohaliku keele kasutusele võtma, et ei peaks pealt vaatama, kuidas kõik eestlased langevad protestantismi, mis kasutab alati elavat rahvakeelt.

Ka Msgr. d'Herbigny oli seisukohal, et liturgias tuleks kasutusele võtta eesti keel. Ta mainis, et liturgiliste keelte arv pole kuidagi piiratud ega kitsendatud ei jumaliku õiguse, loodusseaduste ega positiivse õiguse järgi; ladina riituses kehtivat korda pole Idas kunagi kehtestatud. Ta tõi näiteks Püha Tooli kindlaskujunenud praktika, mis lubab teiseusulistel rahvastel, kes soovivad tõelise kiriku rüppe tagasi pöörduda, jätkata oma liturgilise keele – ka kaasaegse keele – kasutamist. Pole ühtegi põhjust, miks peaks muutma katoliku kiriku kindlaskujunenud tava, mille järgi idariitusest pöördujad võisid

oma liturgilise keele säilitada. Eesti erijuhtumile viidates selgitas D'Herbigny veel, et eestlased ei valda ei kirikuslaavi, vene ega kreeka, veel vähem ladina keelt; samas tunnevad nad vajadust elava ja mõistetava keele järele liturgias. Tema tagasihoidliku arvamuse kohaselt saaks ainult nõnda tagada, et pöördumiste tööpõld rikkalikku vilja kannaks.¹¹

Kokkuvõtvalt leidis komisjon, et tõstatatud keeleprobleem on isegi laiem ja võib eraldunud õigeusu kirikute ja Rooma kiriku ühinemisel tuleviku seisukohast olla olulise tähtsusega isegi siis, kui käesoleval juhtumil ei ole mingeid praktilisi tagajärgi. Eesti keel oli õigeusklikel liturgilise keelena kasutusel ja ei ole mingit põhjust katoliku kiriku kindlaskujunenud praktikat muuta: need, kes idariitustest pöörduvad, võetaks vastu koos nende liturgiliste keeltega; tõlgetes parandatakse eksitused ning antakse välja parandatud, katoliiklikud variandid liturgilistest raamatutest. Pole mõtet pöördunutele teist liturgilist keelt peale sundida, mida ei mõista rahvas ega vaimulikkond. Selleks ei saa olla ei vanaslaavi, vene ega kreeka keel. Aga ladina keel? Sel juhul tuleks kas liturgiat muuta – risti vastu kõiki lubadusi, mida Püha Tool nii tihti on andnud – või pühitseda ladina keeles (mida nad ei oska) Bütsantsi liturgiat..., ja see kujuneks erakordselt keeruliseks.¹² Ülalöeldu, mis kehtis ka lätlaste ja soomlaste kohta, oli kooskõlas kiriku püsiva praktikaga idakirikute ja nende liturgiate suhtes (rumeenlaste, grusiinide, jt puhul).

2.4. Kolme koguduse (Tartu, Tallinn ja Narva) piirkondade määramine ja põhimääruse kinnitamine 24.01.1927

01.01.1926. aastal hakkas kehtima usuühingute ja nende liitude seadus.¹³ Sama seaduse eelnõu väljatöötamise ajal esitas Zecchini 4. septembril 1924 Eesti välisministeeriumi poliitilisele osakonnale verbaalnoodi,¹⁴ kus juhtis tähelepanu katoliku kiriku eripäradele ja sellest tulenevatele raskustele kavandatava seaduse täitmisel. Nõue,

---

¹¹ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940). Gebrauch der estnischen Sprache in der hl. Liturgie. Prot. Nr. 713/28. Protokoll eesti keele lubamisest katoliku liturgias.

¹² ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940). Gebrauch der estnischen Sprache in der hl. Liturgie. Prot. Nr. 713/28. Protokoll eesti keele lubamisest katoliku liturgias.

¹³ Riigi Teataja 1925. Usuühingute ja nende liitude seadus. 183/184, 1050–1053.

¹⁴ RA, ERA, f 957, n 12, s 525. Rooma apostliku katoliku kiriku saadiku Antonius Zecchini verbaalnoot usuühingute seaduseelnõu kohta koos kirjavahetusega, 2.

et usuühingu juhatuse liikmed peavad olema EV kodanikud (paragrahv 9) ja et juhatus peab asuma EV piirides (paragrahv 10), ei olnud katoliku kiriku poolt aktsepteeritav. Zecchini ettepanekutega enamuses arvestati ja seadusesse kirjutati sisse, et lubatud on ka erisused, kuid need peab kinnitama siseministri ettepanekul Vabariigi Valitsus.¹⁵

Üks esimesi suuremaid töid Zecchinil kui Apostlikul Administraatoril oli katoliku koguduste piirkondade (kihelkondade) määramine ja loa taotlemine katoliiklastele, et need alluksid Rooma-katoliku kiriku traditsiooni kohaselt otse Rooma paavstile.¹⁶ Luba anti siseministeeriumist ainult piirkondade määramise kohta, viidates usuühingute ja nende liitude seaduse §-le 10, mis sätestas, et usuühingute ja nende liitude juhatused peavad asuma Eesti Vabariigi piirides. Kui kõrgem võim asub siiski välismaal, siis on vaja tegutsemiseks Vabariigi valitsuse luba. Nii oli 1926. aasta lõpuks Eestis kolm katoliku kiriku kihelkonda: Tallinna kihelkond, kuhu kuulusid Harju, Lääne, Saare, Järva ja Viru maakonnas elavad katoliiklased; Narva kihelkond, mis hõlmas Narva, Narva-Jõesuu ja Narva ümbruse katoliiklaste elukohti ja Tartu kihelkond koos Valga abikirikuga, kuhu kuulusid Tartu, Viljandi, Pärnu, Valga, Võru ja Petseri piirkonna katoliiklased.¹⁷ Nii oli administratiivselt jaotatud piirkondi kergem hallata, kuid need piirkonnad vajasisid hädasti preestreid, kes kohapeal tööd teeks.

Usuühingute ja nende liitude seaduse § 8 kohaselt oli kogudustele vaja põhikirja, mille Zecchini koos Werlingi ja Karttega välja töötas. Esitatud üldine katoliku kiriku põhikiri (kõikide koguduste kohta üks) aga lükati siseministeeriumi poolt samale seadusele viidates tagasi.¹⁸ Iga kogudus oli vaja eraldi ühinguna registreerida ja nii said Tallinna,¹⁹ Narva,²⁰ Tartu²¹ kogudused 1927. aasta alguseks omale samasisulise põhikirja, millele olid peale Zecchini alla kirjutanud ka Werling ja Kartte.

1926. aasta alguseks oli Eestis ainult kaks jesuiidist vaimulikku, Werling ja Kartte, lisaks pastor Kaczynski.²² 26. septembril 1926 pühitses Zecchini preestriks Eesti kodaniku Leon Abraitise, kes algul assisteeris isa Karttet katehheesi juures Tallinnas,

---

¹⁵ *Ibid.*, 10.

¹⁶ RA, ERA, f 31, n 3, s 4566. Vabariigi Valitsuse otsus Tallinna, Narva ja Tartu katoliku kirikutele Eestis tegutsemiseks loa andmise kohta.

¹⁷ RA, ERA, f 31, n 3, s 4566. Vabariigi Valitsuse otsus Tallinna, Narva ja Tartu katoliku kirikutele Eestis tegutsemiseks loa andmise kohta.

¹⁸ RA, ERA, f 14, n 11, s 1021. Rooma katoliku kogudused.

¹⁹ RA, ERA, f 14, n 11, s 1026. Tallinna Katoliku usu kogudus.

²⁰ RA, ERA, f 14, n 11, s 1014. Narva Katoliku usu kogudus.

²¹ RA, ERA, f 14, n 11, s 1032. Tartu Katoliku usu kogudus.

²² **Blasen, Reuter** 2017: 46.

hiljem peale isa Kaczynski surma võttis aga üle kehvas seisus Narva koguduse.²³ Tema eesti keele oskus ja kohaliku elanikkonna tundmine oli välismaalastest preestritele hindamatuks abiks, kuid kahjuks suri ta noorelt. Peale Abraitise surma juulis 1930²⁴ jäid kaks jesuiiti jälle omapäi.²⁵

2.5. Isa Kartte vallandamine Zecchini poolt

Üheks ülesandeks Zecchinile kuuria poolt oli leida võimalikult palju konvertiite just õigeusklike hulgast. Üheks värvikaks tegelaseks oli Richard Valdak,²⁶ noor eesti-vene õigeusu preester, kes siirdus katoliku usku 1928. aastal. Zecchini ostis Haapsallu kabeli jaoks sobiva väikese maja, mille ta linnarahva rohke osavõtu saatel 24. novembril 1929 sisse õnnistas²⁷ ja kus värske katoliku preester Valdak peamiselt laupäeviti ja pühapäeviti pidas idariitusega jumalateenistusi.²⁸ Teistel nädalapäevadel õppis ja täiendas Valdak end Tallinnas isa Kartte juures. Zecchini sai Valdaku jaoks otse kuuriast Bütsantsi rituaalnõud ja 15 000 itaalia liiri kiireloomuliste asjade ostmiseks ning muudeks väljaminekuteks, et Eesti esimene Bütsantsi stiilis katoliku kabel oleks nõuetekohane. Valdaku igakuiseks tasuks oli määratud 500 itaalia liiri.²⁹ See oli umbes 100 Eesti krooni.

Kartte ja Valdaku läbikäimine ja koos teenimine ei tahtnud laabuda. Allikatest ei selgu, miks Kartte ja Valdak tülli pöörasid, kuid teada on, et 1930. aastal Valdaku kaebuse põhjal vallandas Zecchini isa Josephi, kes pöördus Saksamaale tagasi.³⁰ Peatselt pettus Zecchini ka Valdakus, kes osutus hoopis vähem ettevalmistust ja õpetust saanuks, kui ta oli enda kohta rääkinud.³¹ Tema peale pandud lootused tuua kohalikke õigeusklikke

---

²³ **Blasen, Reuter** 2017: 47.

²⁴ **Blasen, Reuter** 2017: 47.

²⁵ **Blasen, Reuter** 2017: 47.

²⁶ Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku vaimulike andmebaas. Valdak/Platsipeal Richard Hindriku p. <https://www.eoc.ee/vaimulik/valdak-richard/?v=a57b8491d1d8>.

²⁷ **Wrembek** (a) 2003: 50.

²⁸ **Wrembek** (a) 2003: 50.

²⁹ **Komarov, Alexey A., Tokareva** Eugenia S. 2016. Orthodoxy and Catholicism in correspondence of Vatican envoys to Estonia (1928–1940). *Istoriya*. V. 7. Issue 9, 30.

³⁰ **Blasen, Reuter** 2017: 48.

³¹ **Komarov, Alexey A., Tokareva**, Eugenia S. 2018. I problemi dell'unione tra leChiese cattolica e ortodossa nell'Estonia indipendente (1918–1940). – *Incorrupta monumenta ecclesiam defendant*. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio segreto Vaticano. I. La Chiesa nella storia. Religione, cultura, costume. Tomo 2 a cura di Gottsmann, Andreas, Piatti, Pierantonio, Rehberg, Andreas E. Citta del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano, 868.

katoliku kirikusse ei täitunud.³² Skandaalne käitumine ja varjamatu materiaalne huvi valmistasid jesuiidile suurt meelehärmi, mistõttu keelas Zecchini 1930. aastal Valdakul tegutsemise hoopis.³³

Isa Joseph Kartte asemele saadeti Tallinna kogudusse noor ja energiline sakslasest preester Eduard Profittlich, kes sai Eesti Vabariigi tööloa 4. detsembril 1930.³⁴ Temast sai Tallinna Püha Peetruse ja Pauluse koguduse vaimulik. Tema üheks esimeseks tööks oli Haapsalu kiriku sulgemine, Valdakul töötamise keelamine ja liturgiliste rõivaste konfiskeerimine.³⁵ Valdak avas kabeli omavoliliselt uuesti ja pidas missa naiste öösärgi vael.³⁶ Tema poolt korraldatud skandaalide kohta ilmus Eesti ajakirjanduses nende aastate jooksul nii mõnigi artikkel, mis heitis varju kohalikele ametiisikutele.³⁷

Joseph Kartte näol jäi Eesti ilma suurte misjonikogemustega preestrist. See uudis ei jäänud koguni Roomas märkamata: jesuiitide ülemkindralile isa Francis McGarrigle'ile saadetud kirjas rõhutati, et Eesti peaks olema Jesuiitide Ordu otsekontrolli all, mitte alluma apostlikule delegaadile või Riia peapiiskopile.³⁸ Olgu öeldud, et isa Joseph tuli 1937. aastal Eestisse tagasi ja hakkas juhtima Kiviõli kogudust.

2.6. Eesti kirikute olukord aastaks 1930

1920ndate aastate Eesti poliitilisele elule oli tüüpiline valitsuste lühike iga, kõige pikaealisem oli Konstantin Pätsi 1920.–1922. aastal ametis olnud valitsus, mis kestis aasta ja kümme kuud. „Kuna suhteliselt lühiealiste valitsuste poliitilise tasakaalustajana puudus vastukaaluks jõuline riigipea, ei olnud ka sisepoliitilist kindlust ja järjepidevuse olematus raskendas kaugeleulatuvaid uuendusi.“³⁹ Parteisid oli palju, aga kogemusi riigi juhtimiseks ja seadusandluse väljatöötamiseks vähe. Vaatamata sellele, et Eesti Vabariigis ei olnud enam riigikirikut ja 15.juunil 1920.a. vastu võetud põhiseaduse § 11-ga oli kehtestatud täielik usuvabadus, mõjutas poliitiline olukord kirikute käekäiku.

---

³² Komarov, Tokareva 2018: 868.

³³ Komarov, Alexey A., Tokareva Eugenia S. 2016. Orthodoxy and Catholicism in correspondence of Vatican envoys to Estonia (1928–1940). *Istoriya*. V. 7. Issue 9, 32

³⁴ RA, ERA, f 14, n 1, s 1564. Eduard Profittlichile Tallinnas katoliku usu koguduses vaimuliku ameti pidamise luba andmine 04.12.1930.

³⁵ Katoliku kiriku tülid Haapsalus. – *Waba Maa*, nr 14, 17.01.1931, 6.

³⁶ Katoliku kiriku tülid Haapsalus. – *Waba Maa*, nr 14, 17.01.1931, 6.

³⁷ Katoliku preestri sündinud lood. – *Waba Maa*, nr 45, 22.02.1931, 1.

³⁸ Blasen, Reuter 2017: 48.

³⁹ Zetterberg, Seppo. 2009. *Eesti ajalugu*. Tartu: Tänapäev, 406.

Maaseadus ja seisuste kaotamise seadus paiskasid kaks suuremat kirikut – luteri ja õigeusu kiriku – nende harjumuspärasest keskkonnast keerulisse olukorda, millest väljatulemiseks kulus aastaid. Vabakogudused jäeti suuresti omapead, nende üle 1920. aastatel erilist järelevalvet ei olnud.⁴⁰

Suure liikmeskonnaga Vene Õigeusu Kiriku sinod (august 1917) otsustas luua Eesti alale omaette vikaarpiiskopkonna Riia piiskopkonna koosseisus ja seda hakkas juhtima eestlasest piiskop Platon, kodanikunimega Paul Kulbusch, kes aga mõrvati enamlaste poolt jaanuaris 1919.⁴¹ selleks ajaks olid Eesti õigeusklikud võtnud suuna suuremale iseseisvusele. Järgmine valitud piiskop oli prof Aleksander Kaelas, kes aga suri piiskopitoolile asumata Venemaal Irkutskis. Piiskopita, sõja tõttu Venemaast ära lõigatuna, ja riigi abist ilma jäetuna oli õigeusu kogukond sattunud raskesse olukorda, millest ühte väljapääseu nähti iseseisvumises. Õigeusu kogukond valis oma esimesel täiskogul märtsis 1919 taotletavaks teeks autokefaalia ehk täieliku kirikliku iseseisvuse saavutamise.⁴² Moskva ja kogu Venemaa patriarh Tihhon sellega muidugi ei nõustunud. Ta pakkus autonoomiat, mis aga tähendas EV territooriumi ulatuses ühte piiskopkonda ja ikkagi allumist Vene Õigeusu Kirikule.⁴³ See omakorda ei meeldinud aga Eesti kogudustele. 1923. aastaks oli asi nii kaugel, et koos Soome Õigeusu Kirikuga taotleti Konstantinoopoli oikumeeniliselt patriarhilt Meletios IV-lt autokefaaliat, kuid viimane keeldus samuti. Küll aga pakkus Meletios IV Soomele ja Eestile laiemat autonoomiat enda kanoonilises jurisdiktsioonis, mis võimaldas Eestis luua kolm piiskopkonda. 07.07.1923 sai Eesti omale Apostlik-Õigeusu metropoolia (kirik kandis nimetust Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik), kes kuulus Konstantinoopoli oikumeenilise patriarhaadi jurisdiktsiooni ja keda juhtis Tallinna ja kogu Eesti metropoliidi nime kandnud peapiiskop Aleksander.⁴⁴

Peapiiskop koos sinodiga korraldas kiriku igapäevaelu. Kirikul oli kaks kloostrit: Pühtitsa nunnaklooster Virumaal ja Petseri mungaklooster. 1924. aasta täiskogul otsustati ellu viia Konstantinoopoli patriarhi autonoomiaaktis ette nähtud kahe täiendava piiskopkonna moodustamine. Loodi Narva ja Irboska piiskopkond ning Petseri

---

⁴⁰ Rohtmets 2018: 82.

⁴¹ Schvak, Toomas. 2018. Usuvabadus ja õigeusk. – *Eesti kiriku- ja religioonilugu*. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 246.

⁴² Schvak 2018: 247.

⁴³ Schvak 2018: 248.

⁴⁴ Schvak 2018: 248.

piiskopkond. 1926 registreeris EAÕK oma põhimääruse vastavalt usuühingute ja liitude seadusele (seadus vastu võetud 1925) ning registreeris oma kogudused.

Suuremate kirikute suhted riigiga olid mõneti pingelised: 1919. a. maareformiga kadusid kirikute peamised sissetulekuallikad – kirikumõisad, 1925. aastal lubati kuni 50 hektarit maid küll tagasi anda, aga see protsess jäi venima. Usuõpetuse kaotamine tõi protesti kõigis konfessioonides. 1923. a. rahvahääletuse tulemusena toodi usuõpetus koolidesse tagasi. Paljudes õigeusu kogudustes oli eestikeelsed jumalateenistused, uuendusena lihtsustati liturgiat ja valiti uus kirikumuusika. Kirikukalendriks võeti eesti kogudustes kasutusele gregooriuse kalender. Vaimulikud võisid loobuda pikkadest juustest ja habemest ning käia väljaspool teenistust tavariietes. Nad võisid osa võtta avalikust elust, sealhulgas ka poliitikast.⁴⁵

Siiski seostus EAÕK eestlastele Venemaaga. Rahvuslased ei sallinud seda ja kohati tehti õigeusu suunal vägagi ekstreemseid ettepanekuid. Näiteks jõudis Riigikogusse ettepanek Tallinna Aleksander Nevski katedraali kui venestamise sümboli lammutamine. Petserimaa oli nagunii valdavalt venekeelne, püüd seal jumalateenistusi eestikeelseks muuta lõppes kohalike vastupanuga. Kuna riigil oli plaan nagunii setod eestistada, siis viis EAÕK läbi mitmeid kaasaja poliitikast ja eestimeelsusest kantud reforme: Petseris avati eesti õppekeelega vaimulik seminar 1933, segakeelega kogudusi lahutati eesti- ja venekeelseteks kogudusteks. Siiski ei läinud plaanitu alati probleemituks. Eriti vanemale põlvkonnale ei meeldinud mitte mingisugused uuendused ega olnud meelepärane ka see, et üldse eralduti Vene Õigeusu Kirikust. Kalendriks pidasid vene kogudused endiselt juliaanuse kalendrit. Mureks oli vanemaealiste preestrite keeleoskus, kuna 1926. aasta seadusega oli neil voli hakata ka perekonnaseisuametnikeks. Suur tüli algas 1930. a. Petseri kloostri allumatuse pärast ja see kestis ligi kaks aastat: mungad koos piiskop Joanniga ei soovinud EAÕK Sinodi kontrolli kloostri üle. Vaatamata mitmesugustele probleemidele püsis õigeusklike arv Eesti Vabariigis suhteliselt stabiilsena. 1920ndatel aastatel see natuke kahanes, kui uus tõus algas 1930ndatel aastatel.

Eesti luterlased korraldasid oma rohkete osavõtjatega esimese kirikukongressi 1917. aasta mai lõpus Tartus, kus võeti vastu otsus uue vaba rahvakiriku loomise kohta.⁴⁶ Kui Saksa okupatsiooniaeg tõi kaasa piirangud just õigeusu kirikule – üle võeti kirikuid

---

⁴⁵ Schvak 2018: 250

⁴⁶ Rohtmets 2019: 37.

ja koole, vaimulikke takistati ametisse astumast, preestreid ähvardati ja represseeriti –, siis luterlastel kui sakslastele rohkem omasema ja kodusema usu tunnustajatel lubati tegutseda vabamalt. Terav küsimus kerkis rahvuslikul pinnal: eestlastest ja lätlastest kirikuõpetajad versus baltisaksa kirikuõpetajad. 1919. aasta teine kirikukongress mõistis okupatsiooniga kaasaminejad hukka. 1918. aasta alanud Vabadussõda koos enamlaste terroriga hõrendas luteri kiriku tavaliikmete ja vaimulike ridu. Eesti Tööraha Kommuun kuulutas kõik Eesti alal töötavad vaimulikud lindpriiks, mis tähendas, et nad ei tohtinud enam töötada.

Kogu luteri kiriku ülesehitamine algas kogukonna tasandilt,⁴⁷ sest kogukonna identiteet oli seotud rahvusliku enesemääratlusega. Inimene oli oma suhetes Jumalaga vaba, kuid kogukonna tingimustega pidi ta siiski arvestama. Koguduslik tasand ulatus kuni kiriku seadusandliku võimu – kirikupäevani, sest ka kord aastas koguneva kiriku parlamendi liikmeskonda kuulus igast kogudusest kaks saadikut.⁴⁸

Rahvusküsimus – see on nii võimu- kui ka vaimuküsimus. Võimuvõitlus algas juba 1919. aastal, kui teise kirikukongressi enamus hääletas baltisakslaste osalemise kiriku juhtimises maha. 1920. aastal loodi saksa rahvuspraostkond, kümnendi keskpaigas sekks riik Toomkiriku vaidlusesse ja saksa kogudus lahkus kirikust. Vastandlikud arusaamad puudutasid erinevaid minevikukäsitlusi ja eri vaimulaade. See oli rahvuslikult särisev aeg – eesmärk oli luua eestlastele oma identiteet, mis toetus eestlaste ajaloole. Eriarvamused baltisaksa kiriku mineviku ja selle esindajatega kestsid kuni 1930ndate aastate lõpuni, ehkki selleks ajaks oli juba enamus vaimulikkonnast eestlased. Otsiti rahvuspärast kristlust, kirjutati eestlaste raskest ja lootusetust olukorrast ja arvustati välismõjusid.

Kirikute tegevus toetus põhimõttele, et riik suhtub neisse hästi.⁴⁹ Tagasivaatavalt on kaks aastakümnet eriilmelised. Eriti 1920ndatel oli kirikutel vaja enda eest seista.⁵⁰ Juba siis oli märke sekulariseerumisest, kuigi kirik oli ühiskonnakorralduses ja inimese elukaare riituste puhul tähtsal kohal.

---

⁴⁷ **Rohtmets**, Priit. 2017. Eesti esimese iseseisvusperioodi luteri kiriku usuelu dünaamika. – *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik. Teoloogia. Mälestused*. Koostajad Rohtmets, Priit, Rimmel, Atko. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 13.

⁴⁸ **Rohtmets** 2017: 13.

⁴⁹ **Rohtmets** 2017: 17.

⁵⁰ **Rohtmets** 2017: 18.

1919. aastaks, kui kogunes teine kirikukongress, oli Eesti ühiskond üle elanud Saksa okupatsiooni perioodi ja kahel korral ka enamlaste valitsusaja.⁵¹ Mitmed vaimulikud olid enamlaste käe läbi hukkunud, meeolu oli sellel kongressil teine kui kaks aastat varem. Oldi rohkem kahe jalaga maas, sõnavõttudes kõlas mure materiaalse olukorra pärast ja inimeste kirikust kõrvalehoidumise pärast. Riik soovis, et kirik valitseks end ise, kuid kui palju vara ja milline roll jääb kirikule tekitas riigivalitsejate ja kirikutegelaste vahel eriarvamusi.

Peale üldise korralduse ja vaimulaadi mõjutasid kirikuelu ka vastuvõetud seadused. Nagu juba märgitud, siis 1919. aasta maaseadusega riigistati ühes mõisamaadega ka kirikumõisate maa. 1925. aastal otsustati, et kirikule antakse 50 hektari ulatuses maad tagasi, et toetada ametikandjate ülalpidamist. 1930. aastal otsustati, et äravõetud maa eest makstakse kirikutele kompensatsiooni. 1920. aastal kaotati luteri kirikus regulatiivmaks ja võõrandati kogudustelt kõik kihelkonna- ja abikoolid. Maade natsionaliseerimise vastu ei protesteeritud, kuid koolide äravõtmise vastu võtsid sõna nii ajakirjandus kui ka riigikogu. Kirik kaotas nii ka pinna, kus õpetati leeriskäijaid. Koolide äravõtmisega kärbiti kirikute kontrolli hariduselu üle. Riik soovis 1920. aastal lõpetada usuõpetuse andmise algkoolides ning kaks aastat hiljem ka keskkoolides. 1923. aasta rahvahääletuse tulemusena viidi usuõpetus uuesti sisse vabaainena. Kuid õigeusu- ja vabakirikute liikmete seas oli neidki, kes hääletasid usuõpetuse vastu, sest nägid usuõpetuses luterlaste toetamist. Kokkuvõtteks andis üle 70% hääletanuist oma hääle siiski usuõpetuse kasuks.⁵²

1923. aastal otsustati, et edaspidi ei maksta Eesti kaitseväes teenivatele sõjaväeõpetajatele enam palka. 1923 hakkas kehtima uus abieluseadus, mille järgi võis abielluda ja lahutada kohtutes ja linnade omavalitsuste juures, 1925. aastal pidid kogudused andma perekonnaseisuregistrid ja ülesanded üle riigile, sest 1926. aastal hakkas kehtima uus perekonnaseadus. Perekonnaseisuametnikud võisid olla ka vaimulikud, kuid nad pidid end registreerima siseministeeriumi juures.

1925. aastal võeti vastu uus matmispaikade seadus ja kirikule kuulunud surnuaed loeti avalikuks matmispaigaks: nüüd võis matta inimesi nende usutunnistusest sõltumata. Kirik võis luua uusi matmispaiku, mida loeti erakalmistuteks.

---

⁵¹ Rohtmets 2017: 18.

⁵² Zetterberg 2009: 451.

Valitsused vaheldusid sageli, kuid kirikute osas oli kõige kõvem sõna siiski parlamendil. Üldiselt peegeldus neis diskussioonides ühelt poolt veendumus, et religioon ja kirik selle kandjana kuulub minevikku, ning teiselt poolt arusaam, et kirikul on eeskätt kristliku moraali tagajana ühiskonnas mängida oluline roll. Siia lisandus kahe suure kiriku püüd rebida end lahti seisuslikust ja riigiusu pärandist. Arveteõiendamine minevikupärandiga kestis pea kogu esimese Eesti Vabariigi perioodi.

1925. aastal võeti vastu usuühingute ja nende liitude seadus, millega korraldati riigi ja kiriku suhted. Kirikule anti kogudusekiriku laad. Paljude meelest oli see samal tasemel tavalise karskusseltsi või põllutööühinguga. Usu vastu võeti endiselt nii ajakirjanduses kui ka mujal teravalt sõna. Kokkupõrked ajakirjandusega viisid 1926. aastal asja nii kaugele, et luteri kirikupäev saatis ajakirjanikud koosolekult minema, paludes neid hiljem siiski vabandades tagasi.⁵³

1930. aastatel algas kiriku ja riigi lähenemine ning 1934. aasta kirikute ja usuühingute seadus tõi väheke leevendust, kuid sellel oli oma hind. Riik ei kontrollinud kirikuid mitte ainult juhtide kaudu, vaid järelevalve puudutas ka kiriku kohta käivate seaduste kehtestamist ja majanduselu. Kõik õigusaktid tuli siseministeeriumis kinnitada ja varanduslik toiming nõudis Vabariigi Valituse heakskiitu.

Luterliku vaba rahvakiriku loomise kõige olulisem tagajärg oli nõue, et kiriku vundament olgu kogudus ja kohalik kogukond.⁵⁴ Kiriku põhiülesanne oli kogukonna võimalikult aktiivne kaasamine koguduse tegevusse. Ent kogukond oli muutumas ja kiriku sõnum ei olnud enam nii oluline kui varem. Kiriku tegevust mõjutas nii linnastumine kui ka hajaliasustus. Aktiveerusid vabakogudused, kes suutsid ehitada palvemaju ja kasvatada oma liikmeskonda üle Eesti. Kuidas viia jumalasõna inimesteni ja kuidas jõuda kuulutustööga nendeni, kes eriti kuulata ei taha – need olid peamised küsimused. Nagu nägime, oli see 1920. aastatel küsimuseks ka katoliku kiriku tegevuse kontekstis.

Luteri kiriku piiskop Jakob Kukk oli seda meelt, et kuulutustööd tehes tuleb minna inimeste juurde. Piiskop tõi 1920. aastate algul kirikupäeva ees kõneledes näite kannatusnädala teenistuse kohta, kus oli koguduste aruannetes näha, et inimesed sellest osa ei võtnud. Kirikud olid tühjad ja kütmata. Piiskop soovitas teha jumalateenistusi

---

⁵³ Rohtmets 2017: 21.

⁵⁴ Rohtmets 2017: 22.

õhtuti külades, sest vaimulik pidi minema koguduste juurde, mitte vastupidi. Palve- ja piiblitundides käidi rohkem, aga neid peeti vähe.⁵⁵ Noortetöö oli tagasihoidlik ja juhuslik, linnades oli olukord parem. Jõuludel ja surnuaiapäühade ajal oli kirikus rahvast rohkesti, muidu tuli teenistusi isegi ära jätta.⁵⁶ Linnades hakati pidama õhtujumalateenistusi, maal taludes olid palvetunnid ja loeti Piiblit. Linnades olid tähtsamatel pühadel kirikud puupüsti täis. Side kirikuga oli inimese elukaart puudutavate tähtsündmuste tõttu küll säilinud, kuid liikmete arv sellegipoolest eriti ei kasvanud. Samas oli usuelu ja usuorganisatsioonid 1920.–1930. aastatel Eesti ühiskonna loomulik osa ja enamus inimesi oli mõne organisatsiooniga seotud.⁵⁷

2.7. Katoliku kirik Eestis aastaks 1930

Katoliku kirik tegutses võrreldes kahe suurema kirikuga tagasihoidlikult, kuid samas järjekindlalt. Eesti valitsus oli välismaalastest vaimulike ja nende tegevuse vastu külmalt viisakas; peamiseks mureks oli nende elukoha ja töölubade registreerimisel hinnata nende lojaalsust Eesti riigile ja sageli mõõdeti seda rahvuse kaudu: hollandlased said kergemini ja kiiremini elamis- ja tööloa kui sakslased või poolakad. Seetõttu oli lubade taotluste menetlemine aeganõudev ja närviline. Sarnase probleemiga olid hädas ka teised kirikud, kelle valitsusala asus väljaspool Eestit.

Kogu eelnev aastakümme oli kulgenud hajutatud katoliiklaste otsimisele, kellest elav kontakt kirikuga oli vaid vähestel, ja kõige hädapärasemate tööde tegemisele. Tsaariajal väljakujunenud neli kogudust Tallinnas, Narvas, Tartus ja Valgas küll toimisid ja olid alles, kuid liikmete arv oli väike ja juurde tulijaid praktiliselt ei olnud. Jesuiitide tulekuks oli preester ainult Tallinna kogudusel, teised olid ilma vaimuliku ja hingehoiuta. Kohalik elanikkond oli 400 aastat elanud luteri kiriku vaimus, mistõttu konverteerumine katoliiklusesse oli siiani olnud harv. Eestlaste vastumeelsus sakslaste ja venelaste suhtes oli teada isegi paavsti kuurias: vaatamata Zecchini korduvatele palvetele ei olnud leitud ega saadetud siia rohkem sobivaid preestreid. Kaks jesuiidist preestrit koos apostliku administraatoriga töötasid nii nagu jõudsid: Joseph Kartte, kes juhtis Tallinna kogudust,

---

⁵⁵ Rohtmets 2017: 22.

⁵⁶ EELKKA, Eesti Evangeeliumi Luteri usu kiriku II Kirikupäeva protokoll Tallinnas, 14., 15., 16. juunil 1921, l 32.

⁵⁷ Rohtmets 2017: 80.

oli oma reisidel käinud Saare- ja Hiiumaal, kus ta oma tegevust arendas ja laiendas, Henry Werling pidi jõudma töötada lisaks Tallinnale ka terves Lõuna-Eestis. Oli selge, et mingit rekatoliseerimist nagu Püha Tool 20ndate alguses optimistlikult planeeris,⁵⁸ ei ole võimalik läbi viia ja ei olnud ette näha ka mingeid suuri misjoniga seotud edulugusid kohalike hulgas, kuigi vaimulike sõnul oli missade külastamine teiseusuliste poolt üha rohkemaarvulisem. Inimesed külastasid küll jumalateenistusi ja lugesid meeleldi jagatud kirjandust, kuid katoliiklaseks saamisele väga ei mõeldud.⁵⁹

Eelarvamused ja väärarvamused kadusid visalt. Jesuiidist isa Henry Werling soovis alguses isegi varjata oma kuuluvust ordule, et mitte kedagi ärritada.⁶⁰ Keelevalik oli väga oluline, sest katoliiklasi oli mitmest rahvusest ja mitmed arusaamatused said alguse just üksteise valesti mõistmisest.⁶¹ Kuigi Werling oli oma esimese eestikeelse jutluse pidanud 1927. aastal ja avaldanud eestikeelse palveraamatu „Säravad tähed. Ristiusu kaunimad palved“, siis 1928. aastal ei jätkunud tal jõudu teha piisavalt hingehoiutööd just eestlaste hulgas, kuid ilmselt tänu oma isikuomadustele, sai ta kohaliku rahvaga siiski hästi läbi. Katoliku preestritel ei olnud mingeid erilisi pingeid ka luterlastest madalama astmega vaimulikega, nad käisid mitteametlikult luteri kiriku poolt korraldatud konverentsidel ja suhtlesid luteri vaimulikega pea igapäevaselt. Luteri vaimulikud omakorda aitasid neid kui ametivendi, näiteks kui oli vaja leida ruume missa pühitsemiseks jms.⁶²

Eestikeelses ajakirjanduses hakkas ilmuma katoliku kiriku teateid missade kohta, käesoleva töö autori leitud varaseim kirikuteade on kuupäevaga 02.04.1927 ja see ilmus ajalehes *Postimees*.⁶³ Tähtsamatel riiklikel sündmustel viibis mõnikord katoliku vaimulik. See fakt mainiti küll ära, kuid tihti ei nimetatud nime. Näiteks kindral Undi matustel oli koos luteri vaimulikega ka üks katoliku preester, sest Undi abikaasa oli poolakas ja katoliiklane. Katoliku vaimulik ei teeninud, kuid pidas matustel kõne.⁶⁴ Varsti

---

⁵⁸ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001/1921–1922 de Missionibus in provinciis Balticus LA Situation religieuse in Estonia. Utilite d'une visite apostolique – usulisest olukorrast Eestis, tundmatu autor.

⁵⁹ **Wrembek** (a) 2003: 37.

⁶⁰ **Wrembek** (a) 2003: 37.

⁶¹ Lahkelid kohalikus katoliku koguduses. – *Postimees*, nr 70, 11.03.1928, 7.

⁶² **Wrembek**, Christoph. (b) 2003. Jesuiidid Eestis. Ettekanne Johannes Esto mälestuskonverentsil Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumis Tartus 30.08.2003, 5.

⁶³ Kiriklikud teated. – *Postimees*, nr. 91, 02.04.1927, 5.

⁶⁴ Täna kindral Undi viimne teekond. – *Postimees*, nr 98, 10.04.1930

võis lugeda märkusi katoliku vaimulike tööst ja edust pea kõikidest 1920ndate aastate lõpul ilmunud ajalehtedest.⁶⁵

---

⁶⁵ Siil karu pesas – *Tartu Maaleht*, nr 1, 02.11.1929, 1.; Paawsti nuntius Tartus – *Postimees*, nr 143, 30.11.1930, 1; Katoliku usku eestlaste paast – *Postimees*, nr 104, 16.04.1927, 5

3. KATOLIKU KIRIK 1931–1939

Paavst Pius XI vabastas Antonino Zecchini Eesti apostliku administraatori kohustustest 1931. aasta alguses tema enda palvel. Võib eeldada, et tegelikult ei meeldinud Zecchini enam oma Vatikani ülemustele, sest tal paluti sellest ametikohast loobuda.¹

Antonino Zecchini, kes püüdis vältida katoliku kiriku tegevuse hääbumist Eestis, kes arendas sidemeid Eesti Vabariigi valitsusega, kes sekkus kiriku kohta käivate seaduste väljatöötamisse Püha Tooli traditsioonide seisukohalt, valmistades sellega ette konkordaadi sõlmimise võimalust ja kes katoliku kiriku elus hoidmiseks Eestis palju ära oli teinud, tõmbus tagasi, jättes oma suure töö jätkamise noore, võimeka, energilise ja Püha Tooli kõrgete ametikandjate seas soosingus oleva Eduard Profittlichi kätte.² Ent Zecchini jäi endiselt nuntsiuseks Lätis ja apostellikuks legaadiks Eestis ning jättis jälje ka Eesti katoliikluse ajalukku. Tema mõtted ühinemispüüdlustest õigeusu kirikuga meeldisid 20ndate aastatel näiteks Konstantin Pätsile ja tema juhitud Eesti valitsustele, kes nägid selles Eesti õigeusu kiriku võimalust vabanemiseks vene mõju alt.

Zecchini suri 17.03.1935 ja on maetud Riiga.³

3.1. Kaputsiinlaste saabumine

Comissio pro Russia juht Msgr d'Herbigny tegeles paavsti soovil edasi Zecchini mõttega tuua Eestisse rohkem misjonäre ja nii saabusid Eestisse 1931. aastal ametlikult ja tähtajatu tööloaga esimesed kaputsiinlased.⁴ Esimene kaputsiin, kes 22. juulil 1931.

---

¹ Komarov, Tokareva 2018: 869.

² Komarov, Tokareva 2018: 869.

³ Archbishop Antonino Zecchini, S.J. – <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bzecchini.html>

⁴ RA, ERA, f 14, n 1, s 1605, l 73. Administratura Apostolica palve katoliku preestrite Eestis tegutsemise loa kohta.

aastal Eestisse tuli, oli Robert Lenzbauer OFMCap.⁵ Isa Robert oli küll töötanud Riias, preestrite seminari professori ja koorijuhina, kuid Eestist teadis ta vähe, ehkki temast pidi saama *superior* Eestisse saabuvatele kaputsiinlastele.⁶ Lenzbauerile järgnes isa Thadeusz Kraus OFMCap Krakovist,⁷ siis isa Berard Huber von Tittmoning OFMCap Neuöttingist⁸ ja vend Utto Danner OFMCap Altöttingist.⁹ Kaputsiinlaste misjonikeskuseks sai Tartu katoliku kirik, nende piirkonnaks kujunes kogu Lõuna-Eesti koos Petseriga, siis veel Pärnu, Rakvere ja Narva. Kaputsiinlased pidid tegema sama tööd, mida enne olid teinud jesuiidid – tuli leida üles muu-usuliste seast kasvõi ainuke katoliiklane, kel tavaliselt ei olnud mingit erilist usulist haridust ja kes preestrit ehk kord aastas oli näinud.

1932. aasta detsembris tuli Eduard Profittlichi kutsel Eestisse isa Charles Bourgeois SJ, keda rohkem tuntakse isa Vassili nime all. Olles idariituse preester oli tema peamiseks ülesandeks töötada katoliku kiriku ja õigeusu kiriku uniooni heaks.¹⁰ Tema tegutsemiskohaks jäi Kirde- ja Kesk-Eesti – Paide, Esna, Rakvere, Narva. Mõned aastad elas ja töötas ta Haapsalus, tõenäoliselt samas majas, mille Zecchini kunagi ostis Valdakule. 1933. aastal tulid Eestisse veel idariituse kaputsiiniisad Hollandi provintsist: Zacharias Antonisse OFMCap ja Methodius Houtkamp OFMCap. Noored, *Russicumist* hea hariduse ja õigeusklikega töötamiseks korraliku ettevalmistuse saanud preestrid asusid tööle Narva piirkonnas, pidades jumalateenistusi vanaslaavi keeles venekeelse jutlusega.¹¹ Narvas oli suur Püha Antoniusele pühitsetud kirik koos kirikla ja kabeliga. Kogudusele kuulus seal veel paar maja.¹² Nende väljaüürimisel saadud raha võimaldas remontida kirikut ja maju; lisandus veel eramissade eest saadav tasu koos annetustega, mis muutis koguduse materiaalselt tugevaks ja lubas vaimulikel üsna lähedalt elada (kuigi kaputsiinlaste ordu üks reegleid on vaesus...); palgal olid majapidajanna, sakristiaan-valvur ja luterlasest organist,¹³ kes juhatas üsna kõrgetasemelist kirikukoori.

---

⁵ Kurze Chronik. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/bayeri-kaputsiinide-ajalugu-eestis-1931-1940/>, 5.

⁶ Wrembek (a) 2003: 52.

⁷ Kurze Chronik – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/bayeri-kaputsiinide-ajalugu-eestis-1931-1940/>, 5.

⁸ Kurze Chronik – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/bayeri-kaputsiinide-ajalugu-eestis-1931-1940/>, 5.

⁹ Kurze Chronik – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/bayeri-kaputsiinide-ajalugu-eestis-1931-1940/>, 5.

¹⁰ Kraus, Thadeusz. 2019. *Misjonäri mälestusi Eestist*. Tartu: 31.

¹¹ Kraus 2019: 31.

¹² RA, ERA.R f 1018, n 1, s 559. Vabaduse tn 18 Narva rooma katoliku kiriku kogudus.

¹³ Kraus 2019: 20.

Kaputsiinlased said Narvas trükkida mitmeid venekeelseid perioodilisi väljaandeid. Narva koguduse alla kuulusid veel Narva-Jõesuu ja Rakvere, kus olid olemas kabelid, Kiviõli ja raudteelaste asula Auvere, kuid preestritel tuli missat pühitseda ka väiksemates kohtades.¹⁴

Narva koguduses oli palju lapsi. Noorsoo usuline kasvatamine oli tõsiseks väljakutseks igal pool, sest lapsed, kes olid kirikusse ühel või teisel viisil tulnud, vajasisid regulaarset ja professionaalset usuõpetust. Tööd raskendas jällegi see, et lapsed olid väga erinevatest kodudest nii keele kui ka kombestiku mõttes ja seetõttu tuli vahel anda tunde viies erinevas keeles.¹⁵

1931. aastal kutsuti Eestisse kolm idariituse Pühima Jeesuse Südame ordu misjoniõde, kes abistasid kaputsiinlasi alguses hingehoiutöös, hakates hiljem tööle vastloodud lastekodus.¹⁶ Selle ordu eesmärgiks oligi religioonialane haridus ja ühiskondlik tegevus ning kateheesi läbiviimine. Nad töötasid lasteaedades ja tegutsesid meditsiiniõdedena vaesema rahva seas.¹⁷ Narva asutatud venekeelne lasteaed oli populaarne, lapsi oli erinevatest uskkondadest.¹⁸

Kaputsiinlased teenisid ära rahva lugupidamise oma töökuse ja lahkusega, kuid eelkõige eesti keele oskusega. Nende jutlusi tulid kuulama ka teistest konfessioonidest inimesed, kuigi kuulumine orduisse tekitas võõristust ja haritumaid koguduseliikmeid see fakt isegi häiris.¹⁹ 1933. aastaks oli Eestis 5 kaputsiinide ordu liiget: kolm ladina riituse preestrit, üks idariituse preester ja üks lihtvend.²⁰ Kaputsiinide ordu juhtkonnal tekkis kohe küsimus, millele apostlik administraator pidi vastama, nimelt, kas Eestit tuleks pidada misjonipiirkonnaks sõna ranges tähenduses, või enamvähem tavapärasel moel ülesehitatud piiskopkonnaks. Misjonile keskendumine kaputsiinlaste poolt nõudis täiesti teistsugust tegevuse ülesehitust. Misjonipiirkonnale omane ülesehitus eeldas, et mingi osa antud territooriumist eraldataks ja antaks täielikult kaputsiiniordu hoole alla; see jällegi nõuaks sellesse piirkonda peakloostri rajamist, millele kõik ülejäänud misjonikeskused

---

¹⁴ **Kraus** 2019: 23.

¹⁵ **Wrembek** (a) 2003: 61.

¹⁶ **Wrembek** (a) 2003: 61.

¹⁷ **Kraus** 2019: 32.

¹⁸ **Kraus** 2019: 33.

¹⁹ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940) De laboribus pp Capucinatorum – E. Profitlichy kiri kaputsiinide tegevusest, oktoober 1933.

²⁰ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940) De laboribus pp Capucinatorum – E. Profitlichy kiri kaputsiinide tegevusest, oktoober 1933.

hakkaksid juriidiliselt alluma. Eestis aga oli juba välja kujunenud enamvähem tavapärane piiskopkond, mis jagunes mitmeteks kogudusteks. Nõnda võisid tekkida raskused, kui kaputsiinid soovisid hakata tegelema tavapärase hingehoiutööga koguduste juures, kuna töö kogudusepreestritena ei käi kokku kaputsiiniordu vaimsusega.²¹ Selle küsimuse lahendamisel lähtus apostellik administratuur eelkõige seisukohast, et kui soovitakse Eestit näha misjonipiirkonnana ranges tähenduses, siis toob see endaga kaasa tõsiseid raskusi, kuna juba preestrite vähesuse tõttu oleks keerukas territooriumi sobival viisil jagada. Kui aga tulevad ilmikpreestrid Eesti rahva hulgast, mida loodeti peatselt juhtuvat, siis nende jaoks oleks tegutsemine sellisel eraldatud territooriumil keeruline või isegi pea võimatu ja nõuaks nende ning samuti teiste ordupreestrite jaoks dispensatsioon seal kogudusepreestrina töötamiseks. Nii aga oleks kaputsiiniisadel jällegi vaja vabastust mujal töötamiseks.

3.2. Eduard Profittlichi tegevuse algus

11. mail 1931 määrati noor preester Eduard Profittlich Eesti apostlikuks administraatoriks, so piiskopi kohusetäitjaks, asukohaga Tallinnas. Umbes samal ajal läks Apostliku Administratsiooni juhtimine *Pontificia Commissio pro Russia* alluvusse. Seoses kaputsiinlaste tulekuga jäi isa Eduardil aega rohkem tegeleda katoliku kiriku administratiivtööga ja oma Tallinna kogudusega ning juhtida kohapeal uniooni läbiviimist õigeusklikega. Isa Werling kolis Tartust Tallinnasse talle appi, jättes kaputsiinlastele Tartu preestrimaja.

Isa Eduardile sai kiiresti selgeks, et katoliku kirik on kohalikule elanikkonnale siiski võõras ja katoliku usu vääritimõistmisi on palju. Sarnaselt Zecchinile hakkas ka tema Eestisse sobivaid preestreid otsima, kutsudes neid *Missio Lithuaniast*, Krakovist või kaputsiinlaste Baieri provintsist.²² Tema kui apostliku administraatori töö oli suhelda valitsusametnikega, et kaitsta katoliku kirikut nn sekti seisuse eest – ta andis kogu aeg mõista, et katoliku kirik peab Eestis olema võrdväärne kahe teise suurema kirikuga. Katoliku kiriku ülesehitamise peamiseks ülesandeks oli see, et usku oli vaja eestlastele lähemale tuua, teha uuesti teatavaks ja mõistetavaks seitse sakramenti. Kuid see pidi

---

²¹ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940) De laboribus pp Capucinatorum – E. Profittlichi kiri kaputsiinide tegevusest, oktoober 1933.

²² Klinka, Lambert. 2000. Katoliku kirik Eestis 1918–1998. – *Akadeemia*, nr 4, 865.

sündima mitte sunduslikult, vaid nii, et inimesed ise saaksid asjast aru ja tahaksid olla katoliku kirikus. See nõudis tohutut tööd ja kannatlikkust, kuid ennekõike kohaliku rahva tundmist. Oli vaja olla nähtav ja kuuldav. Alustuseks andis ta 1931. aastal välja eestikeelse „Katoliku usu katekismuse“.²³

Profittlichi teiseks, võib-olla isegi tähtsamaks ülesandeks kuuria poolt oli uurida ortodokside meelsust katoliku kiriku suhtes ja võimaluse korral alustada läbirääkimisi kohalikul tasandil kahe kiriku ühendamiseks. Sellega oli alustanud juba Zecchini, kuid tema töö sellel alal ei olnud eriti tulemusrikas. Nii nagu luteri kirik, oli õigeusu kirik Eestis üle elanud mitmeid sisemisi konflikte²⁴ ja seadusemuudatused olid teinud õigeusklikud ebakindlaks nii oma kiriku kui ka metropoliit Aleksandri suhtes.²⁵ Kirikute ühinemise suhtes leidis poolehoidjaid nii preestrite kui ka ilmikutes seas,²⁶ kuid katoliku kirikul tekkis konkurent anglikaani kiriku näol, sest väga paljud õigeusu vaimulikest pooldasid hoopis viimast.²⁷ Katoliiklastele jäi mulje, et metropoliit Aleksander ei olnud küll otseselt katoliku kirikuga ühinemise vastu, kuid tal ei olnud julgust võtta vastutust kogu oma kirikurahva ees, kuigi tulevikus esilekerkivate teoloogiliste kui ka praktiliste probleemide lahendamisel lubas katoliku kirik talle igati abiks olla.²⁸ Esile kerkis probleem preestrite koolitusest, mis pidi lahendama küsimuse, kuidas saada üle katoliku ja õigeusu kirikute vahelistest erinevustest. Õigeusu preestrite hulgas levitati tasuta ajakirja Ühine Kirik,²⁹ mille asutas 1935.aastal isa Bourgeois ja kus käsitleti mitmeid ühinemisega seotud küsimusi.

Ühtlasi hakati otsima idariituse preestreid, kes kiiresti õpiks ära eesti keele, sest muidu ei oleks saanud ühinemise tööd teha üle Eesti.³⁰ Hea haridusega preestreid oli vaja

---

²³ <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/katoliku-usu-katekismus-1931/>.

²⁴ **Schvak**, Toomas. 2018. Usuvabadus ja õigeusk. – *Eesti kiriku- ja religioonilugu*. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 250–251.

²⁵ **Schvak** 2018: 251

²⁶ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/2 De Nostris laboribus inter Orthodoxos – E. Profittlichi kiri tööst õigeusklike seas, oktoober 1933.

²⁷ EAÕK uskkondade vahelised suhted enne II maailmasõda – <http://www.orthodoxa.org/EE/estonieEE/-histooreeaoc/EAOK%20oik.kontakid01-1.pdf>, 1.

²⁸ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/2 De Nostris laboribus inter Orthodoxos – E. Profittlichi kiri tööst õigeusklike seas, oktoober 1933.

²⁹ EAÕK uskkondadevahelised suhted enne II maailmasõda. – <http://www.orthodoxa.org/EE/estonieEE/-histooreeaoc/EAOK%20oik.kontakid01-1.pdf>, 15.

³⁰ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/2 De Nostris laboribus inter Orthodoxos – E. Profittlichi kiri tööst õigeusklike seas, oktoober 1933.

ka selleks, et oleks võimalus liikuda ühinemisiideedega Soome õigeusklike sekka.³¹ Seda plaani kinnitasid nii kardinal Gasparri visitatsioonireeglid³² kui ka Profittlichi kirjad kuuriasse.³³

3.3 Soome katoliku kiriku olukord kolmekümnendatel aastatel.

Nii nagu Eesti, ei olnud ka Soome riik eriliselt huvitatud võõramaalastest vaimulikest ega katoliiklusestki. Vaatamata sellele asutati 8. juunil 1920 Soome Apostlik Vikaarkond.³⁴ Adolf Carling, esimene reformatsioonijärgne soomlasest preester, kes oli õppinud Roomas ja pühitsetud preestriks Peterburis 1911. aastal,³⁵ hoolitses nii Helsingi kui ka Viiburi väikesearvulise, peamiselt poolakatest, sakslastest ja venelastest koosnevate koguduste eest. Temas nähti tulevast Soome katoliku kiriku juhti, kuid Vatikan määras sellele kohale 17. märtsil 1921 hoopis Johannes Michael Buckxi SCJ, hollandi päritolu Jeesuse Püha Südame Preestrite vennaskonna liikme. Otsekohe liitus vikaarkond Usu levitamise kongregatsiooniga Roomas.³⁶ Soome katoliku kiriku uus juht tõi Hollandist kaasa Johannes van Gijsseli, kellest sai Helsingi vikaar ja isa Henrik Hartwijcki SCI, kes tegeles üldisema kirikutööga. Hartwijk keskendus soome kultuurile ja püüdis aastaid tõlkida rahvuseepost Kalevala hollandi keelde. Ta pöördus kodumaale tagasi 1935. aastal.³⁷ 1922 saabus Helsingisse isa Laurentius Holzer, kellest sai Viiburi vikaar ja hilisem kogu vikaarkonna ülemvikaar järgneviks 25-ks aastaks.

23. mail 1923. aastal pühitses kardinal Wilhelm van Rossum Vatikanist Msg Buckxi suure pidulikkusega soome apostlikuks vikaariks ja Doliche titulaarpiiskopiks.³⁸ Sündmus oli seda tähelepanuväärsem, et varasemalt ei olnud ükski katoliku kardinal Soomet külastanud.³⁹ Pidustustel osalesid kõik Põhjamaade katoliku piiskopid, oli palju

---

³¹ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/2 De nostris laboribus inter Orthodoxos – E. Profittlichi kiri tööst õigeusklike seas, oktoober 1933.

³² ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/1 Istruzioni per visitatore apostolico della Lituania, Estonia e Letonia, 14 – kardinal Gasparri juhtnõuad visitaatorile (Zecchinile), arvatavasti 1921 või 1922.

³³ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/2 De nostris laboribus inter Orthodoxos – E. Profittlichi kiri tööst õigeusklike seas, oktoober 1933.

³⁴ **Vuorela**, Kalev. 2005. *Vuosi vuodelta*. Helsingi: 31.

³⁵ **Vuorela** 2005: 28.

³⁶ **Vuorela** 2005: 31.

³⁷ **Vuorela** 2005: 35.

³⁸ **Vuorela** 2005: 32.

³⁹ **Vuorela** 2005: 32.

diplomaate ja teisi võimuesindajaid.⁴⁰ Soome oli saanud endale esimese katoliku piiskopi peale reformatsiooni. Piiskop Buckxi esimene ametlik *Ad limina* visiit Rooma toimus 1928. aastal.

Pettunud Carling, kes sai küll tunnustuseks *Msgr* tiitli ja piirkondliku prelaadi auastme, kolis Helsingist Terijoelle, kus algselt oli väike kabel ja kuhu iseseisev kogudus tekkis alles 1927. aastal, kui eralduti Viiburi kogudusest. Carlingi juurde tuli noor preester, hilisem Soome katoliku piiskop, Guliemus Cobben SCJ, soome keelt õppima. 1924. aastal pühitseti seal uus kirik ja kabel. Carling teenis Terijoel Teise maailmasõjani.⁴¹ Carlingu kaasmaalane isa Wilfrid von Christierson, õppinud preestri-seminaris Pariisis ja teeninud Helsingis, sulges senini töötanud Pietarinkatu kabeli ja asus tööle kaplanina Püha Hendriku koguduses. Isa Wilfridil oli kaasmaalastest õpilasi, kuulsaim neist dr Jarl Gallén, hilisem Helsingi Ülikooli ajaloo professor.

1922. aastal tulid Soome katoliku nunnad. Hollandlannadest Püha Südame ordu õed avasid Helsingis lasteaias, 1924. aastal asutasid nad Maria kooli, kus asus tööle kolm nunnat.⁴² Viiburi Neitsineemele rajasid nad lastekodu, kus nunnad olid ise töötajateks. See lastekodu püsis seal Teise maailmasõja alguseni.⁴³ 1932. aastal alustas tööd katoliku keskkool Helsingis, mida pidasid üleval nunnad ja kus direktoriks ning usuõpetajaks oli isa Hartwijk. Haridusasutuste juurde võeti tööle kohalikke, näiteks Helsingi lasteaias alustas tööd õde Sofia (Ingrid Hjerpe). 1939. aasta kevadel tulid Soome esimesed neli Kalleima Vere Õde, kes jäid riiki ka kogu Teise maailmasõja ajaks, samas kui Püha Südame Õed lahkusid Talvesõja eest Soomest.

Espoo Westendis omandati vikaarkonnale suvemaja, mis sai nimeks Stella Maria. Seal viibisid suviti preestrid ja nunnad ning seal suvitasid ka lastekodu lapsed. Sealsete ürituste tipuks olid sakramendikäigud, kus valgesse rietatud noored kandsid lilli, lippe ja küünlaid. Pidustused meeldisid kohalikele, nii et nende seast oli palju osavõtjaid, organiseerijaid ja peatvaatajaid.

1924. aastal avati Turus väike kabel, kuhu preestrid Helsingist tulid missasid pidama. 1926. aastal loodi aga Turu Püha Birgita ja Õndsas Hemmingi (Turu Pyhan Birgitan ja autuaan Hemmingin) kogudus, mille vikaariks sai Gulielmus Cobben SCJ.

---

⁴⁰ Vuorela 2005: 32.

⁴¹ Vuorela 2005: 31.

⁴² Vuorela 2005: 31.

⁴³ Vuorela 2005: 32.

Umbes sajaliikmelises koguduses olid peamiselt itaalia ja saksa perekonnad. Gulielmus Cobbenist sai peale Hollandis piiskopiks pühitsemist 17. juulil 1934 Soome apostlik vikaar, teine Soome piiskop. Tema eelkäija Michael Buckx suundus tagasi Hollandisse. Turu kogudust asus 1935. aastal juhtima vikaar Holtzer, kes hakkas kohe kavandama suurema kabeli ehitust. 1938. aastal sõitis piiskop Cobben oma esimesele *Ad limina* visiidile paavsti juurde, kus kurtis, et Püha Südame Vennaskond on mures kiriku aeglase arengu pärast Soomes, sest puudust tunti töötajatest ja nii vaimsest kui ka materiaalsest ressurssist.

1925. aastal ilmus esimene soome katoliiklik kuuleht „Uskon Suomi“. Selle peatoimetajaks oli Msgr Carling ja kaastoimetajateks vikaar Holzer ning isa Hartwijk SCI. Carling avaldas ka ta enda koostatud soomekeelse „Rukouskirja“. 1930. aastal avaldas isa Hartwijk väikese raamatu „Cantemus“ – lauluraamatu soome katoliiklaste jaoks. Khra van Gijssel avaldas aga lastele mõeldud raamatud „Barnens första bönbok“ ja „Jesu-Hjärta-Andakt“. Isa Wilfried avaldas uue trüki palveraamatust „Katolsk bönbok“. Ühingu „Fidelitas“ ja isa Wilfridi poolt avaldati aastatel 1930–1938 kena rootsikeelne jõululeht „Vox Romana“. 1938. aastal hakkas vikaar Hovers toimetama ajakirja „Kellojen Kutsu/klockorna kalla“, millest hiljem arendati välja piiskopkonna ajaleht „Fides“.

Soomes olid olemas toimivad katoliiklikud ühingud, mitmed neist noortele suunatud. Vanim neist oli 1906. aastal algselt ilmalikuna kiriku juurde loodud Püha Anna õmblusselts, mille 25ndat juubelit tähistati 1931. aastal piiskopi juhtimisel ja suure pidulikkusega Helsingi hotellis Torn. Anna liikmed korraldasid kontserte ja esitasid jõulupidustustel püha Elisabethi elu kirjeldavaid näidendeid. Vikaar van Gijseli algatusel alustas Helsingi koguduses tööd ühing Fidelitas; vikaar Hoversi ettepanekul loodi Helsingisse veel Püha Birgita ühing. Isa Theodor Schoemaker SCJ asutas Püha Hendriki noorteühingu, millest hiljem arenes Juventus Catholica. Viiburi koguduse juurde asutas isa Verburgh püha Henningi noorsooühingu. 19. septembril 1936. aastal loodi Academicum Catholicum – katoliku akadeemiline rahvaühendus. See ühendus tahtis keskenduda oma tegevuses Euroopa katoliku kultuuri ja ajaloo uurimisele ja püüdis levitada katoliku ideed maarahva hulgas. Asutajateks olid isa von Christierson ja dr Jarl Gallén. Ühingu liikmeteks olid paljud tuntud Soome kodanikud nagu filosoofiadoktorid dr Olga Alice Nygrén ja dr. Eja Margareta Hirn ning õpetaja Runa Nordenstreng.

3.4. Uniaadiliikumise konkreetsete sammud

Omavahelistes kirjades nimetasid katoliiklased õigeusklikke harva selle nimega. Põhjus peitus ilmselt paavst Pius XI entsüklikas „*Mortalium animos*“, kus õigeusklikele suunatud retoorika ja terminid said pehmema ja sümpaatsema tooni. Näiteks tol ajal kasutusel olev termin „skismaatik“ asendatakse väljendiga „Photiuse vigade toetaja“. ⁴⁴

Aastatel 1930–1931 tegeleti Eesti katoliiklaste seas hoogsalt kahe kiriku uniooni loomise nimel. Selle liikumise käekäigust ja edusammudest anti koheselt teada Vatikani. ⁴⁵ Õigeusu preestrite ja preestrikandidaatidega kohtuti mitmeid kordi, näiteks 1937. aastal preestripühitsuse saanud Vladimir Kirill Grünbergiga kohtuti teadaolevalt pool tosin korda. ⁴⁶ Katoliiklased levitasid õigeusklike seas Tischievitschi venekeelset katekismust ja eesti- või venekeelseid katoliku usku tutvustavaid infolehti. Peale selle sooviti tungivalt tekitada preestrite vahel arutelu, et need paremini katoliku usku tundma õpiksid. ⁴⁷ Sellist tegevust saatis edu: näiteks peale katekismuse lugemist teatas Narvas teeniv õigeusu preester Anton Angerjas järgmisel kokkusaamisel katoliiklastega, et ei näe kirikute ühinemisel enam mingeid usulisi raskusi, välja arvatud traditsiooniline õpetus Maarja Pärispäeva Saamisest, mille kohta ta samas siiski lisas, et „pärast mõningast õpingute jätkamist suudab ta tõenäoliselt mingi aja pärast selle õpetuse vastu võtta.“ ⁴⁸ Preester Joann Rõbakov (Randvere) Võrust tundis muret, et pered jäävad senise majandusliku toeta, kui nad katoliku usku üle tulevad. Saanud kinnituse, et katoliku kirik kannab oma preestrite eest emalikkude hoolt ja võimaldab nende peredele väärikat toimetulekut, arvas Rõbakov, et sellisel juhul on tulevikus kõik Eesti preestrid ühtsuse poolt. ⁴⁹ Rõbakov sai hästi läbi isa Werlinguga, kelle ta kutsus Võru õigeusu kirikusse jutlust pidama, et tutvustada katoliku usku ja preestreid. ⁵⁰

---

⁴⁴ Komarov, Tokareva 2016: 18.

⁴⁵ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/3 Relatio R. Patris F.J. McGarrigle. De ulterioribus colloquiis suis cum sacerdotibus Orthodoxis Estonis – McGarrigle kiri 21.01.1931 Zecchinile.

⁴⁶ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/3 Relatio R. Patris F.J. McGarrigle. De ulterioribus colloquiis suis cum sacerdotibus Orthodoxis Estonis – McGarrigle kiri 21.01.1931 Zecchinile.

⁴⁷ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/3 Relatio R. Patris F.J. McGarrigle. De ulterioribus colloquiis suis cum sacerdotibus Orthodoxis Estonis – McGarrigle kiri 21.01.1931 Zecchinile.

⁴⁸ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/3 Relatio R. Patris F.J. McGarrigle. De ulterioribus colloquiis suis cum sacerdotibus Orthodoxis Estonis – McGarrigle kiri 21.01.1931 Zecchinile.

⁴⁹ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/3 Relatio R. Patris F.J. McGarrigle. De ulterioribus colloquiis suis cum sacerdotibus Orthodoxis Estonis – McGarrigle kiri 21.01.1931 Zecchinile.

⁵⁰ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/3 Relatio R. Patris F.J. McGarrigle. De ulterioribus colloquiis suis cum sacerdotibus Orthodoxis Estonis – McGarrigle kiri 21.01.1931 Zecchinile.

Katoliiklased proovisid selgusele jõuda, mille pärast õigeusklikud ühinemist soovivad: kas sellepärast, et katoliku usk on ainuke õige kristlik usk või on asi hoopis selles, et õigeusu preestrid soovivad oma konfessiooni usualusele lisada mõned katoliku usutõed, mis on kergesti vastuvõetavad, et oma usku kindlustada. Seepärast otsiti kontakte kõrgemal seisvate vaimulikega ja riigitegelastega nagu mitmekordse riigivanema Konstantin Pätsi ja tema venna, ülempreester Nikolai Pätsiga. Teadaolevalt olid nemadki kahe kiriku ühinemise pooldajad, kusjuures Nikolai Pätsil oli isegi valmis mõeldud oma lemmikkandidaat ühinenud kiriku peapiiskopi kohale. Metropoliit Aleksander siirduvat tema sõnul pensionile (ta oli kohe saamas 60 aastaseks).⁵¹

Neil kohtumistel kerkis üles ka küsimus rahalise abi kohta õigeusklikest konvertiitidele, millest katoliiklased aga keeldusid. Põhjuseks toodi, et siis tekivad kahtlused pöördumise siiruses. Parem oli rõhutada vabatahtlikku liitumist koos vabatahtliku tööga. Seni oligi nii talitatud. Samas, kui raha tõesti vajati konkreetse töö või isiku jaoks, siis oli võimalik seda ka saada.⁵² Konstantin Pätsi ettepanek luua Tallinnasse ühinemise sõprade ühing, mis kirikute ühinemist propageeriks ja mille loomiseks võiks rahaline toetus tulla Roomast, ei leidnud katoliiklaste poolt samuti heakskiitu. Püha Tooli esindajad tegid omalt poolt väga konkreetseid ettepanekud ühinemise idee edendamiseks: kokku tuli kutsuda ühinemisesse positiivset suhtuv sinod koos sellesse soodsalt suhtuva metropoliidiga ja välja anda ühinemist kuulutav dekreet. Samal ajal tuleks jätkata tööd Eesti õigeusu preestrite hulgas, et äratada nendes ühtsuse vaimu. Ühtlasi sooviti, et preestrid õpiksid katoliku usku põhjalikult tundma neile saadetud venekeelsetest raamatutest. Eduard Profitlich esitas Russicumi mõtte saata mõned õigeusu preestrid Rooma, et neil tekiks isiklikke kontakte Püha Tooli vaimulikega.⁵³ Ka kirikurahvas tuli kohtumiste, artiklite, raamatute kaudu kirikute ühinemiseks ette valmistada.

Õigeusu kirik tervikuna suhtus uniaatlusesse siiski kõhklevalt ja õigeusu preestrid tegid selle vastu kihutustööd, ent mõni üksik allikas kõneleb ka soodsamatest meeoleoludest. Näiteks 1932. aastal jõudis ühinemine katoliku kirikuga õigeusu kiriku

---

⁵¹ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/3 Relatio R. Patris F.J. McGarrigle. De ulterioribus colloquiis suis cum sacerdotibus Orthodoxis Estonis – McGarrigle kiri 21.01.1931 Zecchinile.

⁵² ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/3 Relatio R. Patris F.J. McGarrigle. De ulterioribus colloquiis suis cum sacerdotibus Orthodoxis Estonis – McGarrigle kiri 21.01.1931 Zecchinile.

⁵³ ARSI. Nuova Compagna, Missio EST-LETONIA, 1001/2. de Missionibus (1920–1939), E. Profitlichi kiri Pontificia Commissio pro Russialle, 11.september 1931.

sinodi koosolekule, kus märgiti, et see annaks „uut jõudu ja ka materiaalselt abi võitluseks protestantide ja erinevate sektidega”.

Luteri kirik suhtus kahe kiriku liitumisse hukkamõistuga. Olles tegevuses oma siseprobleemide ohjeldamisega, ei pööranud katoliku kirikule aga 1930ndate aastate algul veel ülearu suurt tähelepanu ega märganud ka viimase kasvavat aktiivsust.⁵⁴

3.5. Misjonitöö teisest usust inimestega

Profittlich tegutses oma eelkäijast Zecchinist teisiti ja suunas Jeesuse Pühima Südamete ordu idariituse nunnad, kes alguses abistasid kaputsiine hingehoiutöös, tegelema hoopis vene rahvusest õigeusklike lastega.⁵⁵ Vihaste ja ühinemise poolt vaenulikult meelestatud õigeusu preestrite jutluste poolt ära hirmutatud vanemad hoidsid katoliku kirikust eemale, kuid juba esimesel tööädalal tuli nunnade juurde koguni 12 õigeusklike järeltulijat.⁵⁶ „Eestlastest õigeusklike hulgas ei ole olnud võimalik tegutseda, kuna pole ühtegi eesti keelt valdavat idariituse preestrit“.⁵⁷

Apostolaaditööks kutsus isa Eduard Eestisse Püha Perekonna misjonäriõed Poolast. Kolm noort nunna jõudsid kohale 8. septembril 1933. aastal.⁵⁸ Ülemõde Maria Anajtis, Aniela Olszevska ja Marcelina Baranowska asusid elama Vene tn 16 asuva Apostelliku Administratuuri residentsi teisel korrusel olevasse korterisse, mis koosnes esikust, kolmest toast ja köögist. Alustuseks saadeti nunnad poolakate sekka Tallinna ja Kiviõli piirkonda, et vähendada nende umbusaldust sakslasest ja jesuiidist peapiiskopi vastu. Nende apostolaaditöö oli väga misjonärlik ja oikumeenilise iseloomuga: see sisaldas katehheesitööd koolides ja ka eraviisiliselt kodudes. Usulise vaimsuse ja tunnete äratamiseks hakkasid õed korraldama usuteemalisi üritusi Jõulusõime nime all.⁵⁹ See üritus oli rahva hulgas, sõltumata usutunnistusest, armastatud ja sellest võeti meelsasti osa. Õed olid abiks kiriku kooride – nii laste- kui ka noortekooride – kavade

---

⁵⁴ Paavst haarab Eestit. – *Uudisleht*, nr 145, 17.09.1933, 14.

⁵⁵ **Wrembek** (b) 2003: 61.

⁵⁶ ARSI, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia 1001/2 De Nostris laboribus inter Orthodoxos – E. Profittlichi kiri tööst õigeusklike seas, oktoober 1933.

⁵⁷ *Ibid.*,

⁵⁸ S. Sylvestra Pouoczanska – Praca Siostr Misjonarek Uwiatej Rodziny w Estonii w latach 1933–1945 str – Püha Perekonna misjonäriõdede töö Eestis aastatel 1933–1945.

⁵⁹ S. Sylvestra Pouoczanska – Praca Siostr Misjonarek Uwiatej Rodziny w Estonii w latach 1933–1945 str. – Püha Perekonna misjonäriõdede töö Eestis aastatel 1933–1945.

ettevalmistamisel, mistõttu missad olid rikkad kaunite liturgiliste laulude poolest. Õed korraldasid ka „valget protsessiooni“ ja vaikse nädala ristiteed, kaunistasid altarit, hoolitsesid kirikutekstiilide ja liturgiliste riiete eest. Samuti korraldasid nad heategevusüritusi, püüdes aidata kõiki abivajajaid ka materiaalselt, hoolimata abivajajate usutunnistusest või rahvusest. Nad valmistasid kingitusi vaesemast perest pärit lastele ja püüdsid jõuda igauheni, hoolimata sellest, kes need inimesed olid või mida nad tegid. Kõige rohkem aga hoolitsesid nad mahajäetute, haigete ja üksildaste eest, ent pöörasid samamoodi tähelepanu ka jõukamale rahvale, sest altruism rikaste juures tõi nende arvates head ka vaestele. Kahtlemata muutis nende töö viljakaks ja usaldusväärseks ka nende võrdlemisi avatud pilk ja salliv loomus. Mittekiriklikke abielusid oli palju; külastades neid perekondi ja apostolaaditööd tehes valmistasid nad inimesi ette katoliku usku ja pühi sakramente vastu võtma.

Väidetavalt oli neil terve nimekiri inimestest, keda külastada ja abistada. Õdede mälestustes on toodud ära mõnede kohalike perekondade ja katoliku usu leidnute iseloomustus: isa lätlane, mittepraktiseeriv katoliiklane. naine luterlasest eestlane. Nende abielu oli ilmalik, lapsed ristimata. Tänu õdede pingutustele leidis see pere Jumala ja hakkas hoolsaks kirikuskäijaks. Ka lastetu abielupaari puhul, kus naine oli katoliiklasest poolatar ja mees luterlasest eestlane, võttis mees vastu katoliku usu. Kergete elukommetega rätsep sai tänu õdede järjepidevale tööle oma elu korda. Katoliku usu võttis vastu luterlasest 18-aastane neiu, aga ka haige üksildane vanake, kes koos oma tervisega oli kaotanud ka usu.⁶⁰

Algselt suhtlesid õed vene keeles, mida üldiselt üsna laialdaselt osati, kuid eesti keele oskus avardas nende tööpõldu veel tuntavalt. Tasuks said nad piiskopilt täieliku ülalpidamise, muud töötasu ei olnud ette nähtud. Õed töötasid ka eraldi, näiteks andis õde Maria Anajtis vene keeles usuõpetust Tallinn Kopli algkoolis, kus leidis poola ja leedu katoliku perekondade lapsi. Hiljem võttis tema töö üle õde Maria Chrzanowska, kes lisaks ülemõe kohustustele ja katehheesile võttis hooldada Kopli kabeli. Ta organiseeris vaikse nädala ristikäike ja need toimusid eesti keeles. Tema asutatud lastekoor laulis missadel ning poola ja eesti keeles toimusid jõulusõime kokkusaamised. Sedalaadi üritused avardasid suhete horisonti ja avaldasid mõju mitte ainult teiste konfessioonide usklitele,

---

⁶⁰ S. Sylvestra Pouoczanska – Praca Siostr Misjonarek Uwiaetaj Rodziny w Estonii w latach 1933–1945 str. – Püha Perekonna misjonäriõdede töö Eestis aastatel 1933-1945.

vaid ka ümbruskonna ilmikutele. Ülemõde võttis osa Caritase ühingu tegevusest ja oli seal laekuriks. Õed kaasasid võimaluse korral ka ilmikuid, kes osalesid meelsasti heategevustöödel. Näiteks aitasid nad seminari väiksematele poistele pesu muretseda ja seda korras hoida. Peamiselt olid need haritlaste ja intelligentsi seast pärit varakad daamid, nagu näiteks kinodirektori proua, ametnik, ajakirjaniku proua, riikliku internaadi kasvataja. Need daamid olid tavaliselt eestlannad, aga nende seas oli ka üks prantslanna ja inglanna.

Pärnu preester isa Wierzinski SJ külastas õdesid Tallinnas ja korraldas neile askeesi teemadel konverentse. 1938. aastal asus ema Maria teenistusse Kristuse Vennaskonnast pärit isa Stanislav Rut'i juurde Kiviõlis. Ka seal koges ta nunnadesse heatahtlikku suhtumist. Näiteks kohalik poolakast siiditööstur aitas igati ema Mariat: organiseeris talle vajadusel transpordi ja andis dekoratsioonide jaoks siidi. Eestlasest konvertiit, kohalik haiglaülem, suhtus õdedesse sõbralikult, kuid leidis ka vaenulikumalt meelestatud eestlasi.

Kiviõli kaevandustesse tuli 1932. ja 1933. aastal tööle ligi 100 Poola perekonda, kelle jaoks Poola saatkond korraldas elamise, mille juurde kuulus ka väike aialapp. Lastele organiseeriti aga poolakast õpetaja. Õpetaja küll vallandati veidi aja pärast, kuid tema töö võttis üle ema Maria. Preester Stanislaus Rut'i vaeva nägemise tulemusena saadi Kiviõlisse kabel. Rut oli selle leidnud mahajäetuna Narva lähedalt metsast ja laskis selle asulasse toimetada.⁶¹ Uue hoone ostmiseks ei olnud lihtsalt raha. Nüüd aga oli katoliiklastel oma kabel.⁶² Kahjuks määrati isa Rut isa Siegbert Riethmeisteri asemel teenima Rakvere katoliiklasi ja Kiviõlis sai ta olla ainult pühapäeviti ja pühade ajal. Apostelliku administraatori loal toimusid selles kabelis nii luterlaste kui ka õigeusuliste jumalateenistused ja ema Maria sai jällegi oikumeenia vaimus töötada. Need jumalateenistused lähendasid mingil määral erinevate konfessioonide järgijaid, kuid mingit loodetavat erilist ühisosa sellest ei sündinud. Õed viibisid ka Esnas, kus nad tegelesid majapidamistöödega ja aiatöödega. Õde Marcelina küpsetas seal lisaks toiduvalmistamisele ka oblaate armulaualiste jaoks.⁶³

---

⁶¹ Selle kabeli lasi ehitada üks esimese maailmasõja ajast Narva-Jõesuusse jäänud katoliiklasest Vene armee kaplan – **Kraus**, Tadeusz. 2019. *Misjonäri mälestusi Eestist*. Tartu: 30.

⁶² Kiviõlli katoliku kirik. – *Uus Elu*. 17.07.1939.

⁶³ Oblaatide valmistamine. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/oblaatide-valmistamine-anno-1938/>.

Püha Perekonna Ordu õed lahkusid Eestist alles 1945. aasta suvel.⁶⁴

3.6. Usuühenduste liit Katoliku Kirik Eestis ja kirikuelu aastatel 1932–1934

Lisaks usulisele tööle tuli siinsel katoliku kiriku juhil tegeleda ka administratiivtööga, et kindlustada katoliku kiriku õiguslik staatus Eesti Vabariigis. Katoliiklaste hääl Riigikogus ei olnud nii tugevalt esindatud kui luterlaste või õigeusklike oma ja Eesti mõistes oli tegemist ju siiski väikese uskkonnaga, mille suhtes valitses Eesti ühiskonnas mõningane umbusk. Nii nagu igas riigis, oli ka Eesti Vabariigis usuliste ühenduste tegevuse korraldamisega seotud üksjagu paberimajandust.

Nii näiteks kulus kirikujuhil preestrite töö- ja elamislubade saamiseks võrdlemisi palju kannatust ja aega, sest lubade taotlemisel pidi apostlik administraator kinnitama lisaks preestrite päritolule ka seda, et nende tegevus toimub „puht usu alal ja ei ole kuidagi moodi seotud äriliste ega rahaliste suhetega.“ Preestrid teenisid kirikujuhi kinnitusel ilma igasuguse palgata ja nende ülalpidamise kulud kanti koguduse ja peaasjalikult kiriku poolt.⁶⁵

Saavutanud mõneks ajaks preestritele rahulikuma elu ja seoses sellega kiriku järjepideva toimimise, viis Profittlich seni eraldiseisvatena registreeritud kogudused ühise juhtimise alla. Selleks moodustati toonase usuühingute ja nende liitude alusel katoliku kogudusi ehk usuühinguid koondav usuühingute liit oma iseseisva põhikirjaga.⁶⁶ Eesti riik tunnistas 11. mail 1932. aastal, et usuühingute liit „Katoliku Kirik Eestis“ on ametlikult registreeritud.⁶⁷ Sarnaselt oli Eesti riik lahendanud ka teiste välismaist päritolu või välismaalastest juhtidega usuühingute, nagu näiteks Eesti Piiskopliku Metodisti Kiriku või Seitsmenda Päeva Adventisti Usuühingute Eesti Liidu, registreerimise. Välismaise juhtimisega usuühingu või usuühingute liidu registreerimine vajas eraldi

---

⁶⁴ S. Sylvestra Pouoczanska – Praca Siostr Misjonarek Uwiaetaj Rodziny w Estonii w latach 1933–1945 str. – Püha Perekonna misjonäriõdede töö Eestis aastatel 1933–1945.

⁶⁵ RA, ERA, f 14, n 1, s 1605. Administratura-Apostolica palve katoliku preestrite Eestis tegutsemise loa kohta.

⁶⁶ RA, ERA, f 31, n 3, s 4150. Vabariigi Valitsuse otsus usuühingute liidu „Katoliku kirik Eestis“ põhikirja kinnitamise kohta.

⁶⁷ RA, ERA, f 14, n 11, s 1012, 14. Vabariigi Valitsuse otsus 11. mail 1932.

siseministri heakskiitu, sest seaduse järgi pidi usuühingu või usuühingute liidu juhatus asuma Eestis.⁶⁸

Eesti katoliku kiriku jaoks oli ametlik registreering märgilise tähendusega: nüüdsest seaduslikult kinnitatud usuorganisatsioon sai tegutseda ja edasi areneda; ta oli võrdne omataoliste seas. Oluline oli see samm ka kiriku enda sees – jesuiidist apostlik administraator kui valitsuse ringkondades tuntud isik sai justkui formaalse kinnituse oma juhtpositsioonile ka kaputsiinlaste ees. Jesuiidid jäid juhtima Tallinna, Rakvere, Pärnu kogudusi, kaputsiinlastele jäi töö Tartu, Narva, Petseri ja Valga koguduses ning lisaks ka töö hajaasustuses ja teistes väiksemates kohtades,⁶⁹ ehk siis suurem, raskem ja keerulisem töö. Usuline töö laste ja noortega jäi suurematesse keskustesse, näiteks vend Jonas Borevicius SJ määrati juhtima pansionaati (*convictus puerorum*) Tallinnas, et elavdada usuvahetust lapsevanemate seas ja kutsumuse leidmist noorte seas. 1933. aastal oli internaadis õppimas, elamas ja ülalpidamisel 15 poissi, enamus neist koguduse kassa ja kindlaskujunenud heategijate toel.⁷⁰ Borevicius pidi internaadis täitma üksi kõiki ameteid, „jooksupoisist kuni „internaadidirektorini“. Tartusse taheti rajada samasugune pansionaat ja katoliku seminar.⁷²

Apostlik administraator pidi tegelema ka majandusküsimustega – kiriku omanduses olev kinnisvara nõudis remonti, mille jaoks Profittlich küsis raha Vatikanist.⁷³ Veel planeeris ta Tallinna koguduse juures avada raamatupoe, et seal müüa eestikeelset katoliiklikku kirjandust.⁷⁴ Raha raamatute trükkimiseks ja illustratsioonide esitamiseõiguse eest tuli *Russicumist*.⁷⁵

1932. aastal asutati Tartus ajakiri Kiriku Elu, mis ilmus kuni 1939. aasta juulini. Selle väljaandjaks oli esialgu isa Robert Lenzbauer ja vastutavaks toimetajaks Robert Birck. Algselt Tartus ilmunud ajakirja tegemise võttis Profittlich üle, nii et väljaandjaks

---

⁶⁸ Rohtmets 2018: 70.

⁶⁹ Klinke, Lambert. Katoliku kirik Eestis 1918–1998, *Akadeemia* nr 4, 865.

⁷⁰ ARSI. Nuova Campagna. Missio EST-LETTONIA, 1001/2. de Missionibus (1920 – 1939) Stationis Tallinnensis historia 1933 – aruanne 1933. aasta kohta.

⁷¹ Wrembek. 2003: 65.

⁷² Blasen, Philippe Henry, Reuter, Antoinette. 2017. ...a most singular life, filled with many good thoughts. Henry Werling Sj and the catholic mission to Estonia. Translated from French by Monica Morosanu. Cluj-Napoca: Casa Cartii de Stiinta, 53.

⁷³ ARSI. Nuova Campagna. Missio EST-LETTONIA, 1001/2. de Missionibus (1920 – 1939) Eduard Profittlichi erakiri McGarrigle'ile 20.07.1931.

⁷⁴ Ibid,

⁷⁵ ARSI. Nuova Campagna. Missio EST-LETTONIA, 1001/2. de Missionibus (1920–1939), Eduard Profittlichi kiri Partificia Commissio pro Russiale, 11.september 1931.

sai Katoliku Kirik Eestis ja selle trükkimine viidi üle Tallinna.⁷⁶ Sellest sai kiriku ametlik häälekandja Eestis.

Tõenäoliselt selleks, et järjekordselt mitte läbida ühe ajakirja väljaandmisloa saamise kadalippu, registreeris Profittlich üks kord kuus ilmuva Kiriku Elu lisana ajakirja Ühine Kirik. See ilmus ajavahemikul 29.12.1934–25.10.1939, nii et esimene number jõudis lugejateni 1935. aasta algul. Selle väljaande eesmärk oli tutvustada uniaatlust, õigeusu ja katoliku kiriku ühendamispüüdeid. 1935. aastal sai ajakirja toimetajaks dr. Friedrich Lange. Vahetult enne ajakirja sulgemist 1939. aastal toodi selle väljaandmine uuesti Tartusse. Ajakirja trükkimine toimus katoliku kiriku oma trükikojas Tungal.⁷⁷ Olgu öeldud, et 1938. aastal andsid jesuiidid üle maailma välja 1112 ajakirja.⁷⁸

Katoliku kiriku preestrite omavahelisi kohtumisi korraldati alates 1930. aastate algusest aastas kolm või neli korda ja need toimusid konverentside laadis kas Tallinnas, Tartus või Narvas.⁷⁹ Sellest võttis alati osa apostlik administraator, paaril edasisel korral ka nuntsius.⁸⁰ Konverentsi keeleks oli reeglina ladina keel, erandkorras ka saksa keel. Tavaliselt algas konverents teoloogiateemalise loenguga, millele järgnes moraaliteoloogia probleemide arutelu. Edasiseks tööks oli hädavajalik ka nn jooksvate küsimuste lahendamine laiemas ringis ja kahtlemata tõid kohtumised teiste koguduste preestritega ka lihtsalt rõõmu ja vaheldust igapäevaellu. Kohtumiste juurde kuulus traditsiooniline lõunasöök, kus preestrid said rääkida oma emakeeles ja end ennast vabamalt tunda.⁸¹

Eduard Profittlichi senised tööd ja saavutused ei jäänud Vatikanis märkamata: paavst Pius XI tunnustas 28. septembril 1933. aastal eraaudientsil teda ta nimetamisega apostlikuks pronotariks.⁸²

---

⁷⁶ RA, ERA, f 1, n 7, s 592. Kiriku Elu.

⁷⁷ RA, ERA, f 1, n 7, s 592. Kiriku Elu.

⁷⁸ Rosa, Enrico S.I. 1957. *I Gesuiti. Dalle origini ai Nostri Giorni*. Edizioni „La civiltà Cattolica“, Roma: 418.

⁷⁹ Kraus 2019: 33.

⁸⁰ Kraus 2019: 34.

⁸¹ Kraus 2019: 34.

⁸² Klinke 2000: 866.

3.7. Diplomaatiliste suhete areng 1933. aastal

Vaatamata sellele, et Püha Tool kinnitas katoliku kiriku tegevuse apoliitilisust, ei tähendanud see seda, et katoliku kirik poleks tundnud huvi Eesti poliitilise olukorra vastu. Sestap pole üllatav, et Eduard Proffittlich saatis 1930. aastate algul Eesti poliitilisest olukorrast Vatikani aruande, märkides, et tema meelest on Eesti valitsuse sise- ja välispoliitilised seisukohad mitmeti ebaselged. Ta ütles, et Venemaa ja Saksamaa on inimeste seas endiselt negatiivsete mainega: ühe venestamispoliitika ja teise majanduslik ja sotsiaalne rõhumine on rahval värskest meeles.⁸³ Samas on Eesti valitsus kuulutatud oma absoluutset neutraliteeti kõiki teisi riike puudutavates küsimustes, et kaitsta oma iseseisvust. Eesti tihedam koostöö Läti ja Leeduga ei toimi, kuna kolm Balti riiki on üksteise suhtes konkureerival positsioonil ja seda eriti majandusküsimustes. Samal ajal, kui Läti ja Eesti sooviks liitu Poolaga, kes lubas sõja puhkedes mitmekülgset abi, on Leedu vahetõttu Poolaga väga pingeline. Eesti otsiks ühise mineviku tõttu hea meelega liitu ka Rootsi. Proffittlich lisas, et Nõukogude Liidu tugeva mõju eest oli Eestil õnnestunud end valvsa jälitustegevuse abil siiani kaitsta. Sisepoliitiline olukord oma mitmepartei süsteemi tõttu raskes seisus ja siin mängis oma osa ka majanduskriisi tõttu halvenenud konjunktuur. Kirikute tegevust ja koostööd puudutavaid otsuseid toetas suuresti ainult endistest vabadusvõitlejatest moodustunud partei, kes oli rahva hulgas üsna populaarne.⁸⁴

Vatikani ja Eesti riigi vaheliste tihenevate diplomaatiliste suhete tulemusena saabus 1933. aasta oktoobris Tallinnasse prelaat Msg Antonino Arata (28.10.1883–25.08.1948),⁸⁵ kellest sai Vatikani ajutine asjur (*charge d'affaires*) Tallinnas.⁸⁶ Püha Tooli ettepanek teha Eduard Proffittlichist asesuursaadik ei sobinud Eesti valitsusele, kes ei soovinud, et kiriklik ja riiklik esindaja oleksid üks ja sama isik.⁸⁷ Otto Strandman, kes oli suursaadikuks Belgias, Prantsusmaal ja Hispaanias, sai 1. juulil 1933. aastal ka

---

⁸³ ARSI, Nuova Campagna, Missio EST-LETONIA, 1001/III, Die politischen Verhältnisse in Estland – Proffittlich'i kiri poliitilistest suhetest Eestis, arvatavasti 1932–1933.

⁸⁴ ARSi. Nuova Campagna. Missio EST-LETONIA, 1001/III, Die politischen Verhältnisse in Estland – Proffittlich'i kiri poliitilistest suhetest, arvatavasti 1930–1933.

⁸⁵ <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/barata.html>.

⁸⁶ RA, ERA, f 957, n 13, s 740, l 3. Kardinal Pacelli kiri Antonino Arata nimetamise kohta diplomaatiliseks esindajaks Eestisse.

⁸⁷ RA, ERA, f 1585, n 2, s 792, l 10. Kirjavahetus välisministeeriumi ja saatkondadega, O. Strandmann'i määramisest saadikuks Vatikani ning volituste esitamise puhul tehtud visiitide, Eestisse Vatikani esindaja määramise, Eestis katolitsismi arendamise võimaluste ja teiste küsimuste asjus.

volitused Püha Tooli juures.⁸⁸ Senine harv ja formaalne suhtlus kahe riigi vahel elavnes tuntavalt.

Oma volikirju üle andes ja kohtudes Eesti riigi institutsioonide esindajatega tuli uuesti jutuks ka uniaatluse teema.⁸⁹ Kuigi üheks ühinemise tingimuseks Püha Tooli poolt oli see, et uniaatluse küsimus ei ole poliitiline ja katoliku kirik ei otsi läbi selle poliitilist mõjuvõimu, andis Arata oma kirjas Rooma teada, et Eesti riigitegelaste motiivid selles küsimuses olid just poliitilised.⁹⁰ Neil olevat huvi, et katoliku mõju suurendamisega oleks võimalik eemalduda nii Saksamaa mõju alt, kes kehtestas end luteri usu kaudu kui ka Vene mõju alt, kes kehtestas ennast õigeusu kaudu.⁹¹ Õigeusklike jagunemine kahte rahvuslikku leeri – vene õigeusklikud, kelle juhiks oli Petseri kloostri ülem Joann ja eestlastest õigeusklikud, kes olid metropoliit Aleksandri juhtida, ei teinud kahe kiriku ühinemispüüdlusi lihtsaks: eestlastest õigeusklikud ei ilmutanud erilist aktiivsust ja vene õigeusklikud olid sellele raevukalt vastu. Arata püüdlusi ühinemist edasi viia ei krooninud edu; usulise ja rahvusliku identiteedi suhte küsimus kõlas pidevalt kirjavahetuses Vatikaniga.⁹² Vatikanist oluliselt heatahtlikumalt suhtus õigeusu kirik anglikaanidesse. Näis, et õigeusu kirikule oli vastuvõetamatu katoliiklaste dogma paavsti ilmeksimatusest ja katoliku kiriku eksklusiivne katooolsuse nõudlus, et vaid katoliku kirik on üks ja ainus kirik.

3.8. 1934. aasta – töö kogudustes

Katoliku kiriku apostelliku administratsiooni dekreediga 13. maist 1934. aastal jaotati Eesti pastoraalseteks rajoonideks: Harju, Saare ja Pärnu kogudused allusid Tallinna jesuiitlikule misjonikeskusele; Valga, Võru ja Petseri kogudused Valga kaputsiinlikule keskusele ning Tartu ja Viljandi samuti kaputsiinidele. Järvamaa kogudusi juhiti Rakverest ning Viru kogudusi Narvast.⁹³ 4. novembril 1934. aastal pühitseti sisse uhiuus puust Rakvere kirik, mille jaoks Eduard Proffittlich käis sama aasta suvel Berliinis

---

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Paavsti esindaja Tallinnas – Postimees, nr 248, 22. Oktoober 1933, 3.

⁹⁰ ARSI. Nuova Campagna. Missio EST-LETTONIA, 1001/III. Bedingung ROMS für Vereinigung. – Kirikute liitumise tingimused.

⁹¹ Komarov, Tokareva 2018: 870.

⁹² Komarov, Tokareva 2016: 36.

⁹³ Blasen, Reuter 2017: 53.

ja Hamburgis annetusi kogumas.⁹⁴ Poolas käis annetusi kogumas hiljuti Venemaal vangistusest vabanenud ilmikpreester Vincentius Deijnis, kelle töökohaks sai Kopli kogudus.⁹⁵ Tagasiteel palverännakult Rooma tõid isa Berard ja vend Utto kaasa trükimasina Tiegel koos lõike- ja brožeerimismasinaga ning vend Maternus Lukase, kes trükkalina oli oma ala meister. Lisaks hangiti auto Ford, mis pidi kaputsiinide jalavaeva vähendama nende retkedel maal asuvate katoliiklaste juurde.⁹⁶

Rakvere koguduse juhiks sai seni Pärnus teeninud isa Wiercinsky⁹⁷ koos vend Johannes B. Nawrathiga, kes oli mees nagu orkester: kokk, köster, ministrant, organist, sisseostja ja tiser.⁹⁸ Olles alguses umbes 24 katoliiklase hingekarjane, pidi Wiercinsky kõvasti vaeva nägema, et kiriku liikmete arvu suurendada, seda enam, et Rakveres oli vähemalt kaksteist tuhat luterlast ja kuus teise usu sekt.⁹⁹ Katehhees lastele ja noortele toimus Berliinist ja Varssavist annetusega saadetud usuõpetuse raamatute abil, sest väike kogudus oli vaene.¹⁰⁰ Augustis 1934 tuli Rakverre isa Berard Huber.¹⁰¹ Pärnusse läks isa Lucianus OMDCap.¹⁰² Haapsallu liikus Charles Bourgeois SJ, kes alustas eesti keele õpinguid, et oleks võimalik kohalike eestlastega nende emakeeles suhelda.¹⁰³

1934. aastal oli Eestis riigipööre: Eesti riigi eesotsas oli kuni Eesti riigi okupeerimiseni 1940. aastal Konstantin Päts, kes kehtestas riigis autoritaarse korra ja keda tema varasemate kirikute kohta käivate avalduste põhjal võis lugeda kirikusõbralikuks. Luteri ja õigeusu kirikusse suhtuti nn vaikival ajastul varasemaga võrreldes positiivsemalt, sest „võim tajus eriti just kahe suure kiriku puhul nende olulisust rahva mobiliseerija ja ühiskondliku rahu tagajana.“¹⁰⁴ Heaks tooniks peeti enne mitmesuguste ürituste algust korraldada vaimulikke talitlusi; tähelepanu kirikutele tipnes

---

⁹⁴ ARSI. Varia(Memorialia) de Estinia et Lettonia (1934–1940). Litterae annuae stationis Tallinnensis pro 1934 – ülevaade 1934. aastast; **Wrembek** (a) 2003: 67.

⁹⁵ ARSI. Varia(Memorialia) de Estinia et Lettonia (1934–1940). Litterae annuae stationis Tallinnensis pro 1934 – ülevaade 1934. aastast.

⁹⁶ Kurze Chronik, 29.

⁹⁷ **Blasen, Reuter** 2017: 54.

⁹⁸ **Wrembek** (a) 2003: 79.

⁹⁹ **Wrembek** (a) 2003: 80.

¹⁰⁰ **Wrembek** (a) 2003: 79.

¹⁰¹ **Wrembek** (a) 2003: 81.

¹⁰² ARSI. Varia(Memorialia) de Estinia et Lettonia (1934–1940). Litterae annuae stationis Tallinnensis pro 1934 – ülevaade 1934. aastast.

¹⁰³ ARSI. Varia(Memorialia) de Estinia et Lettonia (1934–1940). Litterae annuae stationis Tallinnensis pro 1934 – ülevaade 1934. aastast.

¹⁰⁴ **Rohtmets** 2018: 116.

uue kirikute ja usuühingute seaduse väljakuulutamisega 1934. aasta detsembris.¹⁰⁵ Enne seaduse vastuvõtmist tegeleti mitmete teiste regulatsioonide kehtestamise ja ülevaatamisega. See sündis peamiselt luteri kirikut silmas pidades. Näiteks kindlustati kiriku ametiriiete kandmise kord ja õigus,¹⁰⁶ kehtestati pühapäevarahu, kus pühapäeviti ja pühadel (v.a. 1. mail) ei tohtinud kuni kella üheni päeval toimuda mingeid lõbustusi.¹⁰⁷ Huvitav on siinjuures aga välja tuua ka hoopis teine tendents: samal ajal hakkasid nii kaputsiinide kui ka jesuiitide käest tulema teateid, et inimesed on muutunud teistsugusteks: materialistlikumad oma mõtlemises, kahtlevad oma minapildis ja võõranduvad üha rohkem kirikust.¹⁰⁸

Märtsi alguses oli Msgr Arata sunnitud teatama Vatikani olukorrast Narvas, kus venelastest õigeusu preestrid olid idariituse katoliiklastest ametivendade, isa Methoduse ja isa Zachariase, elu kibedaks teinud.¹⁰⁹ Umbes kuus või seitse „skismaatikut“, nagu neid kirjas nimetati, kutsusid kaputsiinlastest preestreid Rooma sektantideks, kes olid Narva saabunud õigeusku maha suruma. Vaenulikult meelestatud õigeusklikud segasid missal teenimist ja jutlustasid omi tõdesid katoliku kogudusele. Hollandlaste sisse seatud, tagasihoidliku sisustusega kabel koos lihtsa ikonostaasi ja väikese kooriga, ei suutnud läheduses asuva nelja suure õigeusu kirikuga võistelda.¹¹⁰ Küsimus apostolaadi kohast viis mõtted Petserimaale, kuid apostellik administraator oli seisukohal, et Narva on selleks siiski õige paik – „lahkumine lahinguväljalt tähendaks õigeusu venelaste silmis meie kaotust ja nende võitu.“¹¹¹

Uues kirikute ja usuühingute seaduses oli kirjas, et „Rooma-katoliku kirik teotseb Eestis Püha Tooliga sõlmitava kokkuleppe alusel (§2)“ ja eraldi oli seadusesse lisatud märke põhikirjade esitamise kohta – siin jäi Rooma-katoliku kirikule kehtima endine olukord kuni vastava kokkuleppe sõlmimiseni (§5).¹¹² Kuigi riik rõhutas jätkuvalt oma erapooletust kirikute vahel, jäi Eesti välisministeerium lepinguliste sidemete sõlmimisel katoliku kirikuga ettevaatlikuks ja jälgis hoolega „katoliiklikku kihutustööd“ eriti piirialadel, et ei tekiks konflikte „katoliiklise vähemuse“ ja riigi vahel, sest „paavstiga

---

¹⁰⁵ Riigi Teataja, nr 107, 21.12.1934. 840. Kirikute ja usuühingute seadus.

¹⁰⁶ Riigi Teataja, nr 28, 6.4.1934. 546. Vaimulike teenistusvormiriiete kaitse dekreet.

¹⁰⁷ Rohtmets 2019: 87.

¹⁰⁸ Wrembek (a) 2003: 66.

¹⁰⁹ Komarov, Tokareva 2016: 37.

¹¹⁰ Komarov, Tokareva 2018: 38.

¹¹¹ Komarov, Tokareva 2018: 38.

¹¹² Riigi Teataja, nr 107, 21.12.1934, 1826.

oleks meil raskem võidelda, kui mõne tavalise mässava Petseri mungaga.“¹¹³ Kõhkevad ja äraootaval seisukohal oldi ka sellepärast, et 1934. aastal peeti konkordaadi sõlmimise üle eelläbirääkimisi, mis aga jäid venima.¹¹⁴ Eesti poolt häiris religioosse alatooniga tüli Leedu ja Vatikani vahel.¹¹⁵ Püha Tooli poolt võis läbirääkimiste käigu aeglustamise üheks põhjuseks olla ka paavst Pius XI idapoliitika ebaõnnestumine, sest 1927. aastal oli Venemaa usuelus toimunud suur muudatus.¹¹⁶ Metropoliit Sergius oli võtnud Vene õigeusu kiriku nimel vastu lojaalsusdeklaratsiooni, millega allutas ennast kommunistlikule riigivõimule. Vene õigeusu kiriku ja Püha Tooli vahelised läbirääkimised katkesid. 1930ndaks aastaks oli Vatikan sunnitud tunnistama idapoliitika läbikukkumist, millele järgnes kommunistide kuritegude hukkamõistmine. Läks veel seitse aastat, enne kui paavst Pius XI avaldas kommunismi tauniva entsüklika “*Divini Redemptori*” (avaldatud 19.03.1937).¹¹⁷ Hoogsalt planeeritud ühinemisliikumine vaibus vähehaaval ja see jäi paavsti välispoliitikas lõpuks hoopis tahaplaanile, kuigi Vatikani diplomaadid ei loobunud ühinemise mõttest enne kui 1940. aastal.¹¹⁸

Uue konkreetse konventsiooni kava esitas siis juba nuntsiuseks saanud Arata Eesti välisministeeriumile alles 20.04.1936. aastal.¹¹⁹

3.9. 1935. aasta – uue seadusega kohanemine

1935. aasta jaanuaris saatsid preestrid Berard Huber Tartust, Tadeusz Kraus Narvast, Felix Wiercinski koos abipreester Vinzent Deinisega Rakverest, Robert Lenzbauer Valgast, Lucijan Ruszala Pärnust ja preester Henry Werling Tallinnast siseministeeriumile kirja,¹²⁰ kus nad loetlesid üles Eduard Profittlichi teod Eesti hüvanguks ja palusid toetada tema Eesti kodakondsusesse astumist. Profittlich saigi veel

¹¹³ RA, ERA, f 957, n 13, s 798, l 2 Kirjavahetus Eesti esindusega Roomas konkordaadi sõlmimise ja katoliiklaste agitatsioonitöö kohta piiriäärsete venelaste hulgas.

¹¹⁴ Olep, Anneli. 2015. Konkordaadi sõlmimine Eesti Vabariigi ja Püha Tooli vahel 1930ndatel aastatel. Bakalaureusetöö, 28–29.

¹¹⁵ Olep, 2015:28

¹¹⁶ Ivanov- Treenadzaty, Herman. 1990. The Varican and Russia. The "Eastern Rite" and the Bolshevik Revolution. – Orthodox Life. Vol. XL, No 2, 9.

¹¹⁷ Divini Redemptoris. http://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_-_19370319_divini-redemptoris.html.

¹¹⁸ Komarov, Tokareva 2018: 874.

¹¹⁹ Olep 2015: 29.

¹²⁰ Preestrite palvekiri. – https://roomakiriku-kaustad.eu/wp-content/uploads/2018/11/preestrid_Veski1_-10_01_1935.pdf

samal aastal Eesti kodakondsuse.¹²¹ Kodakondsuse küsimus tekkis seoses kirikute ja usuühenduste seadusega, mille rakendamisel siseministeeriumi kontroll välismaiste kirikutegelaste üle suurenes.¹²² Profittlich ise ei olnud kodakondsuse muutmisest väga vaimustatud, ilmselt sai ta soovitus selleks kuurialt. Võib eeldada, et Vatikan valmistus Eestisse piiskopi pühitsemiseks; ka konkordaadi sõlmimise kulgu silmas pidades võis Vatikan näha eelist, kui katoliku vaimulik on asukohariigi kodaniku staatuses. Seaduses oli nõudmine, et välismaalastest kirikutöötajad peavad olema hääleõiguslikud Eesti Vabariigi kodanikud.¹²³

1930ndatel aastatelgi jätkus preestrite võrdlemisi sage rotatsioon. 1935. aasta jaanuaris läks isa Werling Tartust Saaremaale, kus elas väidetavalt ainult kümme hajali asuvat katoliiklast. Loodust ja rändamist armastanud vaimulik¹²⁴ käis mitmes külas ja rajas Kuressaarde esimese katoliku kiriku kabeli peale reformatsiooniaega.¹²⁵ Tal oli tegemist ühe agara noore katoliiklaseks pürgiva luteri pastoriga, kes aga muutus kohe vaenulikuks, kui küsitud rahalist abi talle ei lubatud.¹²⁶ Sellele vaatamata teatas Werling Rooma, et on loonud mitmeid kasulikke kontakte.¹²⁷ Tema pastoraaltöö kohta Saaremaal puuduvad andmed. Werlingi töö Saaremaal jäi kahjuks pooleli, sest ta pidi 1937. aasta augustis minema Rakverre. Sealne preester isa Riethmeister oli oma halva tervise tõttu reisil Saksamaale ootamatult surnud.¹²⁸

3.9.1. Oma trükikoda Tartus

Peale pikki ja keerulisi läbirääkimisi õnnestus Eduard Profittlichil avada trükikoda – „Katoliku Kiriku Trükikoda“.¹²⁹ Esimesed tööd, mida tehti, olid laululehed ja pildid.¹³⁰

---

¹²¹ RA, ERA, f 1, n 1, s 8503, l 16768. Kodakondsuse saamist ja kodakondsusest vabastamist taotlevate isikute alfabeetiline kartoteek (ka märged kodakondsuse saamise kohta).

¹²² Rohtmets 2019: 85.

¹²³ Riigi Teataja, nr 107, 21. 12.1934, Kirikute ja usuühingute seadus. Antud Riigivanema poolt dekreedina 13. detsembril 1934, § 7, 1822.

¹²⁴ Blasen, Reuter 2017: 54.

¹²⁵ ARSI. 1001. Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anni 1936 – ülevaade 1936. aastast.

¹²⁶ Blasen, Reuter 2017: 56.

¹²⁷ Blasen, Reuter 2017: 56.

¹²⁸ Wrembek 2003: 97.

¹²⁹ Kurze Chronik: 30.

¹³⁰ Kurze Chronik: 31.

Vastsest trükimasinast Tiegel tuli asjatundjast vend Maternuse hoolsa töö tulemusena trükised, mis olid kõrge kvaliteediga: maitseka kujunduse ja hea väljanägemisega. 1936. aasta juunis sai trükikoda nimeks „Tungal“.¹³¹ Trükikoda „Tungal“ töötas täiel rindel: kõigepealt Kiriku Elu, siis kaunilt kujundatud ja sisukas neli korda aastas ilmuv Ühine Kirik. Isa Lenzbauer leidis võimaluse uuesti välja anda 1932. aastal ilmunud palveraamatu „Au olgu Jumalale“ uustrükk,¹³² mida trükiti 1100 eksemplari.¹³³ Veel trükiti väikesed püha sakramendi kinnitamise raamatud, kuhu sai märkida ülempiiskopi, kinnitatava ja tema vaderi nime¹³⁴ ning palju teisi katoliku usku ja traditsioone tutvustavaid materjale, nagu näiteks frantsiskaanlaste-tertsiaaride ordu ülevaatlik raamatuke „Püha Frantsiskuse Assiisist Kolmas ordu ilmlikele“.¹³⁵ Oma trükikoda oli väga vajalik, sest palju kirjandust, mis tuli annetuseks välismaalt, oli võõrkeelne. Nüüd oli võimalik toota oma vajaduste järgi nii eesti- kui ka venekeelseid trükiseid.

17. märtsil suri Riias nuntsius Antonino Zecchini.¹³⁶ Uueks nuntsiuseks Eestis, Lätis ja Leedus määras Püha Tool Msg Antonino Arata.¹³⁷

Apostellik administratuur tegeles jätkuvalt oma tugipunktide kindlustamisega. Eduard Proffittlich ostis maja Pärnusse, Possieti tn 2. Seal hakkas elama ja teenima isa Wiercinski. Enne teda käis väikesearvulise koguduse juures preester Tartust, teenistust peeti ühe heatahtliku protestandi maja saalis.¹³⁸ Oma maja koos kohapeal elava preestriga, kes selle linna ajaloo endale väga täpselt selgeks tegi,¹³⁹ oli linlastele sümpaatne ja tõi kirikusse rahvast juurde. Wiercinski keskendus muuhulgas tööle katoliku ja mõne teise konfessiooni segaabeludest sündinud lastega, kes olid ristitud teise kirikusse, sest seda pidas ta otseseks pastoraaltöö puudumise tulemuseks.¹⁴⁰

¹³¹ Kurze Chronik: 32.

¹³² ARSi 1001 – Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1937 – Olukorrast 1937. aastal.

¹³³ Kurze Chronik: 31.

¹³⁴ Trükis „Kinnitamine“ – <https://roomakiriku-kaustad.eu/wp-content/uploads/2020/11/kinnitamine.pdf> .

¹³⁵ <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/puha-frantsiskuse-assiisist-kolmas-ordu-ilmlikele-tartus-1936/> .

¹³⁶ Suri paavsti esindaja Riias. – *Järva Teataja*, nr 33, 20.03.1935.

¹³⁷ RA, ERA, f 957, n 13, s 740. Kardinal Pacelli kiri Antonio Arata nimetamise kohta diplomaatiliseks esindajaks Eestisse.

¹³⁸ Wrembek (a) 2003: 74.

¹³⁹ Wrembek (a) 2003: 73–75.

¹⁴⁰ Wrembek (a) 2003: 75.

Oma aruandes Vatikani teatas Eduard Profittlich, et 1935. aasta esimene pool tõi kirikusse 25 konvertiiti.¹⁴¹ Katoliku kiriku laienemise raskustega seoses mainis ta kolme probleemi. Esimeseks probleemiks olid vaenulikult meelestatud (saksa) protestandid, kellega pidi suhtlema üksikisiku tasemel, et saavutada nende inimeste poolehoid ja pöördumine. Teiseks valupunktiks olid kurjaks muutunud venelased, kes elasid lootuses, et Venemaal on veel võimalik endisel kujul üles ehitada ja kelle jaoks võrdus venelaseks olemine õigeusuga. Seda küsimust ei olnud võimalik lahendada lähiajal. Kolmandaks probleemiks oli kujunenud sotsialismimeelsus haritud noorte hulgas. Siin loodeti, et tuleviku poliitilised sündmused aitavad positiivsust kirikute suhtes veelgi suurendada.¹⁴²

Üks murekoht oli katoliku kirikul veel. Tähelepanu suurenedes ilmus ajakirjanduses ka mitmeid katoliku kirikut halvustavaid teateid, mida „Kiriku Elus“ oldi sunnitud ümber lükkama.¹⁴³ Näiteks väideti, et katoliku kirik maksab raha teisest kirikust ületulijaile, summadest on mainitud lausa kuni 1 miljon senti.¹⁴⁴ Jätkuvalt tuli täpsustada katoliiklaste arvu erinevates piirkondades¹⁴⁵ Ka evangeelsed kirikud tegid oma tööd selleks, et kirikuliikmeid juurde saada, mistõttu konkurentsist tulenev vaenulikkus erinevate kirikute vahel oli ka sellel tasandil kindlasti olemas. Lisaks sellele domineerisid Eesti ühiskonnas rohkem kui varem kaks suurt kirikut – luteri ja õigeusu kirik.

3.10. 1936. aasta kui piiskopiaasta

1936. aasta oli Eesti katoliku kirikule sündmusterohke. Sel aastal jätkusid arutelud Püha tooli ja Eesti Vabariigi vahelise lepingu sõlmimiseks. Msgr Arata esitas Eesti välisministeeriumile konventsiooni kava.¹⁴⁶ Välisministeerium saatis kava ka siseministeeriumisse. Eesti poolt sisse viidud parandused tehti enamuses Läti konkordaati arvesse võttes, või siis lisades oma klausli lähtudes Eesti Vabariigis kehtestatud seadustest. Eesmärk oli üheselt selge: „Eesti pool jälgis hoolega, et seda lepingut ei

---

¹⁴¹ ARSI. Nuova Campagna, 1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Die religiose Lage in Estland – aruanne religioossest olukorrast, ilmselt E. Profittlichilt.

¹⁴² ARSI. Nuova Campagna, 1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Die religiose Lage in Estland – aruanne religioossest olukorrast, ilmselt E. Profittlichilt.

¹⁴³ Valetated katoliku propaganda kohta. – Kiriku Elu 10.12.1935, 78.

¹⁴⁴ Valetated katoliku propaganda kohta. – Kiriku Elu 10.12.1935, 78.

¹⁴⁵ Valetated katoliku propaganda kohta. – Kiriku Elu 10.12.1935, 77.

¹⁴⁶ Olep, A. 2015. Konkordaadi sõlmimine Eesti Vabariigi ja Püha Tooli vahel 1930ndatel aastatel, 29.

käsitletaks kui vahendit, millega katoliku kirik saaks võrreldes teiste kirikutega eriõigusi ja eelisseisundit“. ¹⁴⁷Eesti poole parandusettepanekud läksid Vatikani poole tee 6. juulil 1936. aastal ¹⁴⁸ Vatikan ei olnud nendega nõus ja suhted kahe riigi vahel jahenesid märgatavalt, vaatamata Msgr Arata jõupingutustele saada mõlemad pooled erimeelsuste ületamiseks läbirääkimiste laua taha. Konkordaati ei sõlmitud. Diplomaatilised suhted küll ei katkenud, kuid jäid enam-vähem samasse seisu, kui olid enne 1933ndat aastat. Vatikan saavutas ainult loa preestrite saatmiseks Eestisse ajani, kuni on olemas Eesti oma kodanikest vaimulikkond.

1936. aasta sügisel saabusid Eestisse kaheksa frantsiskaani nunna Pärispata Saamise ordu kloostri Prerovis, ¹⁴⁹ kellest neli läksid Tartusse ja neli Pärnu koguduse majja. Ootamatult läksid suhted õdede ja Pärnu isa Wiercinski vahel väga pingeliseks, mistõttu ordu ülemnunn ja apostlik administraator pidid sekkuma ja uuesti kokkulepped üle vaatama. ¹⁵⁰ Lahenduseks oli lahkuminek ja teineteise kõrval töö jätkamine. Frantsiskaanidest õed ostsid 1937. aastal endale Pärnusse maja. Aadressil Karusselli 27 alustas tööd lasteaed ja naiste varjupaik. ¹⁵¹ Tartu õed ostsid maja Jakobi tänavale. Ka nemad alustasid tööd lasteaia asutamisega.

Samal sügisel saatis välisministeeriumi poliitiline osakond nii luteri kui ka õigeusu kiriku juhtidele tutvumiseks ingliskeelse üldsõnalise ülevaate kõigi kolme Balti riigi katoliku kiriku olukorrast. ¹⁵² Selle autor oli isa Rudolf Nikl SJ, kellest hiljem sai Eduard Profitlich erasekretär. ¹⁵³ Tõenäoliselt oli katoliku kiriku kiire areng nii riigivõimus kui ka suuremate kirikute vaimulikkonnas tähelepanu äratanud.

Siseministri otsusega 1. oktoobrist 1936 jäi tegutsemisloast ilma Tallinna Katoliku Apostlik Kirik, mida teatakse ka irvinglaste kirikuna. ¹⁵⁴ Kiriku juhatuse kaebus ¹⁵⁵ jäeti

---

¹⁴⁷ Olep 2015: 31.

¹⁴⁸ RA, ERA, f 957, n 5, s 922, l 86. Kirjavahetus paavsti saadik Arataga Riias ja Siseministeeriumiga Vatikani konkordaadi sõlmimise kohta. Konkordaadi kavad.

¹⁴⁹ ARSi1001–Nuova Campagna. Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1936 – ülevaade 1936. aastast.

¹⁵⁰ Blasen, Reuter 2017: 86.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² RA, ERA, f 957, n 14, s 369. Kirjavahetus haridusministeeriumi ja teiste asutistega andmete andmise asjus haritlaste üleproduktsooni, katoliku kiriku ülesannete ja teiste küsimuste kohta. Viini katoliku uniooni ülevaade katoliku kiriku töö ja ülesannete kohta Balti riikides.

¹⁵³ Wrembek (a) 2003: 91.

¹⁵⁴ Rohtmets 2018: 144.

¹⁵⁵ RA, ERA, f 1356, n 2, s 2621. Tallinna Katolik-Apostliku Koguduse juhatuse kaebus siseministri otsusele 1. oktoobrist 1936 ühingu põhikirja kinnitamata jätmise kohta.

rahuldamata peamiselt selle kiriku õpetusaluste ja vaimuliku ametirietuse vastuvõetamatuse pärast.¹⁵⁶ Kiriku vara suunati luteri kirikule.¹⁵⁷

Samal aastal asutati Katoliku Haridusselts, mille esimene registreerimiskatse siseministeeriumis 10. märtsil 1936 ei õnnestunud. Apsostellik Administratuur asutas Katoliku Haridusseltsi „hariduse edustamise eest hoolitsemiseks“ ja see oli mõeldud peamiselt meessoost noortele. Haridusseltsi ambitsioon oli suur, sest selle põhikirjas sätestati, et see „püüab teostada eriliste haridusasutiste asutamist tulevikus“.¹⁵⁸

Et esimene katse selts registreerida ei õnnestunud, andis ministeerium puuduste likvideerimiseks aega ja teisel korral, 28. augustil, õnnestus selts registreerida.¹⁵⁹ Seltsil oli põhikirjaline kohustus avada sise- ja välismaise ajakirjanduse lugemiseks lugemissaale ja kanda hoolt noorsoo puhkeaja sisustamise eest. Olles kolmeliikmelise juhatusega täieõiguslik juriidiline isik Tallinnas, oli seltsil õigus omandada kinnis- ja vallasvara.¹⁶⁰ Seltsi esimeheks sai Eduard Profittlich, omades põhikirjaliselt peaaegu ainuisikulist otsustusõigust.¹⁶¹ Uute liikmete vastuvõtmisel oli tingimuseks, et liige on katoliiklane ja elab katoliku kiriku reeglite järgi. Jesuiitide plaan tegeleda süstemaatilisel noorsoo usulise kasvatamisega pidas silmas kohaliku päritolu vaimulike väljaõpet, sest kohalike preestrite tööle hakkamist ootas nii Püha Tool kui ka Eesti riigivõim. Jesuiidid ise olid väga haritud ja soovisid, et erinevatest kodudest ja eri rahvusest ning konfessioonist poisid liituksid katoliku kirikuga ja kui avatakse seminar preestrikoolituseks, siis tulevased preestrid ei jääks oma haridustasemelt olemasolevatele preestritele alla.

3.10.1. Esna

Et Haridusselts saaks tööd alustada, ostis Apostellik Administratuur haridusseltsile Kesk-Eestis Esnas, Kodasemal, endise Engelhardtide mõisa valdustes 10 000 Eesti krooni eest hoonestatud maatüki.¹⁶² See oli eraklik koht, umbes kolm kilomeetrit Esna

---

¹⁵⁶ Rohtmets 2018: 145.

¹⁵⁷ RA, ERA, f 31, n 3, s 1617a. Vabariigi Valitsuse otsus Tallinna Katolik-Apostliku Koguduse vara üleandmise kohta Tallinna Jaani Kogudusele

¹⁵⁸ RA, ERA, f 14, n 3, s 90. Katoliku haridusseltsi asjus, 3.

¹⁵⁹ Riigi Teataja Lisa, nr 81, 29.09.1936, Registreeritud seltsid ja ühingud.

¹⁶⁰ RA, ERA, f 14, n 3, s 90. Katoliku haridusseltsi asjus, 3.

¹⁶¹ RA, ERA, f 14, n 3, s 90. Katoliku haridusseltsi asjus. Katoliku Haridus Seltsi põhikiri § 6.

¹⁶² RA, ERAA, f 4187, n 1, s 25299. Kodasema mõisa järele olev mõisamaakoht Maarjamaa Nr. A 1 kinnistu nr.2745.

raudteejaamast ja sai ostetud lastele mõeldud puhkekohaks.¹⁶³ Tegelikult kujunes see aga hoopis õigeusu ja katoliku kiriku uniooniliikumise keskuseks, kuna seal hakkasid elama uniaadikiriku vaimulikud. Kahekorruselises majas oli kabel ja klausuur, kus parematel aegadel elas neli preestrit ja neli ilmikvenda, kes hingehoiutöö kõrvalt pidid tegelema ka praktiliste ehitus- ja majapidamistöödega: siin olid oma köögiviljaaed, kanad ja hobune.¹⁶⁴

Selle koha tähtsusest ja olulisusest ning tegevusplaanide suurejoonelisusest andis märku kohe peale omandamist alustatud ehitustegevus.¹⁶⁵ Esnast kujunes rahvahariduskeskus,¹⁶⁶ sest lisaks pastoraaltööle ja uniooniülesandele teenisid sealsed vaimulikud rahvast ka ilmalikes asjades: nad õpetasid soovijatele keeli ja reaalseid. Seal majas võeti vastu nii vaeste Kiviõli tööliste lapsi, kui ka Tallinnast tulnud noori, õigeusu preestreid ja niisama uudistajaid.¹⁶⁷ Kodusema kujunes kohaks, kus oli preestrite õpetuse ja juhatuse abil võimalik tegeleda oma hingehoiu ja -harimisega; saada kinnitust oma religioossetele mõtetele ja tundmustele. Keskseks juhtfiguuriks sai Charles Bourgeois ehk isa Vassili. Tema leidis viisi, kuidas erinevatele inimestele läheneda: ta ei hakanud suure hooga õpetama Rooma kiriku reegleid ja seisukohti, vaid lähenes inimestele lihtsalt, proovis teha nende jaoks midagi head, teenides lugupidamise nii talupoegade kui õigeusu preestrite seas. Tema unistuseks oli kunagi minna Venemaale, veel ta ei teadnud, et Venemaa tuleb ise tema juurde hoopis teistsuguses situatsioonis, kui ta seda ise ette kujutas.

Üheks viimaseks Katoliku Haridusseltsi korraldatud ürituseks Esnas oli 1940. aastal toimunud suvelaager katoliku usku lastele. Selts likvideeriti 1940. aasta lõpus koos Esna talu müümisega.¹⁶⁸ Selle koha kaunis loodus ja vaimsus on säilinud tänaseni.¹⁶⁹

---

¹⁶³ RA, ERAA, f 4187, n 1, s 25299. Kodusema mõisa järele olev mõisamaakoht Maarjamaa Nr. A 1 kinnistu nr.2745.

¹⁶⁴ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940). John Ryderi kiri august 1938 tõenäoliselt Russicum.

¹⁶⁵ N. Thamme Esna Kareda ehituste projektid. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/n-thamme-esna-kareda-projektid-1937-1938/> .

¹⁶⁶ Lotman, Piret. 2020. Jesuiidipreester ida ja lääne vahel. 130 aastat Eduard Proffittli sündinud. – *Tuna*, nr 4, 33.

¹⁶⁷ Bourgeois, Charles. 1955. A priest in Russia and the Baltic. Introduction by sir David Kelly, translated from the French by The Earl of Wicklow, London: The Catholic Book Club, 65.

¹⁶⁸ TLA.R-1.12-I.89. Katoliku Haridusseltsi likvideerimise materjal.

¹⁶⁹ Aas, Dalia. 2015. Kodusema katoliku keskus. <https://palverand.ee/?c=kodsema-katoliku-keskus&l=et> .

3.10.2. Eesti oma piiskop

Rooma kuuria otsustas, et Eestis peaks ka olema aukandja, sest kahel suuremal konfessioonil olid oma piiskopid olemas. Valik oli kahe tugeva kandidaadi vahel: Werling või Profittlich. Valiti viimane, sest ta oli kogemustega vaimulik, tugev diplomaat ja laialdaste sidemetega tuntud inimene.

Nii oligi 1936. aasta suursündmuseks Eduard Profittlichi pühitsemine Hadrianopoli di Haemimonto titulaarpeapiiskopiks ja Eesti piiskopiks. Selle püha toimingu viis läbi nuntsius Msgr Arata.¹⁷⁰ Pontifikaalmissa toimus 27. detsembril, evangelist Johannese päeval Tallinnas Peeter-Pauli katedraalis. Spetsiaalselt selle sündmuse tarbeks trükiti trükikojas Tungal pontifikaalmissa raamat „Piiskopiks pühitsemine rooma–katoliku riituse järgi“,¹⁷¹ mida kohalviibijaile jagati, et toimuv kõigile arusaadav oleks.¹⁷² Sündmus ise oli väga pidulik, kohal viibisid kõrgemad riigitegelased ja mitme maa diplomaatiline esindus.¹⁷³ Kõrgetest kirikutegelastest oli kohal piiskop J. Rancans Riiaist, W. Cobbens Helsingist ja idariituse piiskop J. Bucius Kaunasest.¹⁷⁴

1936. aastat jääb veel meenutama ka suur ja ümmargune juubel: tähistati Pirita kloostri 500. aastapäeva. 15. augustil pidas katoliku kiriku Apostlik Administraator Püha Birgitta kloostri varemetes suurele rahvahulgale piiskopimissa. Loeti ette ka tervitustelegramm paavstilt.¹⁷⁵ Selle sündmuse puhul saatis kloostri maadel väljakaevamistega tegelev Pirita Kaunistamise Selts paavst Pius XI-le kingituseks valges nahkköites albumi.¹⁷⁶ Välja anti ka juubelitrükis. Juubelipäevade raames pidasid ka luterlased kloostri varemetes jumalateenistuse, kus jutlustas õpetaja Tallmeister, kes märkis, „et kloostrikultuur on oma aja üle elanud“ ja lisas, et „tänapäeva kristlane peab võitlema keset elutorme.“¹⁷⁷

---

¹⁷⁰ **Klinke**, Katoliku kirik Eestis 1918–1998, 866.

¹⁷¹ Toivo Reitalu eraarhiiv.

¹⁷² **Wrembek** (a) 2003: 95.

¹⁷³ Katoliiklaste peapiiskop pühitseti ametisse. – *Päewaleht*, nr 350, 28.12.1936

¹⁷⁴ ARSi1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1936 – aruanne 1936. aasta kohta.

¹⁷⁵ ARSi1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1936 – aruanne 1936. aasta kohta.

¹⁷⁶ Album Pirita kloostrist Rooma paawstile. – *Päewaleht*, nr 177, 04. 07.1936, 5.

¹⁷⁷ Pirita kloostri 500. A. juubelipäewad. – *Eesti Kirik*, nr 34, 20.08.1936.

3.11. 1937. aasta – kriis

17. augustil 1937 kiitis Eesti parlament heaks uue põhiseaduse, mis jõustus 1. jaanuaril 1938. Põhiseadus kinnitas riigikiriku puudumise põhimõtet ja andis vabadust pidada usulisi talitusi, mis ei häiri avalikku korda ega moraali. Katoliku kirikule oli endiselt kõige suurem valupunkt vaimulike kodakondsuse nõue. Iga kord, kui oli vaja kutsuda kedagi kirikutööle väljastpoolt Eestit, oli vaja taotleda luba, mille menetlemine võttis väga palju aega. Tavaliselt kulus selleks kuni aasta. Mõnele vaimulikul läks aga lihtsamalt. Nii näiteks sai Werling, kes taotles eesti kodakondsust 16. detsembril 1936, oma vastuse üllatavalt kiiresti – juba 26. veebruaril 1937.¹⁷⁸ Tõenäoliselt aitas kaasa tema tuntus (ta oli ju Eestis alates 1923. aastast ja riigivõimule tuntud), hea eesti keele oskus ja eestikeelne kirjastustegevus. Peale Profittlichi ja Werlingi said Eesti kodanikuks veel Bozena Belikova ehk õde Salvatora¹⁷⁹ Tartu frantsiskaanide seast ja 1938. aastal Charles Bourgeois ehk isa Vassili.¹⁸⁰ Kuna otsest käsku ei olnud, siis ei kiirustanud ülejäänud jesuiidid ja nunnad oma kodakondsust muutma. Kodakondsusnõude küsimustega pöördus Profittlich ka kaputsiinide poole, kellest enamus ei pidanud kodakondsuse muutmist vajalikuks, viidates oma lahkumissoovile.¹⁸¹ Mure siinsete vaimulike töö- ja elamislubade pärast siiski püsis ning uute kirikutöö tegijate sissetoomine riiki kujunes järjest raskemaks.

Aprillis võttis Valga kiriku preestriks määratud kaputsiin isa Berard koos vend Uttoga ette sealse kiriku ja preestrikorterite korrastamise, andes vabadel hetkedel lastele katehheesitunde.¹⁸² Korrastatud kirik ja laste esimene armulaud oli pidulik ja rahvarohke, kuid ajaga, mil Valgas oli elanud palju kirikus käivaid Poola raudteetöölisi, polnud see siiski võrreldav. Isa Berardi juhatusel kaunistati natuke ka Tartu kirikut, muutes altari ilusaks ja sanskristiasse telliti praktiline valamukapp. Lisaks hiiglaslikele ahjudele said paika kaks saepuruahju, millest ühe annetas hr von Sievers.¹⁸³

Mitmeaastaste konkordaadi üle läbirääkimiste tulemusena suhtles Msgr Arata tihedalt Eesti välisministeeriumiga ja saavutas kolme uue preestri riiki lubamise ja

---

¹⁷⁸ RA, ERA, f 14, n 16, s 2328. H. Werlingu naturalisatsioonidokument.

¹⁷⁹ RA, EAA, f 2100, n 2, s 1476.

¹⁸⁰ RA, ERA, f 14, n 12, s 1919, l 2.

¹⁸¹ **Blasen, Reuter** 2017: 69.

¹⁸² Kurze Chronik, 34.

¹⁸³ Kurze Chronik, 35.

nendele töö- ja elamislubade saamise, kuigi Eesti pool heitis talle taas ette eesti rahvusest preestrite puudumist.¹⁸⁴ 1937. aasta lõpus saabus Eestisse isa Bruno Borucki, kes võttis Eduard Profittlichilt peale viimase piiskopikspühitsemist üle Tallinna koguduse vaimuliku koha¹⁸⁵ ja isa Wilhelm Strang, kes suundus algul Rakverre ja hiljem Nõmmele.¹⁸⁶ Tallinna koguduses oli nüüd kolm preestrit, mis võimaldas pühapäeviti pidada kolm missat. Nõmme 150-liikmelises koguduses oli algselt võimalik pidada missat ainult pühapäeval. 1937. aasta suvel saabusid Esnasse idariituse preestrid John Ryder SJ Inglismaalt ja Casimir Kanski Poolast.¹⁸⁷ Russofiilist Ryder läks otsekohe tülli isa Vassiliga, kellele nn ehtsa idariituse järgija Ryder heitis ette liturgiliste vigade tegemist.¹⁸⁸ Ryderi ülesanne oli tegeleda apostolaadiga, kuid tema väitel jäi tal selleks vähe aega: Esna ehitustegevus ja külastused teistesse linnadesse võtsid oma.¹⁸⁹

Külaskäigud Narva isa Methodiuse ja Petserisse isa Luciani juurde ning vestlused munkade ja mõjukate õigeusu vaimulikega andsid Ryderile aimu, et eriliseks optimismiks uniooniliikumises pole põhjust.¹⁹⁰ Siinne õigeusklik ei ole enam iseloomult puhtalt venepärane, luteri usu piirkonnas elamine on neid muutnud, kuid vastu ollakse katoliiklikele mõjutustele, sest „vaimulikud ja rahvas on uhked.”¹⁹¹ Lõpuks läks isa Vassili ja isa Johni omavaheline arveteklaarimine nii inetuks, et piiskop Profittlich saatis isa Ryderi 1938. aastal Inglismaale annetusi koguma.¹⁹² Enne jõudis veel isa Ryder oma kirjas *Russicum* (?) visandada katoliku koguduste paiknemise Eesti Vabariigis 1938. aastal (lisa 2).

Nii kinnisvara ostmine kui ka uute inimeste lisandumine oli äärmiselt kulukas ja kuigi preestrid olid käinud mitmetel reisidel annetusi kogumas, oli rahast siiski kogu aeg puudus. Annetuste kogumisele pandi nii suurt rõhku, et lõpuks oli ordukindral sunnitud

---

¹⁸⁴ ARSi1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1937 – aruanne 1937. aasta kohta.

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ ARSi1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1938 – H. Werlingi ettekanne 1938. aastast.

¹⁸⁷ ARSi1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1937 – aruanne 1937. aasta kohta.

¹⁸⁸ **Blasen, Reuter** 2017: 75.

¹⁸⁹ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940). John Ryderi kiri august 1938 tõenäoliselt *Russicum*.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940). John Ryderi kiri august 1938 tõenäoliselt *Russicum*.

¹⁹² ARSi1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1938 – aruanne 1938. aasta kohta.

paluma neid see tegevus lõpetada, kuna see võib rikkuda Jeesuse Seltsi head nime¹⁹³ Maju oli ostetud Tallinnasse, Nõmmele, Pärnusse, Petserisse, Rakverre ja Esnasse, kus jätkusid kulukad ehitustööd. Nunnad olid avanud mitmeid lasteaedu, oma nõudis ka administratuuri ülalpidamine. Profittlichi kirjades kardinalidele Vatikanis sisaldus pea alati ka rahaküsimine.¹⁹⁴ Kui kaputsiinlasi toetas algul nende ordu Baieri selts,¹⁹⁵ siis jesuiidid said raha Leedu provintsiaalilt ja *Commissio pro Russialt*, kellel oli aruandluskohustus kuuria ees.¹⁹⁶ Seetõttu otsustati kulude põhjenduste õigsus ja kompenseerimine nendes institutsioonides. Võis olla juhtumeid, kus mõningaid kulusid ei võetud arvesse, kuid kunagi ei keelatud raamatute trükkimiseks vajaminevat raha.

3.11.1 Kirikusisene kriis

1937. aasta hilissuvel püüdis Profittlich läbi rääkida kaputsiinlaste ordu Baieri provintsi provintsiaali isa Franz Seraph von Bobingeniga misjonipiirkondade, kloostrirajamise, Tartu ülikooli kaplanikoha ja kodakondsusnõude üle.¹⁹⁷ Profittlich keeldus Tartu ja Narva kogudusi kaputsiinlastele jätmast rohkem kui kümneks-viieteistkümneks aastaks.¹⁹⁸ Jesuiidid olid hõivanud niigi enamiku vaimuliku kohti ja sellel pinnal tekkis kaputsiinlaste ordu juhtidel küsimus oma vaimulike jätkamise võimalustest Eestis. Vastutasuks lubas piiskop lasta ehitada kaputsiinide jaoks Tartusse ja Narva kaks maja (*domus religiose*) ja kasutada kohalikke kirikuid, kogudusemaju ja muid ressursse.¹⁹⁹ Profittlich ei andnud kaputsiinidele luba ehitada klooistreid enne, kui seal ei teeni Eesti vaimulikke, ja nõudis kaputsiinlastelt, et need võtaksid Eesti valitsuse esimesel nõudmisel kodakondsuse.²⁰⁰ Lisaks seadis ta kahtluse alla kaputsiinlaste misjonitöö tõhususe²⁰¹ ja tahtis täita Tartu ülikooli loodava kaplani koha jesuiidiga, ehkki Tartu kaputsiinid võisid oma väikesearvulise koguduse kõrvalt seda tööd ka ise teha.²⁰² Msgr Arata andmetel olid

---

¹⁹³ Blasen, Reuter 2017: 84.

¹⁹⁴ ARSI, Nuova Campagna, Lettonie et Estonie 1001 Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940). Profittlichi kirjad Mc Garregie`le 1931, 1933, ordukindralile 1938.

¹⁹⁵ Blasen, Reuter 2017: 84.

¹⁹⁶ Blasen, Reuter 2017: 84.

¹⁹⁷ Blasen, Reuter 2017: 60.

¹⁹⁸ Blasen, Reuter 2017: 61.

¹⁹⁹ Blasen, Reuter 2017: 61.

²⁰⁰ Blasen, Reuter 2017: 61.

²⁰¹ Blasen, Reuter 2017: 62.

²⁰² Blasen, Reuter 2017: 61.

viis Tartu Ülikooli professorit avaldanud toetust kavatsusele avada ülikoolis katoliku usu õppetool.²⁰³

Kaputsiinid ei soovinud kohe kindlasti võtta võõra maa kodakondsust ja tundsid end võrreldes jesuiitidega alaväärtuslikena.²⁰⁴ Ordu juhtkond oli valmis kutsuma kaputsiinid tagasi.²⁰⁵ See otsus ja Eesti valitsuse määrus keelata välismaa kodanikest vaimulikke riiki juurde tulemast muutis Profittlichi oma nõudmistes kaputsiinlaste suhtes tagasihoidlikumaks, sest ennekõike vajas ta preestreid. Siiski tuli seda teravaks muutunud tüli lahendada juba kõrgemal tasemel. Jesuiitide Kongegratsiooni konsistooriumi tungival palvel ja Kaputsiinide Ordu peasekretäri loal lubasid kaputsiinid veel Eestisse jääda.²⁰⁶

3.12. 1938. a. – süvenev kriis

1938. aasta põhiseaduse § 84 lubas riigivõimu juurde õigeusu ja luteri kiriku juhid, kes hakkasid kuuluma parlamendi teise koja ehk Riiginõukogu liikmeskonda.²⁰⁷ Katoliku kiriku jaoks oli 1938. aastal olulisim sündmus salajane kuuepunktiline kokkulepe Katoliku Kiriku Apostliku Administratuuri ja Eesti valitsuse sise- ja välisministeeriumi vahel, mis sisaldas kolmeteistkümne Eestis oleva preestri elamis- ja tööloataotluse kohest kinnitamist.²⁰⁸ Luba Eestisse tulla oli veel kahel vaimulikul, ent seda tingimusel, et nad ei oleks rahvuselt sakslased. Üldiselt oli kohustus tulevikus välja vahetada kõik saksa soost vaimulikud, sest Eesti Vabariigil oli jätkuvalt nõue Apostlikule Administratuurile, et see avaks preestriseminari ja koolitaks eestlasi.²⁰⁹

1938. aasta jooksul ei muutnud kahe Eestis oleva ordu suhteid paremaks. Profittlichi ettepanek, et jesuiidid siirduksid Leedu provintsi alt Hollandi provintsi

---

²⁰³ Komarov, Alexey A., Tokareva, Eugenia S. 2018. I problemi dell'unione tra leChiese cattolica e ortodossa nell'Estonia indipendente (1918–1940). – *Incorrupta monumenta ecclesiam defendant*. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio segreto Vaticano. I. La Chiesa nella storia. Religione, cultura, costume. Tomo 2 a cura di Gottsmann, Andreas, Piatti, Pierantonio, Rehberg, Andreas E. Citta del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano, 873.

²⁰⁴ Blasen, Reuter 2017: 61.

²⁰⁵ Blasen, Reuter 2017: 61.

²⁰⁶ Blasen, Reuter 2017: 63.

²⁰⁷ Rohtmetts 2018: 162.

²⁰⁸ RA, ERA, f 1,n 1, s 7929. Kirjavahetus Välisministeeriumiga ja Apostliku Administratuuriga katoliku preestrite töötamise asjus Eestis.

²⁰⁹ RA, ERA, f 1,n 1, s 7929. Kirjavahetus Välisministeeriumiga ja Apostliku Administratuuriga katoliku preestrite töötamise asjus Eestis.

alluvusse võeti kuurias vastu ja ühinemine pidi toimuma 1939. aastal.²¹⁰ Hollandi provintsiaal Constantin Kolfschoten, kes väidetavalt külastas 1938. aastal Eestit,²¹¹ teatas oma ettekandes kuurile, et Eesti kaputsiinlased soovivad 1939.–1940. aasta jooksul kindlasti lahkuda, sest „nad ei suuda Eestis elada, neil ei ole piisavalt tööd ja apostelliku administraatori asjaajamise viis ja stiil ei ole neile vastuvõetav“.²¹² Kolfschoten märkis ära ka Msg Profittliche rahanduspoliitika, „millest mitte keegi, isegi nuntsius aru ei saa“.²¹³ Leedu provintsist lubatud rahaline toetus jäi tulemata.²¹⁴ Ebakindla olukorra tõttu nii sise- kui ka välismaal tahtis lahkuda enamus vaimulikke²¹⁵; näiteks isa Wiercinski lahkus, tuues ettekäändeks kõrge vanaduse.²¹⁶ Tema Pärnu koguduse võtsid piiskopi loal üle aga kaputsiinid.²¹⁷ Kogu tehtud töö misjoni osas sattus tõsisesse ohtu. Oli vaja inimesi, kes oleksid noored, idealistlikud ja usklikud, kes poleks poolakad ega sakslased, suudaksid õppida ära kohaliku keele ja orienteeruda nii Eesti kui ka välismaises kultuuris.²¹⁸

Olukord ei olnud kiita ka suhetes luteri kirikuga. Kui 1935. aastal oli piiskop Rahamägi maininud kristliku rahutöö raames suuremate usuühingute tutvustamisel teiste seas ära ka katoliku kiriku ja vajaduse teha vähemuskirikutega koostööd, siis 1930. aastate lõpupoole muutus vahetõde katoliiklastega pinevamaks.²¹⁹ Piiskop Rahamägi kurtis jesuiitide ordu märkimisväärselt läbimõeldud ja paindliku strateegiaga töö üle, mainides, et jesuiidid nimetasid omavahel õigeusu kirikut Pauluse kirikuks ja oma kirikut Peetri kirikuks ning rõhutasid nende kahe kiriku omavahelist koostööd ja üheõiguslikkust. Need olevat nagu ühe keskuse kaks haru, kus kirikupeaks on paavst. Jesuiitide sinne tegevus ja kohalolu oli „ordule vajalik Vabariigist hüppelaua loomiseks katoliku aktsiooni Venesse sisseviimisel.“²²⁰ Perspektiiv oli aga hoopis laiem: selleks olevat Aasia hõivamine. Silmas tuli pidada seda, et katoliku kirik arvestas oma tegevust

²¹⁰ **Blasen, Reuter** 2017: 63.

²¹¹ **Blasen, Reuter** 2017: 63.

²¹² ARSi, Nuova Compagna, Lettonia et Estonia. 1001–IV. Impressiones de Estonia, 18.12.1938.

²¹³ *Ibid.*

²¹⁴ *Ibid.*

²¹⁵ *Ibid.*

²¹⁶ ARSi1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1938 – H. Werlingi ettekanne 1938. aastast.

²¹⁷ ARSi1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1938 – H. Werlingi ettekanne 1938. aastast.

²¹⁸ *Ibid.*

²¹⁹ **Rohtmets, Priit**. 2006. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku välissuhted aastatel 1919–1940, 120

²²⁰ Jesuiitide ordu sihtmotiividest Eestis, Rahamägi kiri, 2 – https://roomakirikukaustad.eu/wp-content/uploads/2018/06/p_Raham%C3%A4gi_Jesuiitide_sihtmotiivid.pdf

sajandites ette.²²¹ Ülalkirjeldatud seisukohti väljendanud Rahamäe ettekanne võis olla ajendatud tema tööst Riiginõukogus ja väljendas muret katoliiklaste varjamatu uniooniliikumise propaganda ja katoliku kiriku edusammude üle Eestis.

1938. aasta lõpus osales piiskop Profittlich Budapestis Pühima Euharistia kongressil. Selle reisi ühildas ta annetuste kogumisega Šveitsis.²²² Isa Borucki võttis enda kätte Tallinna koguduse majandusküsimused ja korraldas Peeter-Pauli katedraalis mahukad ja kulukad renoveerimistööd, kus tähelepanu väärus uus valgest marmorist altar metallist tabernaakliga ja kaunis kolmevärviline vitraaž.²²³ Kiviõlis elavate poolakatest kaevurite rohkearvulise koguduse preester isa Karttele, kes pidi oma hoole alla võtma ka Rakvere koguduse, saabusid appi isa Luniewski koos orduvennaga Kristus Kuninga kongregatsioonist.²²⁴

Kingina saadud kinnisvara Nõmmel, Uus tn 3 aitas leevendada ruumipuudust Nõmme koguduse pastoraaltöös.²²⁵

3.13. 1939. aasta – uus paavst ja baaside aeg²²⁶

10. veebruaril suri paavst Pius XI.²²⁷ Uueks paavstiks sai Vatikani riigisekretär ja Eesti riigile varasemate diplomaatiliste suhete kaudu tuttav kardinal Eugenio Pacelli, kes võttis omale nimeks Pius XII (pontifikaat 12. märts 1939–9. oktoober 1958).²²⁸ 1939. aastal oli kogu Euroopa ärevil kasvava sõjaohu tõttu ja kuigi Vatikan positsioneeris end jätkuvalt neutraalsena, puudutas II maailmasõja ajal toimunu ka Püha Tooli. Seoses paavsti Teise maailmasõja aegse tegevuse uurimisega tekkinud vaidluste ja tõlgendamiste

---

²²¹ Jesuiitide ordu sihtmotiividest Eestis, Rahamägi kiri, 2 – , https://roomakiriku-kaustad.eu/wp-content/uploads/2018/06/p_Raham%C3%A4gi_Jesuiitide_sihtmotiivid.pdf .

²²² ARSi1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1938 – H. Werlingi ettekanne 1938. aastast.

²²³ ARSi1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1938 – H. Werlingi ettekanne 1938. aastast.

²²⁴ ARSi1001–Varia (memorialia) de Estonie et Lettonia 1934–1940. Litterae annuae Missionis Estoniensis anno 1938 – H. Werlingi ettekanne 1938. aastast.

²²⁵ <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/jaan-mullermann-kingib/> .

²²⁶ Zetterberg 2009: 483.

²²⁷ Paavst Pius XI surnud. – Postimees, nr 41, 11.02.1939.

²²⁸ Uueks paavstiks cardinal Pacelli – Päewaleht, nr 62, 03.03.1939.

tõttu olid Vatikani arhiivides 1939. aastat puudutavad materjalid uurijate jaoks kättesaamatud.²²⁹

Kuigi Eestis oli poliitiliselt pingeline aeg,²³⁰ mis ei soosinud endiselt välismaalasi, tuli siiski preestritel oma tööd edasi teha. Nii tõlkis Henri Werling eestlaste jaoks Markuse ja Matteuse evangeeliumi koos omapoolsete seletustega.²³¹ Nõmme katoliku koguduse uue kabeli õnnistamine koos piduliku missaga Eduard Profittlichi teenimisel oli kahtlemata samuti tähelepanuväärne sündmus.²³² Vastne kabel oli Tallinna koguduse abikirik, missad toimusid igal pühapäeval koos eestikeelse jutlusega, „vahetevahel aga ka poola ja saksa keeles“.²³³

Nuntsius Arata külastas Esna keskust, mis jättis talle hea mulje oma valmis ehitatud kabeli ja kuue külalistoaga, kus olid ka vannitoad.²³⁴ Isa Bourgeois oli tegus, kuid isa Ryder lahkus Los Angelesesse.²³⁵ Seetõttu kerkis järjekordselt üles küsimus preestrite nappuse kohta. *Russicumis* õppivad eestlased Aleksander Kurtna ja Juhan Raidal oleksid Esnasse parimad kandidaadid, kuid Msgr Arata, kes oli kursis Püha Tooli uuemate tegutsemissuundadega, ei varjanud, et neid võidaks meelitada tegelema hoopis ladina riitusega, et edaspidi olla kõigiti kindlustatud apostliku administraatori juures, kuna idariituse juurde jäädes peaksid kõik elatusvahendid tulema läbi kongragatsiooni nõusoleku. Arata nägi siin ohtu uniooniliikumisele.²³⁶ See teema tuli veel 1940. aastal siiski kõne alla. 3. märtsil saatis Msgr Arata kirja kardinal Tisserant'ile, kus andis mõista Eesti riigitegelaste Jüri Uluotsa, Kaarel Eenpalu, Friderich Akeli ja Ants Piibu soovist uuesti tõstatada õigeusu ja katoliku kiriku ühinemise teema, et kiiresti vabaneda bolševismist ja vene domineerimisest üldse.²³⁷ Endised ja ametis olevad ministrid ei olnud sellest ideest piiskop Profittlichi teavitanud, ka nägi Arata sellise misjoni

---

²²⁹ CNN uudis. *Vatikan avab Teise maailmasõja aegsed salajased arhiivid*. – Postimees, nr 04.03.2019 <https://www.postimees.ee/6537249/vatikan-avab-teise-maailmasoja-aegsed-salajased-arhiivid> .

²³⁰ Zetterberg, S. 2009. *Eesti ajalugu*. Tartu: Greif OÜ, 475–478.

²³¹ <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/henri-verlingi-tolgitud-ja-seletustega-varustatud-ut-matteuse-evangeelium-tln-1940/> .

²³² Rooma Katoliku kirik – *Nõmme Leht*, nr 32, 7.10.1939.

²³³ Ibid.

²³⁴ Komarov, A., Tokareva, E. 2016. E. Orthodoxy and Catholicism in correspondence of Vatican envoys to Estonia (1928–1940), 46 – Arata kiri kardinal Tisserant'ile 20.07.1939.

²³⁵ Komarov, Tokareva 2016: 46.

²³⁶ Komarov, Tokareva 2016: 46.

²³⁷ Komarov, Tokareva 2016: 46.

juhtimiseks ette kellegi teise ametisse nimetamist.²³⁸ Mõistagi see plaan siiski ei teostunud, sest 1940. aastal Eesti riik okupeeriti.

1940. aastal tähistasid jesuiidid 400. aasta möödumist *Compania de Jesusè* asutamisest püha Ignatiuse ja tema esimeste kaaslaste poolt. Veel vahetult enne Eesti okupeerimist, 30. mail 1940, autasustas paavst Pius XII suurristi ja Piusi I klassi ordeniga president Konstantin Pätsi (lisa 1).²³⁹

Enamus katoliku vaimulikest lahkus Eestist 1939.–1940. aasta jooksul. Käesoleva töö autori jaoks kättesaadavates ametlikes ümberasujate (Umsiedlung 1939 – 1940 mai)²⁴⁰ nimekirjades²⁴¹ neid ei leidunud. 1940. aastal sai Eduard Profittlich Eesti välispassi.²⁴² Jaanuari lõpuks 1941 oli teadaolevalt Eestisse jäänud ainult kolm katoliku vaimulikku: jesuiidid Eduard Profittlich SJ, Henry Werling SJ ja Charles Bourgeois SJ.²⁴³

---

²³⁸ Komarov, Tokareva 2016: 46.

²³⁹ RA, AM (Ajaloomuuseum), f 115, n 3, s 45. Paavst Pius XII tunnistus Konstantin Pätsi autasustamise kohta Piusè I klassi ordeni ja vastava suurristiga.

²⁴⁰ Liivik, Olev. 2009. Umsiedlung. – <http://www.estonica.org/et/Umsiedlung/>

²⁴¹ RA, ERA, f 957, n 9, s 137. Eestist ümberasujatega koos lahkunud isikute nimekiri 18.10.1939–17.05.1940.

²⁴² RA, ERA, f 1, n 2, s 1239. Välispassi saanud isikute nimekirjad 02.04.1940–08.06.1940, 2.

²⁴³ Wrembek 2003: 119.

KOKKUVÕTE

Käesolev magistritöö käsitleb katoliku kiriku arengut Eestis aastatel 1918–1939, püüdes täiendada ja laiendada seni esitatut ning otsides vastuseid küsimustele, mis mõjutas katoliku kiriku arengut ja millisel positsioonil oli katoliku kirik kahe teise suurema kiriku – luteri ja õigeusu kiriku taustal.

Eesti Vabariigi algusaastatel ei olnud katoliku kirik Eesti ühiskonnas nähtav. Diplomaatiliste suhete arenedes tärkas Püha Tooli huvi Eesti vastu ja Vatikan saatis Eestisse Antonino Zecchini, kes hoidis ära Eesti katoliku kiriku täieliku hääbumise. Kutsudes preestreid tegema kirikutööd maal, mis osutus oma asendi tõttu kuuria välispoliitikale sobivaks, oli vajalik alustada allesjäänud katoliiklaste ülesotsimisest, vanade koguduste pastoraaltöö taastamisest, et seejärel liikuda edasi uute koguduste loomise juurde. Vaimulike tegevuse põhjal joonistub välja pilt, kuidas preestrid üritasid jõuda individuaalselt iga üles leitud katoliiklaseni. Sellele kulus palju preestrite aega ja jõudu. Kuigi niimoodi ülesehitatud hingehoiutöö oli väga tänuväärne, ei toonud see katoliku kirikule märkimisväärselt liikmeid juurde. Välismaine suurejooneline jumalateenistusega katoliku institutsioon äratas kohalikes küll huvi, kuid katoliiklased olid suuremalt jaolt ikkagi sisserännanud inimesed. Eestisse tulnud noored preestrid ei kujutanud ilmselt ette, et nad peavad töötama vanade traditsioonidega, enamjaolt luterliku taustaga inimestega, kelle rahvuslik eneseteadvus oli oma riigi iseseisvuse saavutamise järel haripunktis. Rahvuslik eneseteadvuse nurgakiviks oli lugu seitsmesaja aastastest orjapõlvest, mis 13. sajandil Eesti ristiusustanud katoliiklasi kõige paremas valguses ei näidanud. Sakslased ja venelased olid ajalooliste rõhujatena rahval meeles, mistõttu ei oldud välismaalaste suhtes küll otseselt ebaviisakad, kuid kohata võis külma ja kohati ka päris vaenulikku suhtumist. Preestrid ise hindasid oma positsioone rahva hulgas heaks. Väga oluliseks teemärgiks Eesti katoliku kiriku arengus oli eesti keele kasutuselevõtt liturgias.

Katoliku kiriku areng muutus kiiremaks siis, kui noor preester Eduard Profittlich sai apostliku administraatorina juurde õigusi lahendada olmet, juriidikat ja kirikutööd puudutavaid küsimusi Eestis kohapeal. Heas kirjas oli ta nii Vatikanis kui ka Eesti riigiametnike seas. Tõenduseks võib pidada seda, et ta määrati apostlikust pronotari seisusest Hadrianopoli di Haemimonto titulaarpeapiiskopiks ja ilma diötseesita Eesti

piiskopiks. Tema üheks tähtsamaks saavutuseks Eesti katoliku kiriku ülesehitamisel võib lugeda eesti keele väärtustamist, ta oskas ise eesti keelt ja nõudis ka teistelt preestritelt eesti keele kasutamist nii missal kui ka üldse inimestega suhtlemisel. Oma trükikoda, kus trükiti nii eesti- kui ka venekeelset kirjandust, aitas palju kaasa katoliku kiriku tutvustamisele ja jumalasõna levikule. Seda soodustasid ka uued kogudused, uus kirik Rakveres ja korrastatud kogudusemajad.

Apostolaaditöoks laste ja noorte seas kutsus Profittlich Eestisse erinevate kongragatsioonide nunnasid, kellel oli tööks vastav ettevalmistus. Nunnad pääsesid ka paremini ligi perekondadele, kus ema ja isa olid konfessionaalses mõttes segaabiellus ja siis tegid nunnad väsimatult oma misjonitööd. Nunnade pedagoogitööd hinnati kõrgelt, kuid nad jäid ikkagi omaette, ega teinud eriti koostööd kohalike lasteaedade ja koolidega. Noormeestele mõeldud haridusasutusi planeerides olid jesuiidid jäigalt kinni katoliku preestrikoolituse nõuetes.

Uniooniliikumise võimalikkuse uurimisega alustati juba 20ndatel aastatel. Kaugem plaan – jõuda nii Soome kui ka Venemaale – ei teostunud, kuna ühelt poolt Euroopas alanud sõda ja Vatikani muutunud välispoliitika ei toetanud kavandatud plaani, ja teiselt poolt oli Eestis siiski liiga vähe uniaadivaimulikke, kes õigeusu kirikut kuidagi mõjutada oleks suutnud. Õigeusu kirik ise ei olnud kokkuvõttes katoliku kirikuga ühinemisest huvitatud. Katoliku vaimulikud tegelesid ainult võtmepositsioonil olevate inimestega ja eeldasid nende aktiivsust õigeusu kiriku liikmete kaasamisel uniooniliikumisse, kuid need ideed ei jõudnud rahvamassidesse.

Jesuiitidest preestrite puudumisel kaasatud kaputsiinlased tegid väga head tööd katoliku kiriku elu intensiivistamiseks ja laiendamiseks, kuid samas ei suutnud Eesti katoliku kiriku pea juhtida koostööd kahe suure ordu liikmete vahel. Pikka aega kestnud vastandumine ja vaen viis lõpuks kaputsiinlaste lahkumiseni. Keeruline poliitiline olukord maailmas sundis enamiku katoliku vaimulikest Eestist lahkuma. Ilmselt ei uskunud keegi, et järjekordne sõda kujuneb nii rängaks ja kannatusterohkeks. Kohalejäänud püüdsid lihtsalt ellu jääda.

Kui vaadelda katoliku kiriku asukohta Eesti usumaastikul ja kiriku suhteid teiste konfessioonide esindajatega, siis näib nii, et luteri kirikuga ei olnud katoliiklastel mingeid erilisi kokkupuutepunkte ega ka konflikte. Väliselt ei olnud Eesti riigil midagi selle vastu, et katoliku kirik siin eestlaste hulgas oma misjonit teostab, kuid aastasadu valitsenud

luteri kirikule jäi mõistagi ikkagi juhtpositsioon. Katoliku kirik lihtsalt kohanes luteri kiriku mõjualas ja luteri kirik talus oma kõrval olude sunnil lisaks teistele kirikutele ka katoliku kirikut. Kuigi Eesti katoliku kiriku juhil oli eesmärk saavutada võrdväarsus kahe domineeriva suurema kirikuga, muutis juba kiriku liikmete vähene arv selle mõtte utoopiliseks. Mõtte teostumisele ei aidanud kaasa ka pinev rahvusvaheline olukord, kus Eesti poliitiline olukord ei toetanud enam mitte mingil viisil kiriklikku tegevust.

Aastad 1918–1939 oli Eesti katoliku kiriku elus vastuoluline aeg, kus kirik Eesti Vabariigis arenes jõudsalt ja hääbus uuesti peale nõukogude võimu kehtestamist. Pärand tänapäeva on eestikeelne missa, palju on eestlastest kirikuliikmeid. Käimas on Eduard Profittliche õndsakskuulutamise protsess.

Käesolev uurimistöö ei ole kaugeltki ammendav. Sama periood ootab uurijaid, kes uuriksid toleaegsete eestlastest katoliiklaste lugusid, selgitaksid välja need, kes pääsesid Rooma õppima või siis uuriksid konkreetsete koguduste ajalugu ning Eesti riigi ja Püha Tooli vaheliste suhete tagamaid. Inimesi, kes seda aega mäletaks, ei ole enam elus, kuid arhiividest nii Eestis kui ka Vatikanis leiab palju dokumente, et leida vastused veel vastamata küsimustele.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad:

Rahvusarhiiv

RA, ERA 1585. Eesti saatkond Pariisis

RA, ERAA 4187. Kinnistusarhiiv. Rakvere kinnistusamet

RA, ERA R 1018. Narva Linna TSN Täitevkomitee

RA, ERA 1. Politseitalitus

RA, ERA 1622. Pusta, Kaarel Robert – diplomaat ja ühiskonnategelane

RA, ERA 31. Riigikantselei

RA, ERA 1356. Riigikohus

RA, ERA 70. Tallinna Ringkonnakohtu Prokuratuur

RA, ERA 31. Riigikantselei

RA, ERA 14. Siseministeerium

RA, ERA 957. Välisministeerium

Tallinna Linnaarhiiv

TLA.R-1.12-I.89. Katoliku Haridusseltsi likvideerimise materjal.

Ajaloomuuseum

AM (Ajaloomuuseum), f 115, n 3, s 45. Paavst Pius XII tunnistus Konstantin Pätsi autasustamise kohta Piusè I klassi ordeni ja vastava suurristiga.

Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi Arhiiv

EELKKA, Eesti Evangeeliumi Luteri usu kiriku II Kirikupäeva protokoll Tallinnas, 14., 15., 16. juunil 1921, l 32.

Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI) – Jesuiitide arhiiv Roomas

ARSI. Nuova Compagna. Missio LETTONIE ET ESTONIE

Veebis olev Toivo Reitalu eraarhiiv

Frantsisklasi tutvustav trükis – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/puha-frantsiskuse-assiisist-kolmas-ordu-ilmlikele-tartus-1936/> (vaadatud 16.04.2021).

Jesuiitide ordu sihtmotiividest Eestis. H. Rahamägi kiri, – https://roomakiriku-kaustad.eu/wp-content/uploads/2018/06/p_Raham%C3%A4gi_Jesuiitide_sihtmotiivid.pdf (vaadatud 16.04.2021).

Katoliku usu katekismus. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/katoliku-usu-katekismus-1931/>

„Kinnitamine“ Katoliku sakramenti tutvustav trükis. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/wp-content/uploads/2020/11/kinnitamine.pdf> (vaadatud 16.04.2021)

Kurze Chronik. Käsikirjaline kaputsiinide kroonika. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/bayeri-kaputsiinide-ajalugu-eestis-1931-1940/>.

N. Thamme Esna Kareda ehituste projektid. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/n-thamme-esna-kareda-projektid-1937-1938/> (vaadatud 17.04.2021).

Matteuse evangeelium. H. Werlingi tõlgitud ja kommenteeritud. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/henri-verlingi-tolgitud-ja-seletustega-varustatud-ut-matteuse-evangeelium-tln-1940/> (vaadatud 17.04.2021).

Nõmme kabelile maja ost. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/jaan-mullermann-kingib/> (vaadatud 16.04.2021)

Oblaatide valmistamine. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/oblaatide-valmistamine-anno-1938/> (vaadatud 16.04.2021).

Preestrite palvekiri. – https://roomakiriku-kaustad.eu/wp-content/uploads/2018/11/preestrid_Veski_10_01_1935.pdf (vaadatud 16.04.2021).

Zecchini kirjadleituna Tartu kirikust. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/wp-content/uploads/2018/08/kardinal-Antonio-Zehhini-kirjavahetus-1925-1931-leituna-Tartu-kirikust.pdf> (vaadatud 17.04.2021)

Waimulik leib. Preester Dukalskise toimetatud katoliku palved. – <https://roomakiriku-kaustad.eu/uncategorized/preester-mikelis-dukalskis-vaimulik-leib-tartu-1921/> (vaadatud 17.04.2021).

Kirjandus ja publitseeritud allikad

Abiline, Toomas. 2018. Rooma – katoliiklus. *Eesti kiriku- ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele*. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Altnurme, Riho. 2009. Kirikuelu Eestis esimesel iseseisvusajal. – *Eesti oikumeenia lugu*. Peatoimetaja Riho Altnurme. Tartu/Tallinn: Tartu Ülikool/Eesti Kirikute Nõukogu.

Blasen, Philippe Henry, **Reuter**, Antoinette. 2017. ... *a most singular life, filled with many good thoughts. Henry Werling Sj and the catholic mission to Estonia*. Translated from French by Monica Morosanu. Cluj-Napoca: Casa Cartii de Stiinta.

Borgeois, Charles. 1955. A priest in Russia and the Baltic. Introduction by sir David Kelly, translated from the French by The Earl of Wicklow, London: The Catholic Book Club.

Klinke, Lambert. 2000. *Erzbischof Eduard Profittlich und die katholische Kirche in Estland 1930–1942*. Ulm: Gerhard Hess Verlag.

Komarov, Alexey A., Tokareva, Eugenia S. 2018. I problemi dell'unione tra le Chiese cattolica e ortodossa nell'Estonia indipendente (1918–1940). – *Incorrupta monumenta ecclesiam defendant*. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio segreto Vaticano. I. La Chiesa nella storia. Religione, cultura, costume. Tomo 2 a cura di Gottsmann, Andreas, Piatti, Pierantonio, Rehberg, Andreas E. Città del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano.

Kraus, Thadeusz. 2019. *Misjonäri mälestusi Eestist*. Tõlkija Maarja Kaplinski. Koostaja Toivo Reitalu. Tartu.

Maxwell-Stuart, P. G. 2008. *Paavstide kroonika. Paavstid Peetrusest tänapäevani*. Tallinn: Sinisukk.

Pusta, Kaarel Robert. 1992. *Saadiku päevik*. Tallinn: Olion.

Rohtmets, Priit. 2012. *Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934*. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 26. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Rohtmets, Priit. 2017. Eesti esimese iseseisvusperioodi luteri kiriku usuelu dünaamika. – *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik. Teoloogia. Mälestused*. Koostajad Rohtmets, Priit, Remmel, Atko. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.

Rohtmets, Priit. 2018. *Riik ja usulised ühendused*. Tallinn: Printon.

Rohtmets, Priit. 2019. *Eesti usuelu 100 aastat. Rahvakirikust uue vaimsuseni*. Tallinn: Printon.

Rosa, Enriko S.I. 1957. *I Gesuiti. Dalle origini ai Nostri Giorni*. Edizioni „La civiltà Cattolica“, Roma.

Saard, Riho. 2018. *Ristitud Eestlane. Kristluse ajalugu Eestis keskajast tänapäevani*. Tallinn: Argo, 323.

Schvak, Toomas. 2018. Usuvabadus ja õigeusk. – *Eesti kiriku- ja religioonilugu*. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Zetterberg, Seppo. 2009. *Eesti ajalugu*. Tartu: Tänapäev.

Vuorela, Kalev. 2005. *Vuosi vuodelta. Katolisen kirkon vaiheita Suomessa reformaation jälkeen*. Helsinki: Katolinen tiedotuskeskus.

Medijainen, Eero. 1997. *Saadiku saatus. Välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Sõtšov, Andrei. 2009. Õigeusu kiriku oikumeenilised suhted. – *Eesti oikumeenia lugu*. Peatoimetaja Riho Altnurme. Tartu/Tallinn: Tartu Ülikool/Eesti Kirikute Nõukogu.

Wrembek, Christoph (a). 2003. *Jesuiidid Eestis 1923–1961*. Tartu: Johannes Esto Ühing.

Perioodika

Album Pirita kloostrist Rooma paavstile. – *Päewaleht*, nr 177, 04. 07.1936, 5.

CNN uudis. Vatikan avab Teise maailmasõja aegsed salajased arhiivid. – Postimees, nr 04.03.2019 – <https://www.postimees.ee/6537249/vatikan-avab-teise-maailmasoja-aegsed-salajased-arhiivid> (vaadatud 17.04.2021).

Isiklik audients paavstiga. – *Vaba Maa*, nr. 115, 5. 06.1919, 3.

Katoliiklaste peapiiskop pühitseti ametisse. – *Päewaleht*, nr 350, 28.12.1936.

Katoliku kiriku tulid Haapsalus. – *Waba Maa*, nr 14, 17.01.1931, 6

Katoliku preestri sündinud lood. – *Waba Maa*, nr 45, 22.02.1931, 1;

Kiriklikud teated. – *Postimees*, nr. 91, 02.04.1927, 5.

Kiviõlli katoliku kirik. – *Uus Elu*. 17.07.1939.

Lahkhelid kohalikus katoliku koguduses. – *Postimees*, nr 70, 11.03.1928

Paavst haarab Eestit. – *Uudisleht*, nr 145, 17.09.1933, 14.

Paawst Pius XI surnud. – *Postimees*, nr 41, 11.02.1939.

Paavsti esindaja Tallinnas – *Postimees*, nr 248, 22. Oktoober 1933, 3.

Pirita kloostri 500. A. juubelipäewad. – *Eesti Kirik*, nr 34, 20.08.1936.

Ratti kui visitaator käis Tallinnas. 1920. – *Tallinna Teataja*, nr.140, 25. juuni.

Rooma Katoliku kirik – *Nõmme Leht*, nr 32, 7.10.1939.

Siil karu pesas – *Tartu Maaleht*, nr 1, 02.11.1929.

Suri paavsti esindaja Riias. – *Järva Teataja*, nr 33, 20.03.1935.

Täna kindral Undi viimne teekond. – *Postimees*, nr 98, 10.04.1930

Uueks paawstiks cardinal Pacelli – *Päewaleht*, nr 62, 03.03.1939

Paawsti nuntius Tartus – *Postimees*, nr 143, 30.11.1930

Katoliku usku eestlaste paast – *Postimees*, nr 104, 16.04.1927

Ajakirjad, muu perioodika

Ivanov- Treenadzaty, Herman. 1990. The Vatican and Russia. The "Eastern Rite" and the Bolshevik Revolution. – *Orthodox Life*. Vol. XL, No 2, 9.

Klinke, Lambert. 2000. Katoliku kirik Eestis 1918–1998. – *Akadeemia*, nr 4, 862–881.

Klinke, Lambert. 2002. Eduard Profittlich. Elu ja saatus. – *Akadeemia*, nr 2, 288–297.

Komarov, Alexey A., **Tokareva** Eugenia S. 2016. Orthodoxy and Catholicism in correspondence of Vatican envoys to Estonia (1928—1940). *Istoriya*. V. 7. Issue 9.

Lotman, Piret. 2020. Jesuiidipreester ida ja lääne vahel. 130 aastat Eduard Profittliichi sünnist. – *Tuna*, nr 4.

Riigi Teataja nr 183–184, 27.11.1925. Usuühingute ja nende liitude seadus.

Riigi Teataja Lisa, nr 81, 29.09.1936. Registreeritud seltsid ja ühingud.

Riigi Teataja, nr 107, 21.12.1934, Kirikute ja usuühingute seadus. Antud Riigivanema poolt dekreedina 13. detsembril 1934.

Riigi Teataja, nr 28, 546, 06.04.1934. Vaimulike teenistusvormiriiete kaitse dekreet.

Salo, Vello. 2002. The Catholic Church in Estonia, 1918–2001. – *The Catholic Historical Review*, Vol 88, nr 2, Catholic University of America Press.

Valeteated katoliku propaganda kohta. – *Kiriku Elu* 10.12.1935

Käsikirjad

Olep, Anneli. 2015. *Konkordaadi sõlmimine Eesti Vabariigi ja Püha Tooli vahel 1930ndatel aastatel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

Rohtmets, Priit. 2006. *Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku välissuhted aastatel 1919–1940*. Magistritöö. Tartu Ülikool.

Veebiallikad

Aas, Dalia. 2015. Kodasema katoliku keskus. <https://palverand.ee/?c=kodsema-katoliku-keskus&l=et> (vaadatud 17.04.2021)

Address of His Holiness Pope Francis to officials of the Vatican Secret Archive. 04.03.2019 – <http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2019/march/do->

[cuments/papa-francesco_20190304_archivio-segretovaticano.html](https://www.vatican.va/holy-see/pope-francesco/encyclicals/encyclicals_papa-francesco_20190304_archivio-segretovaticano.html) (vaadatud 17.04.2021).

Archbishop Antonino Arata, S.J. – <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/-barata.html> (vaadatud 16.04.2021).

Archbishop Antonino Zecchini, S.J. – <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/-bzecchini.html> (vaadatud 16.04.2021).

Bishops who are not ordinaries of Sees. – <http://www.gcatholic.org/hierarchy/data/bishops-DET.htm#15576> (vaadatud 17.04.2021).

Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku vaimulike andmebaas. Anton Angerjas. – <https://www.eoc.ee/vaimulik/angerjas-anton/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 16.04.2021).

Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku vaimulike andmebaas. Anton Laar – <https://www.eoc.ee/vaimulik/laar-anton/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 16.04.2021).

Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku vaimulike andmebaas. Valdek/Platsipeal Richard Hindriku p. – <https://www.eoc.ee/vaimulik/valdek-richard/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 17.04.2021).

EAÕK uskkondade vahelised suhted enne II maailmasõda. – <http://www.orthodoxa.-org/EE/estonieEE/histoireeaoc/EAOK%20oik.kontakid01-1.pdf>

Liivik, Olev. 2009. Umsiedlung. – <http://www.estonica.org/et/Umsiedlung/> (vaadatud 16.04.2021).

Mayaki, Benedict. Vatican opens archives on pope Pius XII. – *Vatican News*, 02.03.2020 <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2020-03/holy-see-archives-pope-pius-xii-world-war-ii.html> (vaadatud 17.04.2021).

Medijainen Eero. 2009. *Eesti Vabariigi tunnustamine välisriikide poolt 1920ndatel*. Estonica.org. – http://www.estonica.org/et/Eesti_Vabariigi_tunnustamine_v%C3%A4lisriikide_poolt_1920ndatel/ (vaadatud 17.04.2021)

Pontifical Commission for Russia. Past officials. – <http://www.gcatholic.org/dioceses/-romancuria/d77.htm> (vaadatud 17.04.2021).

Randvere/Rõbakov Joann. – <https://www.eoc.ee/vaimulik/randvere-joann/-?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 16.04.2021).

S. Sylvestra Pouoczanska – Praca Siostr Misjonarek Uwiaetej Rodziny w Estonii w latach 1933-1945 str – Püha Perekonna misjonäriõdede töö Eestis aastatel 1933-1945.

Divini Redemptoris. –

http://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_-19370319_divini-redemptoris.html (vaadatud 08.03.2021).

Ivanov- Treenadzaty, Herman. The "Eastern Rite" and the Bolshevik Revolution. – http://orthodoxinfo.com/ecumenism/vatican_russia.aspx (vaadatud 17.04.2021).

Konstantin Päts. – <https://www.president.ee/et/eesti-vabariik/eesti-riigipead/4148-konstantin-paets/layout-headofstate.html> (vaadatud 16.04.2021)

Konverentsi ettekanded

Kurg, Ingmar. 2018. Muljeid kaputsiinide misjonist 1930ndatel aastatel. Ettekanne konverentsil “Tartu katoliku kirik 120. aasta lävel”. Tartu: 10.11.2018.

Wrembek, Christoph (b). 2003. Jesuiidid Eestis. Ettekanne Johannes Esto mälestuskonverentsil Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumis Tartu: 30.08.2003.

SUMMARY

The Catholic Church in Estonia 1918–1939

This research explores the Catholic Church as a minority church and its growth next to two larger Churches, its administration activity and the state's religion politics impact. Topic was chosen by the author because of her personal interest being a member of the Catholic Church towards the history of her church.

This research aims to expand and specify the historical analysis published so far and to give a comprehensive overview of processes taking place in the Catholic Church during this period and assess their effect on the Catholic Church.

Pope Benedictus XV wanted the Catholic missions all over the world. Missionaries had to take care that the clergy in the new areas would be local people who know the national specificities and needs; who would be able to guide in Christian ways. The Holy See was interested developing diplomatic relations with other states, that is why several concordats were concluded/reached/signed. As well in Estonia there was a try to sign a concordat when Pius XI was the pope, but no agreement was reached and the concordat was not signed.

Congregations in Estonia belonged to The Roman Catholic Archdiocese of Mohilev/Mogilev and the members of it were mainly foreigners. Congregations were located in Tallinn, Narva, Tartu and Valga and were lead by Mogilev Archdiocese priests who were serving typical Diaspora Church. After declaring Estonia independent Russian Empire positions were dissolved, catholic foreigners started leaving as well the clergy besides them. As the number of the Catholics was declining and there were almost no Estonians in the congregations, the Catholic Church remained barely known to the locals as there was no written or spoken word neither teachings of the Catholic Church to spread the faith.

In 1920 religious freedom was established in the constitution, which separated the church and the state. At that time two larger Churches existed in Estonia – The Lutheran Church and The Orthodox Church. Republic of Estonia was very interested having diplomatic relations with the Holy See. On March 21 Estonian diplomat Eduard Virgo met Federico Tedeschini, the Deputy Secretary of State of the Holy See. Virgo announced

on the name of Estonian government that as faith is matter of the heart then the Republic of Estonia does not prefer one Church to another and that the Catholic Church is free to function in Estonia. The Catholic Church arranged visits and sent here with a special mission Antonio Zecchini, who was first named Apostolic Visitor to the Baltic Countries (1921), then Apostolic Delegate (1922) and later Apostolic Administrator of Estonia (1924). The new leader answered straight to the Vatican not to Archdiocese of Riga anymore. Until now Estonia is under the Apostolic Leadership. Zecchini prevented the perish of the Estonian Catholic Church. In 1923 priest Henry Werling SJ started work among locals, his district was from South of Estonia until Pechory (Petseri). In 1924 he was joined by the Father Joseph Kartte and started helping Werling. Same year Felix Wiercinski came to Estonia and started to search catholics all over the country. He spoke German, Polish and Russian and was visiting homes, gave confessionals and was teaching children religion.

The Apostolic Administration of Estonia was established on November 1, 1924. With establishing this Vatican also kept in mind creating Pontificia Commissio pro Russia with its tasks: after all Estonia was located just next to Russia. From Estonia expansive missions were planned to Finland and Soviet Union. On Zecchini's proposal Vatican decided that Estonian can be used as liturgical language as well.

In the beginning of 1926 law for religious associations and their unions was put into effect. Zecchini informed the government that it was complicated to follow this law because of the requirements of board members needing to be citizens of Estonia and the board has to be based in Estonia. His proposal was considered and the Catholic Church was provided with a special permission considering this matter. There were still not enough priests. In the beginning of 1926 there were only two Jesuit Clergymen in Estonia, Werling and Kartte, in addition Reverend Kaczynski. Zecchini was searching Estonians among the orthodox who would join the Catholic Church. He came across Richard Valdak, but he turned out to be not suitable.

By 1930 Estonian Apostolic Orthodox Church established autocephaly, but still Estonians connected the Church with Russia. Nationalists did not approve this Church so very extreme suggestions were made, such as demolishing the Alexander Nevsky Cathedral as it was seen as the symbol of Russification. The Lutheran Church was suffering with internal disputes and its functioning was affected by urbanization and

dispersed settlement. The functioning of the Catholic Church besides the two larger Churches was modest. The government was rather cold and merely polite towards foreign clergy and their activity; while registering their place of residence and work permits main concerns were to assess their loyalty to the Republic of Estonia and often it was measured by their nationality: for the Dutch it was easier and faster to receive the permits than for Germans or Polish.

The Capuchins came to Estonia in 1931 and started their work in the congregations. The same year Eduard Profittlich was appointed as the Apostolic Administrator in Estonia. Father Werling moved from Tartu to Tallinn to assist him. One task Profittlich had was to explore if it would be possible to join the two Churches, the Orthodox and the Catholic. There were supporters for this idea amongst the priests and the laity, but it was not wide spread. They started searching Eastern rite priests who would quickly learn Estonian because otherwise uniting the two Churches all over Estonia would have been problematic. Well-educated priests were needed to be able to spread the idea of uniting the Churches among Finnish and Russian Orthodox. Mission work was carried out also among other nationalities. The Sisters of the Holy Family arrived to Estonia for apostolic work in Narva and Kiviõli. In May 11, 1932 the Republic of Estonia recognized religious associations union – the Catholic Church in Estonia. French Jesuit Father Charles Burgeois, also Father Vassili, came to Estonia in 1932 and after working in Haapsalu and Narva he established a small monastery in Middle Estonia in Esna.

The same year the journal “Kiriku Elu” was established, in 1935 journal „Ühine Kirik“ was published to convey the idea of uniting the Churches. Priests were going between congregations, the Capuchins tried to create contact with the locals. The idea of uniting the churches was unsuccessful because no larger groups of people were included in the process, but communication was rather limited to one on one contacts. Estonian citizenship required by law was given only to Profittlich, Henry Werling, Nun Salvatora ja Father Vassili.

The Capuchins brought a printing press to Estonia and Eduard Profittlich opened the Catholic Church’s printing house Tungal, where a great deal of catholic literature was printed. After Zecchini’s death in 1935 the Holy See appointed for the new nuncio Antonino Arata. Greatest event in 1936 was the consecration of Eduard Profittlich to titular archbishop of Hadrianopoli di Haemimonto and the archbishop of Estonia. The

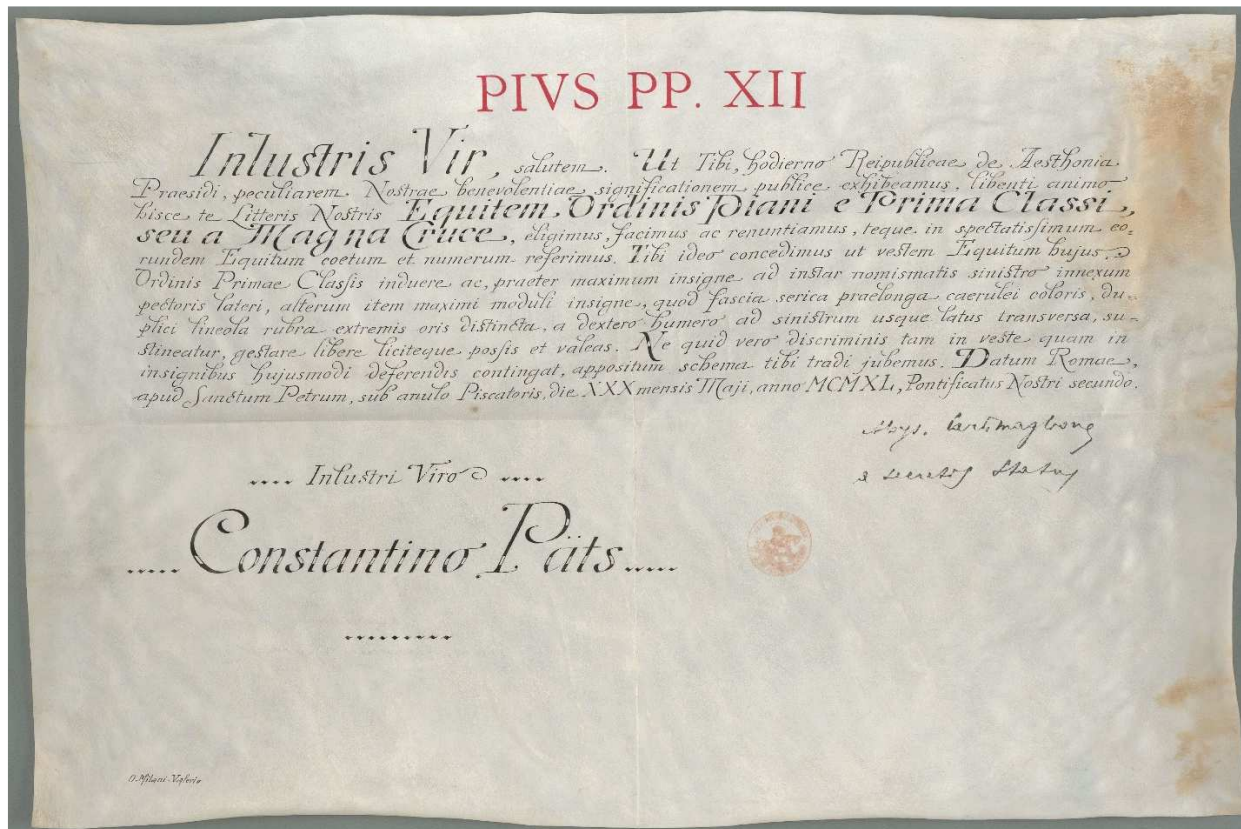
process was conducted by nuncio Antonino Arata on December 27, on the day of John the Evangelist in St. Peter and St. Paul's Cathedral in Tallinn. The Catholic Church had progressed rapidly and started to stand out. However the Estonian Government did not like foreign clergy: bishop was always busy with residence and work permits.

Conflict arose between the Capuchins and Jesuits which had to be solved on the highest level. 1939–1940 Estonian Capuchins wished to leave because they were feeling that they were not able to live in Estonia, there was not enough work and the ways and the style of apostolic administrating was not acceptable. In 1939 many Jesuits left, only Eduard Profittlich, Henry Werling, Father Berard and brother Utto remained.

Years 1918–1939 were controversial times for the Catholic Church in Estonia, first it was thriving and then was on the path of perishing after Russian Empire's power was established again. Nevertheless, the mass is nowadays held in Estonian and there are many locals in the Church. As well as the process of Eduard Profittlich canonization has begun.

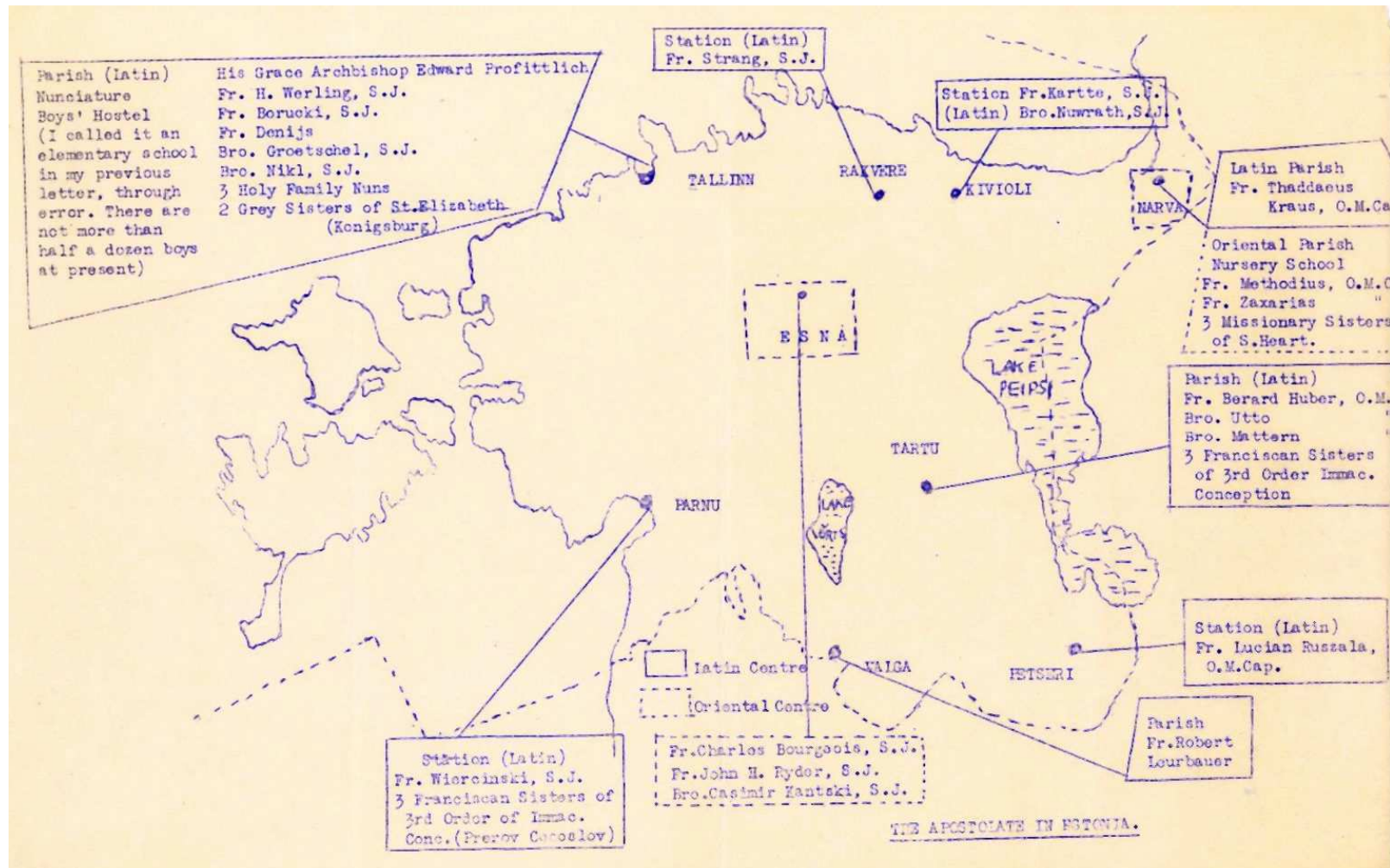
LISAD

Lisa 1 Paavst Pius XII tunnistas Konstantin Pätsi autasustamise kohta Piusè I klassi ordeni ja vastava suurristiga

Lisa 2 Joonis John Ryderi kirjast (ARSI. Nuova Compagna. Lettonie et Estonie 1001. Varia (Memorialia) de Estonia et Lettonia (1934–1940). John Ryderi kiri august 1938 *Russicum*

LIHTLITSENTS

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Anneli Olep, annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Katoliku kirik Eestis aastatel 1918–1939“ mille juhendaja on dr. Priit Rohtmets, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada see digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

1. Annan Tartu Ülikoolile loa teha ülalmainitud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Olen teadlik, et nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

/Allkiri/

/Kuupäev/